

HAJNAL HUGÓ

Csemegi Károly

GONDOLAT

Jogtörténeti
értekezések 29.

Összeállította és kiadta:
Csumegi Károly

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 29.

Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

HAJNAL HUGÓ

Csemegi Károly

Gondolat Kiadó
Kör • Budapest, 2003

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kara
Magyar Állam- és Jогtörténeti Tanszékének
sorozata

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes, írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Hajnal Hugó örökösei, 2003

ISBN 963 9500 83 6

ISSN 1218-3814

A nyomdai előkészítés és a sokszorosítás
a Books in Print munkája

ELŐSZÓ

E könyv szerzője egy tízgyermekes szatócscsalád kilencedik gyermekeként 1888. január 21-én született Dombóváron. Hajnal Hugó 1907-ben kiválóan érettségizett a kaposvári reálgimnáziumban, majd útja a budapesti Pázmány Péter egyetem jogi karára vezetett. Az egyetem elvégzését követően visszatért Kaposvárra, ahol mint ügyvéd praktizált. Őszinte barátság fűzte a kor híres festőjéhez, Rippl-Rónai Józsefhez. Később Hajnal gyakran viccelődött azzal, hogy ő volt Rippl-Rónai „első őszinte kritikusa”. Az első világháborúban hadnagyként szolgált, majd olasz hadifogságba esett. A világháborút követően Ring Jolánnal kötött házasságából két gyermek született, János és Mária (a későbbiek során János a Legfelsőbb Bíróság Tanácselnöke, Mária pedig a jogi egyetem elvégzését követően egy nagy szállodai vállalat személyzeti igazgatója lett). A gyerekek megszületése után Budapestre költözik, ahol jól prosperáló ügyvédi irodája volt, egyben kinevezett kúriai védőként is tevékenykedett.

Számos szakkönyvet publikált, köztük *A családi hitbizomány* (1913), *A BTK XIV. fejezete* (1915), *Az ingatlanközvetítő jogi állása* (1936) címűt, amely szakmai körökben nagy visszhangot váltott ki.

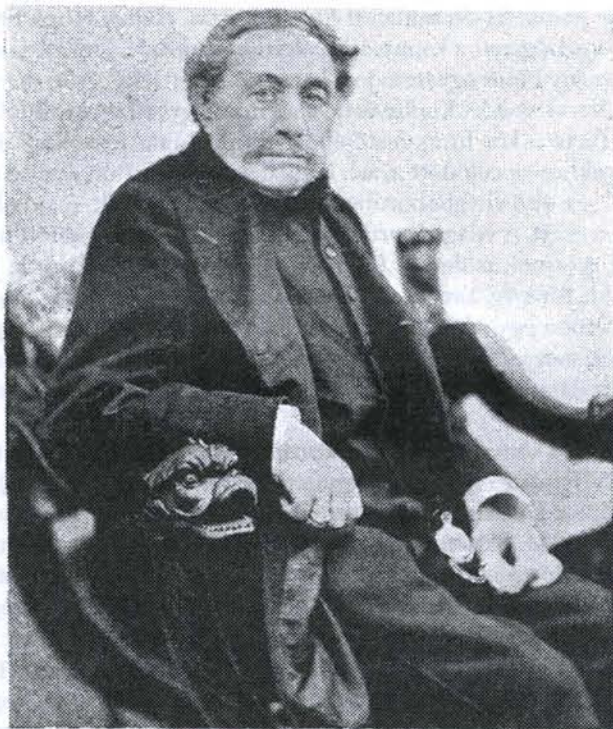
A szerző 1944. október 30-án tragikus körülmények között hunyt el.

Hajnal Hugó szenvedélyesen hitt az igazságban és az igazságszolgáltatásban, ezért is volt példaképe, munkájában vezércsillaga Csemegi Károly. Mikor e sorok írója – aki egyben unokája a szerzőnek felvételt nyert a jogi karra, felkereste a legendás hírű Beck Salamon professzort – akihez híres barátság fűzte a könyv szerzőjét. Ő csak annyit mondott: „Nagyapád jó humorú, az életet kedvelő, kiváló jogász volt. Ő volt egyike azoknak, akik Csemegi szellemiségét ébren tartották a drámai időkben is. Büszke lehetsz rá!”

E könyv megszületésének 60. (és amint maga szerző figyelmeztet rá: a 43-as büntető javaslat 160.) évfordulója alkalmából megjelenő kiadást ajánlom figyelmébe az olvasónak – köztük joghallgató Anna lányomnak –, ezzel tisztelegve a szerző és a magyar jogtudomány nagy alakja Csemegi Károly – előtt.

2003. május

Dr. Mihályi György

Csemegi Károly

CSEMEGI KÁROLY

A MAGYAR BÜNTETŐ TÖRVÉNYKÖNYV S A BÍRÓI
SZERVEZETRŐL SZÓLÓ TÖRVÉNY
MEGALKOTÓJÁNAK

ÉLETE ÉS MŰKÖDÉSE

IRTA

A 43-AS BÜNTETŐJAVASLAT 100. ÉVFORDULÓJÁN

DR. HAJNAL HUGÓ

A PESTI LLOYD TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

I. A GYERMEK- ÉS IFJÚKOR

Az iskola 1835-ben is szeptemberben kezdődött. A kis Csongrád megyei faluban, ahol Csemegi Károly született, csak egy népiskola volt, amelyet a katolikus egyház tartott fenn.

Groteszk látvány volt, amikor a kis Károly, az elemi iskola negyedik osztályából dél táján hazasietve, keskeny hátán olyan nagy könyvtáskát hordott, hogy a táská szinte nagyobb volt, mint a viselője. Apró pipaszár lábait gyorsan váltogatva sietett hazafelé, mert anyja beteg, s nagyon kíváncsi, hogy apa megérkezett-e útjáról, mert az édesapa vidékre utazott, s anyja egyedüllete őt gyöttri és kínozza.

A groteszk gyerekfigura kiváltja a többi gyerek tréfáló kedvét. Uccu, utánairamodnak, s mert már nem tudják beérni, hát kövekkel dobálják, hogy nagy előrehaladásában megzavarják. A kis Károly – alig töltötte be a kilencedik évét – félénken hátratekint, a gyerekek nagy hahotában törnek ki, ő pedig még jobban megsokszorozza lépteit, hogy a kövek lőtávolságát megnagyobbítsa.

Pintér Ferkó védelmére kel, csitítja a társait, hagyják Karit békében, nem szép dolog, hogy annyian támadnak egyet... A gyerekek abbahagyják az üldözést, és Károlyka lihegve hazaér. Boldogan veszi észre édesapját, aki összecsókolja napok óta nem látott fiacskáját, s meggyötörtlen jegyzi meg, hogy mamika beteg.

Károlyka besiet anyja betegágyához, az összecsókolja őt, s máris siet a kis gyerekszobába, ahol két kis öccse, Antal és Ignác nagy játékban vannak elmerülve.

Ügyet sem vet öccseinek játékára, máris kezdi kicsomagolni könyveit, s azonnal mohó olvasásba kezd. Sok lecke van holnapra, azt előbb pontosan el kell végezni, azután elő kell venni a franciafüzetet, amit atyjának diktálására vezetett.

Le nome du mon père est Eugen, le nome du ma mère est Marie.

Apa kitűnően tudott franciául, ifjúkorában egy párizsi bankban volt alkalmazva, már oktatgatja Károlykát franciára, mert anyja csak németül beszél vele, de legalább még franciául kell azonkívül tudnia.

Károlykának nagyon imponál apa franciatudása, s az atyának kijáró tiszteletet messze túlhaladó respektussal tekint reá, és boldog, ha a francia előmenetelben atyja megelégedését kívívja. Apa termékeny talajt lát fiaskája fogékony agyában, s ha teheti, buzgó szorgalommal és odaadással vezeti be Károlykát a francia grammatika és kiejtés rejtelseibe.

Apa és fia között mély vonzalom fejlődik ki, amely nem is szűnt meg soha egy percre sem.

Az iskolában első eminens, csak az a Horváth Jóska ne tudna olyan kitűnően szavalni, akkor ő lenne a tanító úr kedvence, de azért nincs panaszra ok. A tanító úr is elismeri rendkívüli szorgalmát, írásbeli feladatainak szinte kínos pedáns elvégzését, s nem takarékoskodik arcának gyakori megsimogatásával, sem pedig azokkal a dicséretekkel, amelyekkel szüleit elhalmozza.

De ha valami ünnepélyre kerül a sor, akkor ő hátrányban van Jóskaival szemben, mert az bátran és hangosan szavalja Berzsenyi Dániel verseit, ő pedig félénk és szerény, s a nyilvánosság előtt arcát mindjárt a pír borítja el. Ez fáj neki, és ettől a szorongó érzéstől szeretne szabadulni. Kimegy a kertbe, és mint egykor Démoszthenész, magánosan, nagy hangon deklamál: Romlásnak indult hajdan erős magyar! Ott a kertben jól megy, de amint az iskolában ki kell mennie a dobogóra, elfogultság vesz rajta erőt, s a deklamált szöveg cérnahangjában elgyengül, s ő elégedetlenül siet vissza a helyére.

Bezzeg, a számtani feladatokat csak ő tudja hibátlanul megoldani, oda nem kell hang, s ilyenkor a gyengeség keserű érzése eltűnik, s helyébe az ambiciozitás büszke öntudata lép fel.

Nincs is az elemi iskola végbizonyítványában egyetlen szálka sem, amely megzavarná a tiszta egyes harmóniáját. Még énekből is egyses van, s anya olyan cuppanós csókkal honorálja a kitűnő bizonyítványt, hogy alig tud szabadulni az ölelő anyai karokból...

Ősz következik ismét, és a kislány atyja Pestre viszi a piaristák gimnáziumába. Az ott eltöltött négy esztendő dús aratást hozott a tanulmányainak ugarán. A tisztelendő atyák a negyedik év után fájdalommal bocsátják el, mert apa Szegedre viszi a katonai reáliskolába, hogy németül tanuljon. De csak egy évet tölt a katonaiskolában, újból visszakerül a piaristákhoz

és az ötödik és hatodik osztályban olyan latintudást árul el, hogy bármely klasszikus szöveget szótár nélkül tud olvasni.

Tanulótársai, Funták Sándor, Gajzágó Salamon, báró Bánffy Dénes sürelen keresik az alkalmat a vele való együttlétre, mert imponál nekik az ő barátsága, s mert megkönnyíti nekik a feladataik elvégzését. Nemes barátság fejlődik a fiúk között, amely irodalmi versengésben s egymásra licitáló nyelvtanulásban fejeződik ki.

Az ifjúság szeizmográfszerű rezzenéssel reagál a nyugatról fújó szelek fúvására, s megérik, hogy nekik e történelmi időkben még szerepet kell vállalniok majd, tollal s talán, talán karddal is.

A fiatalos nekibuzdulás, a sok tanulás, meg talán az atya anyagi összemomlása következtében beálló szűkös életviszonyok a felfelé törekvő ifjú fejlődését megzavarják, s Károly beteg lesz.

Rosszat tesz neki a pesti levegő s ezért a szülők úgy határoztak, hogy a hetedik és nyolcadik osztályt Szegeden végezze el, közel a szülői házhoz, hogy a szülői kéz segítő támogatását közvetlenül irányíthassák feléje.

A beosztott rendszeres életmód visszaadja egészségét, s az utolsó két középiskolai év szellemi és testi alkatának további nagy fejlődését termeli ki.

Amellett, hogy versenytárs nélküli első tanuló, a francia nyelvben való tudását a tökéletességig fokozza, s azonkívül az olasz nyelv nyelvi szépségeinek ereje dinamikus működésbe hozza soha ki nem alvó fiatalos ambícióit. Dante-fordításokat olvas fel: ezek, valamint egyéb versei megjelennek a helyi lapokban, sőt az *Életképek* is közölnek verseiből, ami nem kis dolog, mert annak cenzora nem kisebb ember, mint Vörösmarty Mihály.

Az érettségi summa cum laude eredménnyel nyújtja feléje biztató és bátorító bizonyítványát.

A szülői házon kívül a kis Csongrád megyei falu nagy ünneplésben részesíti az érettségizett ifjút, hiszen a falu idáig ilyent még nem látott.

Az öreg Nasch József Károly, az atya apai kötelességének érzi, hogy fiát a szegedi híres gimnázium megjutalmazása mellett illően megajándékozza. Ezüstórát ad neki, s nem könnyű bankári művelettel összehordott szerény pénzüsszeg rendelkezésre bocsátásával elküldi fiát utazni – no, nem messze, csak Fiuméba s az Adria-tenger partvidékére.

Mohó örömmel indult útnak Károly, hogy olasz nyelvtudásának birtokában megismerkedjék a még nem látott tenger s a még eredetben nem hallott olasz szó nagy élményeivel. Két hetet töltött az Adria partján, s

magába szívta a nagy Természet s az elképzelhetetlen tengeri hajósélet megnyilvánulásainak lehetőségét.

Erdeklődésének köre végtelen volt. Az utcai gyerekek csintalanságainak megfigyelésétől, az üzleti élet roppant nekifeszítéseinek vizsgálatától egészen a bírósági tárgyalásokig, színház, cirkusz, minden érdekelte, mindent erősen megfigyelt, átgondolt, s ahol csak lehetett, olasz nyelvtudását felmérte a vulgáris olasz nyelv eleinte érthetetlenül ható kifejezéseivel.

A könyvekért rajongó Csemegi, aki mindent elolvasott, ami csak elolvasható volt, aki szenvedéllyel kereste az olvasásra érdemes könyveket, füzeteket és hírlapokat, és úgy olvasott, olyan intenzitással, hogy amit egyszer elolvasott, az meg is maradt benne – természetesen tovább akart tanulni. Sőt! Nemcsak tanulni akart, de ami az időben nem volt könnyen keresztülvihető, ügyvéd akart lenni!

Kölcseynek a beszédeit kívülről tudta, a pozsonyi diétáról megjelent és csak nehezen elérhető *Országgyűlési Tudósításokban* megjelent beszédeket szintén annyiszor elolvasta, hogy úgyszólván kívülről tudta azokat is.

Még gimnáziumi éve alatt sűrűn járt el a megyei törvényszék üléseire, s erősen megfigyelte a bírók gesztusait és a védők beszédeit.

Mindez óriási hatással volt a tizenhat-tizenhét éves fiúra, aki már akkor úgy érezte, hogy neki hivatása van, elküldetése van rá, hogy a jogtalansággal szemben a jogot, a rosszal szemben a jót gyakorolja, szolgálja és érvényre juttassa.

A kis természetű, de zömök és fizikailag sem gyenge, óriási munkabírási s befogadóképességű ifjú eljegyeztette magát a joggal, s hűségese vőlegénye akart ennek mindenáron maradni.

Oh – de nem olyan egyszerű a dolog. Atyja tönkremenőben volt, anyja beteges, testvérei ellátatlanok. Pestre utazni, ott szállást venni, magát fenntartani s emellett tanulmányait folytatni olyan program volt, amelynek megvalósításához erős lélek, jó fizikum s férfias helytállás kellett. Hiszen a zsebében lévő bizonyítvánnyal már valami írnyi állást kaphatna, tizenöt-húsz forintot kereshetne is havonta. Szegeden egy gazdag úri családnál nevelői állást is kínáltak neki – de neki ez nem kellett, neki Pestre kell menni, ahol már forrongásban volt a nemzeti érzésnek az a kirobbanása, amely a szívéhez, lelkiületéhez olyan közel állott, s amelyben szerepet vállalni, úgy érezte, minden körülmények között neki is kell. El kell tehát indulnia minden poklokon keresztül.

Számadást tett. Szegedről volt még húsz forint megtakarított pénze, édesanyja abból, amit a felírt orvosságból nem hozatott meg, összetakarított harminc forintot, és ez ötven osztrák értékű forinttal a zsebében, meg a hazulról kapott kis csomaggal 1843 őszén elindult Pestre. Szegedig jól ismerte az utat. Az út mellett az égis ágaskodó nyárfák szélről rezgő zenéje kísérte az úton. S ez a zene kiegyensúlyozott ifjú lelkének jólesett. Úgy érezte, hogy e zene melódiája biztató ígérlet a jövőre nézve, hatása alatt elábrándozott, s álomképei előtt egy fantom jelent meg, amely úgy szólt, hogy eredj, eredj és dolgozzál, mert a munka meg fog segíteni, nagyra fogsz nőni, anyádat el fogod küldeni, talán még Marienbadba is, ahol, mint az hallatszik, az olyanfajta betegségek meggyógyulnak, te magad pedig védője leszel a jognak, híres, neves ember leszel, és nem fognak gyötörni olyan apró, primitív gondok, amelyek a szülői háznak falai között otthonossá váltak.

Az akkori Pest nem sokkal volt különb, mint Szeged, de az élet zsvijaja, a rettenetes nagy forgalom pillanatnyilag elszedítették, bár régebben már átesett a nagyváros nyújtotta izgalmakon.

Az Aranykéz utca 13. sz. alatt vett ki egy szobát. Helyesebben csak egy ágyat, mert a szobában levő másik ágy már ki volt adva.

Megalkudott öt forint havibérben, amelyben a reggeli kávé is benne volt, s elment körülnézni a városba.

Bejárta a Duna-partot, a mai Vilmos császár út és Károly király úton épült hatalmas házrengetegek között járkált, megbámulta a roppant kiterjedésű áruraktárakat, s fáradtan, kimerülten ért este haza a lakására.

A szobában társa aludt. Lámpát nem mert gyújtani, csendesen lefeküdt, s csakhamar mély álomba merült.

Amikor reggel felébredt, a szoba egyik sarkából egy teljes emberi csontváz vigyorgó arca bámult reá. Kissé zavarólag hatott ez, azután felkelt, s látta, hogy a könyvek s folyóiratok egész tömege hever szanaszét a szobában. Belenézett a könyvekbe, s megállapította, hogy német orvosi könyvek s francia folyóiratok hevernek ott költői rendetlenségben.

Erdeklődésére azután megtudta, hogy lakótársa egy medikus, akít Korányi Frigyesnek hívnak.

A későbbi nagy hírű professzor, báró Korányi Frigyes volt, mint fiatal medikus.

A két ifjú erős barátságot kötött egymással.

A sorsnak kifürkészhetetlen, jóakarató gesztusa volt ez, mert ez a véletlen kapcsolat elindulásának kezdeti nehézségeit nagymértékben megkönnyítette.

Korányi már harmadik éve róta a klinikák lépcsőit, félig kész orvos volt már, és már mutogatta oroszlánkörmeit is.

Az ő megélhetése úgyszólván már egészen biztosítva volt. Zenei házi-tanító, kisegítő, ügyeletes orvos a Rókus-kórházban, keresett annyit, hogy szabad idejét gondtalanul fordíthatta a tanulmányaira. Óh, de minő tanulmányok voltak ezek!

Tanulmányai nemcsak arra szorítottak, hogy a professzorok előadásait pontosan és odaadóan végighallgatta, nemcsak abban, hogy azokból olyan jegyzeteket készített, amelyek tankönyvnek is beváltak, hanem összehasonlította ezeket az előadásokat a német könyvek tartalmával, gyakran javíttatta s ki is egészítette azokat.

Emellett szenvedélyesen hódolt a zenének, tanult franciául, s addig vitte nyelvtudásával, hogy a francia orvosi szaklapokat minden nehézség nélkül olvasta.

Ez volt az ő lakótársa, barátja, gondviselője, gyámoltója. Isteni jóakarat nyilvánult meg ebben.

Frigyes mindjárt kezébe vette barátjának a sorsát. Éles szeme, nagy intelligenciája hamar észrevette, hogy ő is szerencsés lett, amikor Csemegi lett a lakótársa.

Károly nagy tudása, a latin, görög, német, olasz és francia nyelvekben való feltűnő jártassága, irodalmi ismeretei, politikai tájékozottsága, az emberről való biztos nézetei, hibátlan judíciuma meglepő hatást tett Frigyesre.

A két ifjú sas összeleledett.

Frigyes bemutatatta egy ismerős családnál, s Károly ott házitanító lett. Két tanítványa volt, Fisher Franciska és Hermina. Franci kilencéves, Hermina tízéves. Franci zenei tehetség, akit Frigyes oktatott a zongorából, s Hermina ábrándozó természetű, korát meghazudtoló, erős leány, akit testvérével együtt Károly nyelvekre tanított.

A két kislány szülei nagy vacsorát adnak. Meg van híva a vacsorára Frigyes és Károly.

Nagy társaság van együtt, gazdag kereskedők, gabonakereskedők, akik saját hajóikon szállítják a magyar életet az Al-Dunára, újságkiadók, professzorok és egy-két politikus is van a vendégek között.

A hatalmas szalon patkó alakú asztalánál foglalnak helyet a vendégek, s az ízletes ételek és kitűnő borok vidám hangulatot teremtenek.

Csemegi már levetkőzte magáról a rusztikus félszűrséget, ruházata csinos s divatos, s az a két év, amit Pesten már eltöltött, s a jó barát úri tulajdonságainak figyelmes elsajátítása, azt az ifjú szeladont alakították ki benne, aki akkor az aranyifjúság mintaképéül szolgált.

Termete alacsony, haja vöröskés, de magatartásának öntudatossága s az emberekkel való érintkezés feszélytelensége, a fellépés biztonsága s a majdnem mindig megnyilvánuló szellemi fölény érdekessé tették alakját minden társaságban.

Modora talán kicsit érdes, s önérzete talán kissé túlzott, de beszéde választékos, akár németül, akár franciául kellett beszélnie, a társaságban mindig imponáló jelenségnek tartották személyét.

A vacsora után a vendégek elszéledtek a roppant lakásban, amikor a társaságban már fájdalommal nélkülözött vendég érkezett.

Kemény István, dúsgazdag, fiatal földbirtokos volt a várva várt vendég, aki mindig üdítő, vidámító hatással volt az emberekre, mert sokfelé utazott, s Pesten sokfelé volt bejáratos, úgyhogy kitűnő csemege volt mindig a tarsolyában.

A nagy vagyon, a kitűnő összeköttetések kissé bizakodottá tették az ifjú arslánt, aki nagyon is tudatában volt értékének, s ezt sohasem mulasztotta el érvényesíteni is.

Nem szándékos rosszakaratból, talán inkább felületességéből, egész viselkedéséből bizonyos kellemetlenül ható gőg sugárzott ki, anélkül, hogy evel valakit bántani szándékozott volna.

A még eddig nem ismert vendégeknek sorra és etikettszerűen bemutatkozott, szelíd fejhajtással Frigyes is üdvözölte, de Csemeginek nem mutatkozott be.

Talán gondtalan felületességéből, talán a kis termetű ember látszólagos jelentéktelensége miatt, de akárhogy történt, Károlyra ez borzasztó hatást tett.

A megjegyzéseit nem hallgatta el Frigyes előtt, s bár ez őt visszatartotta minden brutális lépéstől, Károly kereste az alkalmat, hogy mikor kezdhet ki Keménnyel. Amidőn a zongoraszóban alig néhányan tartózkodtak, s Kemény szórakozott nemtörődömséggel hallgatta Frigyes és a kis Franciska kétkezes játékát, odaállott Kemény elé, s dühösen a szemébe nézve, pillanat alatt tetőfokára hágott izgalmában odavetette

neki, hogy: az úr nem tudja, hogy mi a kötelessége, ha olyan helyre lép, ahol ismeretlent talál.

Kemény zavarodottan és meglepve utasította vissza az agresszív megszólítást, s a reá nézve egészen szokatlan helyzetben elragadtatva, vörös békának szólította Csemegit.

Csemegi mint a tigris akart reárohanni, az karjaival elhárította a támadást, majd szinte megsemmisülten távozott.

Párbajsegédek jelentek meg Csemegi lakásán. A segédeket magából kikelve fogadta Csemegi, s mikor felszólították, hogy nevezze meg ő is a segédeit, így válaszolt:

– Mondják meg az úrnak, hogy két okból nem duellálok vele. Először, mert a hazai törvények azt tiltják, másodsor pedig mondják meg a megbízójuknak, hogy nem akarom, hogy valamikor elhencegjen vele, hogy Csemegivel duellált.

A segédek távoztak, az ügynek a bíróság előtt lett folytatása, ahol a bíró a két kislány atyjának rábeszélő hatása alatt s kölcsönös kimagyarázkodások mellett az ügyet megszüntette.

Később Kemény baráti köréhez tartozott, de ez az affér egész életére jellemző jelenség volt, mert későbbi fejlődésében is az énnel a normálistól eltérő kirobbanása s az emberekkel szemben való fölényes érzése sokszor hozta hasonló helyzetbe, s a sok keserűség, a sok csalódás mind a most megnyilvánult magatartásának egyenes következménye volt.

Múlnak az évek, s az évek múlásával gyarapszik Csemegi tudása s felkészültsége. Szórakozás, vidám, fiatalos időtöltés nála úgyszólván semmi. Barátai közül a mozgékony Funták Sándor csalogatja ugyan, néha el is megy itt-ott a Hét választófejedelemhez címzett vendéglőbe vagy a régi Zenélő Órába, mulatsága azonban olyan, hogy azt inkább unalmas időtöltésnek lehetne nevezni.

A Redoutban nagy bálók is vannak. Felvonul a történelmi magyarság, frakkos és díszmagyaros urak közt sok fiatal, szép hölgy táncol, Csemegi is ott van néha, de figyelmét nem kötik le a víg magyar nóták vagy a bécsi slágerek, sem pedig a ragyogó nők mosolya, ő Beccariára gondol, meg Benthamre, akiknek műveit olvassa, Ihering és Stammler jogi remekműveinek a gondolai foglalkoztatják az agyát még akkor is, amikor a bálterem közepén áll, jó barátja, Korányi Frigyes társaságában.

Deák Ferenc 1843-as büntetőjogi javaslata az ő szerelme, de ezt a szerelmét is elhalványítja már a *Code penale*, Napóleon büntető törvénykönyve.

Ezt bújja, tanulmányozza, éjjel-nappal. Mintha valami dzsin megsúgta volna, hogy ugyan te most a *Code penale*-t olvasgatsz, fordítgatsz – de lesz még idő, amikor a te művedet fogják franciára lefordítani.

Mintha ultravioletta sugarak világítanának be a fantáziájába, hogy ezzel kell neki foglalkoznia, mert e téren rá nagy feladat vár, egy nemzet fogja kívánni tőle, hogy megkapja azt, amire szüksége van, az ő szellemétől.

Óh, ő tisztában van már azzal, hogy készen, mint Pallasz Athénéé, Jupiter fejéből, vértetesen és sisakosan egyetlen tudományosság sem ugrik elő, hanem a generációkon keresztül keletkezett: gyarapodott tudást kell elsajátítani nehéz és rendszeres munkával, hogy azután azt tovább lehessen fejleszteni s általa a társadalomnak, a nemzetnek, a közjónak szolgálatot tenni.

Azt az utat, amit Csemegi megtett, valóban csak ezzel a felkészültséggel s azokkal a nemes intenciókkal lehetett csak megtenni, amik benne éltek.

Akiről évtizedek múltával Vavrik Béla, a Kúria elnöke azt mondja, hogy a magyar tudományos élet egyik halhatatlan mérföldmutatója, s akiről Kenedi Géza azt mondja, hogy a XIX. század ama önzetlen alakja, akire büszkeséggel hivatkozunk, amikor a magyar nemzet életképességét kéri tőlünk számon, annak valóban ezt kiérdemelni csak ezzel a felkészültséggel lehetett.

Házitanítói állása rendületlenül tartott. A kis Franciska gyönyörű előmenetelt tanúsított már a francia és az olasz nyelvekben, is s mesterét imponáló szeretettel és nagyabecsüléssel övezte körül. Tizenegy-tizenkét éves kislány, aki már azért is tanul szorgalmasan, mert a mester megelégedését mindenképp ki akarja érdemelni, s ez sikerült is...

Ilyen harmonikus, szinte azt lehetne mondani, megelégedett állapotban élt Csemegi, csak az egészsége nem szolgált becsületesen. Köhögési ingerek kínozták, mellfájás gyötörte, mint Petőfit, szinte a természet irigysége nyilatkozott meg, amidőn a szellemiek ajándékozása mellett a testi épség juttatásában szűkkeblű volt vele szemben, mint Arannyal, Madáchsal vagy Munkácsyval szemben, akik mind törekeny fizikummal munkálták ki egy nemzet szellemi géniuszának talaját.

Erre az időre esik annak az egyetemi fiatalságnak a szervezkedése, amely a nemzeti érzések erőszakos elnyomása ellenében – a maga nemzeti életét óhajtotta élni s a nemzeti érzést kidomborítani igyekezett a magyarság minden egyes megnyilvánulásánál.

A nacionalizmus szele fújdogált, nyugatról jött, s felvillanyozta a magyarságban szunnyadó, de soha el nem alvó érzéseket.

Nyomott volt az atmoszféra, mindenki várt valamit a jövőtől, valami ki-
robbanását egy szebb, nemzetibb állami életnek.

Csak természetes, hogy az egyetemi fiatalság reagált legjobban mind-
arra, ami a nemzeti étellel összefüggésben van.

Szervezkedni kell, egyöntetűséget kell mutatni, egyet kell jelenteni, a
nemzeti megújulás fátylóját kell a kézbe venni a fiatalságnak, hogy az
irányt mutassa, hogy a célját elérhesse.

Négy nemes lelkű ifjú állott ennek a szervezkedésnek az élére. Négy fi-
atal oroszán, akik fejlődésük során megmutatták, hogy oroszánkörmeik
valóban megvannak.

Korányi Frigyes, Funták Sándor, aki később a magyar ügyvédi kar leg-
első közé küzdötte fel magát, Gajzágó Salamon, aki a hetvenes években a
legfőbb számvevőszék elnöke lett, s Csemegi. Ez volt a quadrumviratus.

Megnyerték céljaiknak professzorukat, Schedel (Toldy) Ferencet, s
felkérték, hogy menne el a helytartótanácshoz az egyetemi ifjúság egye-
sületének engedélyezése és az alapszabályok jóváhagyása végett.

Ez volt Csemegi első kodifikációs munkája. Az alapszabályok, amelyek
ügyesen burkolták azt a célt, amit megnevezni a helytartótanács előtt
nem lehetett.

No még csak ez kellett volna! Hiszen ott úgylis tisztában voltak vele,
hogy az egyetemi ifjúság nem azért akar egyesületbe tömörülni, mert
Béccsel szorosabbá akarják tenni a szálakat.

De hiába volt nagy tekintélyű Toldy Ferenc minden ékesszólása, az
alapszabályokat elutasították, és az ifjúság szándékait csak illegálisan tud-
ta megvalósítani.

Erre az időre esik Csemeginak Irányi Dániellel való elmélyült barátsá-
ga is, ami azonban franciaországi utazásával megszakadt.

Az egyesület azonban mint baráti kör élt. A *Zenélő Órában* és a *Kom-
lóban* tartják összejöveteleiket, amiken megbeszélik az európai helyzetet,
a jövő kilátásait, harcait, s egymás között versenyeznek hazafias dalok és
versek faragásában.

Nasch – régi vezetéknevét most veti le Csemegi. S ezzel teljesen és mara-
déktalanul kívülről és belülről egyaránt nemzeti lesz egész egyéniségében.

Most jönnek a hazafias versek mint méltó folytatásai a szegedi önkép-
zőkörü próbálgatásoknak.

De minő versek! Tele aggodalommal a jövő iránt, tele tiszta intenciók-
kal, férfias akarásokkal és nekibátorodásokkal.

Meghatva és csodálattal hallgatták a baráti kör tagjai, s talán ha Cse-
megi nem is lett volna azzá, ami lett, e versek is fenntartották volna nevét
s egyéniségének emlékét.

Az ifjú tudós s a poéta. Semmi antagonizmus, a tudósok gyakran pen-
gették a költészet húrjait, s a költők mindig rokonságban voltak a tudomá-
nyossággal.

Carnot, Ampère, Helmholtz, akik matematikusok és fizikusok voltak,
és Lavoisier, a vegyész nemegyszer fordultak a költészet forrásaihoz, hogy
ott megifjodjanak s felüdüljenek. Nietzsche voltaképp költő volt, aki pró-
zában írta meg verseit.

Vizsont Goethe, Madách a tudomány végcéljainak szolgálatába állítják
költészetüket, az igazság elhatárolt szolgálata mellett a hit s a költészet
korlátlan fantáziájában keresnek megnyugvást, amit a tudomány megadni
nem tud.

Így olvad egybe Csemeginél is a költészet és a tudomány. A száraz jog-
tudomány, Ihering és Stammler dogmatikus elméleteinek, a római jog-
nak s a *code penale*-nak száraz emlőit így helyettesíti az üdítő, dús italt adó
költészet.

Mit ér a tudomány költészet nélkül? A költészet a jót és igazat szolgálja,
az emberiség emelkedettségét s ideáljait szolgálja, s mit ér az a tudomány,
amely a fantázia szárnyalása nélkül a rendszereket, a csoportosításokat, a
logikát műveli csupán, de elhanyagolja azt, ami a legfőbb, az egyén életét,
boldogságát, a természetben való igazi helyének megjelölését?

A költészet mindig csak a jót isteníti, költő, művész, zseni csak a jót
akarja – a tudós, aki híján van a jó megérzésének –, alkothat kitűnő műve-
ket, de sohasem szolgálja sem az ember igazi javait, sem igazi érdekeit.

2. A SZABADSÁGHARCBA

Húszéves korában hites ügyvéd lett Csemegi. Oklevéllel zsebében elhagyta Pestet, és Csongrád vármegye aljegyzőit választotta meg. Ekkor jegyezte el magát a politikával, mert a megye és a politika úgy együvé tartozott, mint a tenger és a vihar.

A megye volt a vihar, mely a bécsi politika tengerén tombolt, hol kisebb, hol nagyobb erővel, akkor a megsemmisítő hatást vélte elérni a kamarilla vízének folyásán. Pedig ez csak a normál iskolája volt a politikai fejlődésének, mert csakhamar mint tudósítót, jegyzőt, mint famulust elküldötték a pozsonyi diétára, ahonnan az országgyűlés tudósításait küldözte a vármegyébe.

Itt ismerkedett meg Kossuth Lajossal, Deák Antallal, majd magával Deák Ferencel is.

A pozsonyi diéta, bár nagy programmal indította el a politika csónakját, ellaposodott, s a kiküldöttek inkább a szórakozásokat és családjaik kellemes időtöltését forszírozták, mint az elintézésre váró problémák megoldását.

Mindenesetre az ott eltöltött idő s a megyei élettel való egybefonódása egyéniségére jelentékeny befolyást gyakorolt.

Megismerte a megyének mint alkotmányos szervnek természetrajzát, elképzelték a vezető szellemek politikai érettségének s nagyra hivatottságának megnyilvánulásait, s tele tüdővel szívta magába a függetlenség, a gyengék s jobbágyok védelmének harsányan megnyilatkozó koreszméit.

Abban a nagy antitézisben, amely a jobbágyság felszabadítására irányuló szándék s a régi nemesi alkotmány megalkuvást nem ismert védelme között állott fenn, Kossuth Lajos, Deák Ferenc és Felsőbüki Nagy Pál mellé állott, akkori pozíciójának megfelelően, inkább szívben, mint dinamikus kirobbanásban.

A gyengék védelme és a jogegyenlőség elveinek egész élete munkásságát átható nagy érzései itt csíráztak ki, hogy később az alkotmányosság vé-

delmére s a jogeszmé megvalósítására szükséges erőforrásokat megnyissa. Eleinte írásban, később szóval is. Eleinte kisebb hatáskörben, később egy nemzet nyilvánossága előtt.

Mikor a pozsonyi diéta véget ért, Párizsba ment tanulmányútra, ahol a világot megrázó új eszmék lenyűgöző hatást tettek rá, s ottani tartózkodása a szabadságharcban való részvételének lelki diszpozíciójára nagy hatást gyakorolt.

Mire visszajött, a nemzet elindította annak a szabadságharcnak a harci szekerekét, amely tragikus befejezésével vonult be a történelem fenséges korszakai közé.

Egy nemzet öntudata akart megvalósulni a függetlenség sokat hangoztatott elvének gyakorlati megvalósulásában. Csak természetes, hogy Csemegi sietett a doktrinerek palástját a honvédegyenruhával felcserélni. Beállott honvédek, és az Alföldön dúló csatákban hamar kitüntette magát vitézségével, körütekintésével és állhatatosságával. Fokról fokra ment előre a katonai pályán, s rátermettségével és a helyzet mindenkor éles felismerésével elért sikereivel példaként állították alakját a parancsnokok a küzdő honvédek elé.

A szabadságharc második tragikus esztendeje már híressé tette nevét az egész honvédségben.

1849. március 4-én mint Torontál megye aljegyzője és a torontáli csapatok főparancsnoka egy Felhívást intéz a torontáli megyei menekültekhez.

Felhívás a torontáli menekültekhez!

Hozzátok, akik ismeritek az ellenség bőszült kegyetlenségét, kik vagyontokat, nyugalmatokat, családi tűzhelyeiket elhagyni kényszerülve, földönfutókká lettetek, hozzátok, akik ismeritek a vést, tántoríthatatlan torontáli magyarok, hozzátok szólok földijeim! Erős, rendületlen harcosok szükségesek a honnak, hogy a magyar azon a földön, mely évezredekben az övé volt, ki ne irtassék. Titeket ismer az ellen, ti részesei valátok gyakori győzelmes csatáinknak, seregeljétek össze egy lelkes, egy bátor csapatban, vigyétek a magyar bosszuló fegyverét, mint Isten sújtó mennykövét végig az ellenség haramiafészkéin. Harcoljatok még egyszer azért, mi Istentől sajátotokká adatott, hazátokért, házatokért, családotokért és életetekért. Csak akartok kell s az áruló vad nép

szétosztatva, megsemmisülve koldulni fog kegyelmet. Batthyány Kázmér gróf által én vagyok megbízva egy torontáli csapat összeállításával.

Kelt, Szegeden, 1849. március 4-én

*Torontál megye aljegyzője
és a torontáli csapatok
parancsnoka*

Batthyány Kázmér gróf, teljhatalmú országos biztos, egy zászlóalj gyalogságot és egy század lovasságot bíz rá, őrnagynak nevezeti ki a főparancsnokság által.

Ezzel az erővel vesz részt a bácskai és a bánáti hadjáratban, s vitéz alakulataival leveri a hűtlen nemzetiségeknek a bécsi hatalommal szövetszert erőit, és számos legfelsőbb helyről nyert elismerés mellé újabb virágait szerzi meg a hadi dicsőségnek.

Méltán sorozható be az ő alakja a magyar szabadságharc hősi harcosai közé, s ha a császári hatalom az orosz inváziót nem könyörögi ki, akkor ezek a hőszok a történelem útjának más irányt jelöltek volna ki.

A szabadságharc elbukott, és mint exponált alakja a „lázdás”-nak a bécsi önkény akaratából várfogságba került Aradon. Innét a pesti Nádor lak-tanyába utalták, és hat hónapot töltött fogságban.

Hogy mit jelentett a bosszúállásnak ez a megnyilatkozása a szabadságharc hőseivel szemben, azt Csemegi soha el nem beszélte. Magába zárta a szenvedések emlékeit, s azokat még akkor sem szellőztette, amikor a magyar életben való érvényesüléséhez a várfogság olyan belépőjegy volt, amely a legjobb pozíciókat biztosította.

Kötelességét megtette, az eszméért harcolt, a várfogságot elszenvedte, de beszélni nem akart róla.

Mint Salamon Ferenc, aki egy mandátumot vesztett el azért, mert nem beszélt a sebesüléséről, úgy ő is hallgatott a várfogságáról, mert méltatlannak és férfiatlannak találta, hogy szubjektív élményeiből vagy a kötelességteljesítés tényéből érdemtelen előnyöket biztosítson a maga számára.

Csak a filiszterek és epigonoknak szokása, hogy saját érdemeiket hangoztatják, az igazi férfiak, bár azokat a helyeket keresik, ahol áldozni kell,

az áldozatokat sohasem fizettetik meg, mert ha ezeket megfizettetnék, akkor nem történelmi alakok, hanem üzletemberek lennének.

Volt azonban a várfogságnak mégis valami előnye. Mint Kossuth Lajos, úgy ő is ott tanult meg angolul, s ebbeli tudása a későbbi törvényhozói munkálatainál meg publicisztikai tevékenységében is nagyon a segítségére volt.

Bacot, Benthamet, Cromwellt eredetben olvasta, s az angol büntető jogirodalmat a Büntető törvénykönyv szerkesztésénél igen előnyösen használta fel a német mellett.

3. A SZABADSÁGHARC UTÁN

Aki a munkával jegyezte el magát, annak mindig dolgozni kell. A politika és a jog területén pedig a munka elfogyhatatlan. Aki mint Prométheusz az égi tüzet a földre akarja lecsalogatni, az sohasem fogja ki a munkából, mert a föld mindig elbír egy kis tüzet az égi világosságából.

Kicsiny gyermekora óta lázas munkában telnek az évei. Bár a szabadságharc alatt a tollat kiragadta kezéből a kard, ott is a harcok után vagy nyugalmi állapotban a felvilágosítás és a szervezés munkája nehezedett a vállára.

Mit kezdhet egy magyar a fogság után és a szabadságharc után, a magyarságra szakadt sötét korszakban? Behódolhat az új érának, visszavonulhat a csendes magánosságba, vagy emigrálhat. Ő be nem hódolhat, mert a szabadságharc küzdő katonája hivatalt nem kaphat, vissza nem vonulhat, mert nem állott mögötte földbirtok vagy apanázs, ami a megélhetését biztosította volna, de nem is emigrálhat, mert szívet cserélni nem tudott.

Mit tehet hát? Fiskális még lehet. Lehet úgy, hogy a közigazgatással elkerül minden hivatalos érintkezést, lehet úgy, hogy a szólásszabadságot önként korlátozza a kívánt *gutgesinnt* mértékre, lehet úgy, hogy az egyénisége megtagadásával saját maga nyomja el a tehetségében szunnyadó lángot, s csak annyit enged ki magából, amennyi a szürke mindennapiság s a népszerűséget provokáló hírnév demarkációs vonaláig terjed.

Így indítja el Aradon az ügyvédség szekerét.

Csakhamar virágzó iroda, nagy irodalmi tevékenység, erős társadalmi élet jellemzik Csemeginek az ötvenes évek elején Aradon való működését. A társadalom elesettjei, a törvénnyel összeütközők, éppen úgy, mint az uradalmak tulajdonosai s a gazdag kereskedők, egymás után adják át a kilincset Csemegi irodájában. A hír szárnyára vette, a jogkeresők bizalma veszi körül azt az irodát, amely híressé vált a jognak intranszigiens védelme s az emberekkel való humánus bánásmódja folytán. Más az ő helyén bizo-

nyára nagy vagyont szerzett volna, de ő az ügyvédséget úgyszólván *nobile officium*nak tekintette, amely szemlélete a jog ideális szolgálatának középpontjává tette az irodáját. Ügyvédi keresetét a megélhetéshez szükséges összegek determinálták, s a szegényeknek feléje irányuló áldozatkészségét azzal a gesztussal hártotta el, amely kora nagy szellemeinek igazi nagy megnyilatkozásaihoz tartozott.

Nemcsak az ügy védője volt, hanem a jog védője is, s e felfogása sohasem engedte érvényesülni az ügy érdekeit a jog parancsaival szemben. A jog elaszticitása, a tudás és a szónoki művészet fedezete mellett meg tudta védeni az *embernek* az élethez és a szabadsághoz való igényét.

A vármegye, amely már képességeit ismerte, önmagát tisztelte meg, amikor érvényesülésének kapuit megnyitotta.

A kormányzathoz eljuttatandó feliratok megszerkesztésével az ő méltán csodált tollát bízták meg, s a felszólalásai mindig zivataros tetszést arattak úgy a megyei urak, mint a megyei statushoz tartozók között.

Öccse, Antal, Csongrád polgármestere, másik öccse, Ignác, városi tanácsos, s ha ő úgy kívánta volna, őt meg alispánnak is megválasztották volna.

Társasága a megye s a város legszámottevőbb tényezőiből alakult, s az a kis idő, amit az iroda s a könyvekben való bűvárkodás még szabaddá tett, nívós, valóban nem mindennapi beszélgetésekkel telt el.

Még nem volt harmincéves, de már akkora karriert futott meg, amit más egy egész életén sem tud megvalósítani. És amikor este hazament a Szálka utcai kis legénylakásába, és képzeletében leforgatta a nap eseményeit, meg lehetett elégedve. De az elégedetlenség csírái termékeny talajra találtak az ő személyében.

A Bach-korszak minden keserősége benne egyesült, mindenkinek a baját magában hordta mint sajátját. A megyei életben való megmozdulások állandó megfigyelés alatt állottak, megfigyelés alatt állott ő is, s ez nyugtalanította, s szubjektív érzésével annak a hatását szinte az üldözési mániáig fokozta.

A megyei törvényszék működése európai szemléletének érvényesítését kereste, s ez bántotta, lehangolta, s az elköltözés vágyát ébresztette benne.

Pestre kellene menni, azt hitte, hogy a maradi életfelfogás helyi megnyilvánulása izgatja benne az eltávozás ösztönét.

Talán nem is Pest izgatja, s a pesti szellemi élet, talán a régóta szunnyadó érzés ébred ez benne, valaki, egy nő iránt. Önmaga előtt restelkedve

tagadta, hogy él benne az az érzés, de hiába a tagadás, az érzések mind jobban feltornyosulnak, s elhatározza, hogy levelet ír annak a leánynak, akit már oly régóta nem látott, de akit nem felejtett el sem a pesti zivataros időkben, sem az erdélyi bércek harcterein, sőt a régi emlékek gyakran felélednek még a bírósági tárgyalásokon is.

No, mindhiába! Hiába olvass Justinianust, a Corpus Jurist, hiába olvassa Stammlert, Iheringet, a Habeas Corpus Actát, a Code penale-t, annak a kedves kislánykának hamvas arca csak megjelenik előtte, s az ifjú tudós, a szabadságharc őrnagya be kell, hogy vallja önmaga előtt, hogy szerelmes.

Oh, nem pozitív szerelem ez, nem is szerenádot adó és virágokat küldő vagy viszonzott szerelem ez, hanem csak szíves visszaemlékezés a múltra, voltaképp hozzá nem is méltó, gyermekes szentimentalizmus, amit el kell nyomni s a megismétlődését meg kell akadályozni, fokozottabb elfoglaltsággal és még nagyobb munkával.

A tépelődés nem akar szűnni, s Csemegi nagy határozásra jut. Levelet ír, levelet, most az egyszer nem tudományos tartalmút, nem is hivatalosat, hanem levelet, amit – bizony el kell ismerni – szerelmes fiatalembernek szoktak írni ahhoz, akinek a szerelmét el akarják nyerni.

Kedves Franciska!

Csemegi Károly, bár aggályai vannak, hogy emlékszik-e még nevére, – elhatározta, hogy Kegyednek írni fog s íme az alábbiakban valószínűleg elhatározását.

Ha csekély személyemre nem is emlékszik, bizonyára emlékezni fog az édes gyermekkorra, amelynek zavartalan boldogságát annak a francia coniugation-nak a sötét árnyai bolygatták meg csupán, amelynek alapelemeit én voltam szerencsés Kegyeddal megismertetni.

Talán emlékszik Korányi Frigyes barátomra is, akinek jósága ismertette meg engem a Kegyed szülői házával, amely pesti, küzdelmes egyetem éveim sivatagában, mindig az üdítő oázis hatását gyakorolta rám.

Ha összehasonlítom azt a nagy rokonszenvet, amivel a zene iránt viseltetett Kegyed akkor, azzal a gyermekes ellenszennel, amivel a francia igeragozással szemben viselkedett, akkor fájdalmasan gondolok arra, hogy talán a jó Frigyes barátomra szívesebben gondol, mint énreám.

Elöttem felejthetetlenek azok a napok, amiket én éveken át kedves Szülei házában töltöttem s ha megvénülök majd, akkor is el fogom ismerni mindig, hogy egyéniségem jobbik felének kialakításában minő része van annak a háznak, amelynek melegét, emelkedettségét s mindig a jó és szép iránti vonzalmát megismerhettem s amennyire tőlem tellett, a magamévá is tettem.

De mindezeknél százezernél jobban vésődött lelkembe annak a pár napnak emléke, amely napokat a tragikus végű szabadságharc után Kegyed társaságában eltölteni szerencsés voltam.

Bár akkor Kegyed engem őrnagy bácsinak csúfolt, de a tizenöt éves bakfisnak ezt a gúnyolódását édes emlékeim közé soroztam s az a rövid, de előttem mindig boldognak elismerendő idő nem múlt el felettem nyomtalanul. Azóta ismét öt év, én ügyvéd bácsi lettem, de bár hosszú idő telt el, be kell vallanom, hogy ennek az időnek az elmúlása nem távolított el Kegyedtől engem, sőt közelebbre hozott.

Mondják, hogy a távolság közelebb hozza az embereket, de én azt hiszem, az idő is.

Most olvasom, ki tudja hányadszor azokat a kedves leveleket, amiket Kegyed hozzám írni méltóztatott, amikor én a Batthyány-seregcsoporttal küzdöttem. Azok a levelek, a gyermek és a tanítvány levelei voltak az egykori oktatóhoz, de én akkor már nagyobb jelentőséget tulajdonítottam ezeknek, s talán lobbánékony fantáziámmal sorsdöntő jelentőséggel ruháztam fel azokat.

Most már nagy lány lett Kegyedből, Franciska, bizonyára körül van véve az udvarlók légiójával s a kedves Szülei gondos szelekcióval jelölik ki talán annak a személyét, akihez a Kegyed sorsát fűzik.

Tudom, van minta is Hermin nővére házasságából, aki a gazdag földbirtokos oldalán bizonyára megtalálta a zavartalan, gondtalan élet általa oly nagyon megérdemelt nyugalmát.

Mégis az az érzésem, hogy a Kegyed élete, célja, akarata nem egészen azonos nővérével, s úgy érzem, hogy Kegyed nemcsak a kezét, hanem a szívét is odaadja annak, akit a Sors melléje rendelt. Vagy talán tévedek?

Ha vannak az egyéniség megismerésének pozitív kutatóeszközei – s ilyenek vannak – akkor nem tévedhetek.

Sajnos, az eltelt öt év alatt csak ritkán s akkor is futólag láthattam. Ahányszor azonban láttam, annyiszor újra ébredt bennem a vágy, új-

ből viszontlátni. Ha nem lennének olyan grotesk figura, akkor a lantot venném a kezembe s verseket kellene dalolnom a kegyed szépségéről, műveltségéről s arról a nagyon-nagyon rokonszenves tulajdonságáról, hogy a zenét, a művészetet mindennek fölébe helyezi.

Oh, bárcsak én felülhetnék megint a Pegazus hátára, milyen boldogság lenne verseket írni, hogy azok a zene rythmusában éljék ki magukat. De az én életem eltévélyedett a poézistól. Úgy érzem, hogy másra van hivatásom. A gyengék védelmét, a jog eszméjének szolgálatát kell a kezembe venni. Annyi az elrontott élet, hogy minden rendelkezésre álló idő és munka is kevés s olyan rendezetlenek az emberek sorsát intéző szabályok, hogy azok rendezésébe kell befektetnem minden időmet, minden igyekezetemet, mindaddig, amíg az emberi étellel legszorosabban összefüggő parancsok, szabadságok s tilalmak egységesen nem rendeztetnek.

Úgy érzem, hogy ebben a gigászi munkában nekem részem lesz, mert azt kell látnom, hogy ez a terület elhanyagolt, tele van dudvával s gazzal s olyan kevesen vannak, akik értenek az efféle kapáláshoz.

No de nem kalandozom el olyan messze, hiszen talán fáradt unalommal olvasta időig is soraimat.

Gyakran lehet hallani, hogy a tettet megöli az okoskodás.

Nézze Franciska, voltaképp én is művészi lelkiületű ember vagyok. Én az emberek nyomorának, bajainak, szenvedéseinek s rossz hajlamaiknak pianóján játszom s kottákat óhajtok írni avégett, hogy az emberek szebb melódiák után fussanak.

Ha két művészi lélek egyesül, akkor a művészet ennek hasznát veszi, nemesedik általa.

Franciska – legyen a feleségem! Én ugyan nem tudok nyújtani birtokot, sem kastélyt, sem hátaslovat, de ad infinitum nyújtani fogok szeretetet, jószágot, megértést s a szellemi életnek azt a kisugárzását, amely hidegségében is érdekes, de ha a kisugárzás a fénypontot eléri, akkor nagyobb örömet okoz minden anyagi természetű emberi boldogságnál.

Kérem, ezt az óhajomat kedves szüleinél, akiket melegen üdvözlök – tolmácsolni s engedjen élni abban a reményben, hogy mielőbb várt válasza nem lesz elutasító.

Hódoló tisztelettel,

Arad, 1854. január 21.

Csemegi

A levél elment. Múltak a napok, a hetek, a válasz nem jött. Nem is jöhetett válasz, hiszen Franciska nem volt Pesten, Bécsben volt a rokonainál, s a jó szülei a levelet nem továbbították. Óh, ha Csemegi tudta volna, hogy milyen okai voltak ennek, akkor a levelet meg sem írta volna.

A bécsi rokonság nagy partit ajánlott Franciskának. Előkelő család, magas állású, gazdag fiatalember. Ezért ment Franci Bécsbe, hogy megismerkedjék a családdal, s szépségével, eleganciájával elbűvölje azokat, akiket még eddig nem volt alkalma megismerni.

Hat hétig volt Franci Bécsben, s ha nem is kitörő boldogsággal, de a boldogságnak azzal a nyugalmi érzésével jött vissza a szülei házba, hogy szülei jól választottak, és ő engedelmeskedni fog.

És amikor a kedves szülők már azt hitték, hogy a Csemegi-levél Franci tervbe vett házasságát nem akadályozhatja meg, minden óvatosság nélkül, nyugodtan árulták el, hogy Csemegi a vidékről írt.

Franci mohó kíváncsisággal esett neki a levél olvasásának, s anélkül, hogy szüleinek egy szót is szólt volna, azonnal válaszolt.

Kedves Csemegi! Régóta várt kedves levelét csak kedden vettem kézhez, mert rokoni látogatáson Bécsben voltam.

A mai nap életem eddigi legszebb napja. Boldog vagyok, boldogan leszek a Magáé, kérem, hogy mielőbb jöjjön.

Addig is, amíg viszontláthatjuk egymást, legyen szíves elnézéssel lenni késői válaszóért, aminek az az oka, hogy jó szüeim nem ismerték a levél tartalmát s bizonytalan volt bécsi tartózkodásom ideje is.

Megvallom, korábban kellett volna már hazajönnöm, de a bécsi színházak és koncertek miatt respektáltam szüeim akaratát.

Majd ha Pestre jön, mindent el fogok mondani, biztos vagyok benne, hogy nevetni is sokat fogunk.

Kérem, ne dolgozzon olyan sokat, hanem mielőbb jöjjön ahhoz, aki Magát forró szerelemmel várja.

F.

Csemegi, aki már a reménytelenség s az elromlott élet keserű gyökerét rágta, mint az agonizáló beteg, aki visszanyerte az élet megmaradásának hitét, olyan örömmel olvasta a levelet.

Senkinek nem szólt. Sem a boldogtalanságáról, sem a jókedvéről.

De valakinek mégis kellett szólni, nem is lett volna igazi boldogság, ha valakivel nem lehet közölni. Igaza van Eötvös Józsefnek: „Valamint a rózsza a szélvész ereje alatt csak hajlong, de a nap forró hevében elfonnyad, úgy az emberi szív is könnyebben visel el nagy fájdalmat, mint nagy örömet, amit nem oszthat meg senkivel.”

A jó barát, Korányi Frigyes kell hogy ezt megtudja. Ő bizonyára megosztja vele a boldogságot, hisz neki olyan sokat köszönhet. Ő alakította ki Franci művészi lelkületét, s enélkül most Franci bizonyára nem így írt volna.

Korányi válasza nem késett sokáig.

Kedves Károly Barátom!

Értesítésed örömmel töltött el. Gratulálok, ha nem veszed rossznéven, gratulálni fogok Francinak is. De lehet, hogy a matematikusok sem tudnák megállapítani a két gratulációm közötti értékkülönbséget.

Jó barátod: Frigyes.

Nem telt bele egy hét, Pesten volt Csemegi, s hat hét múlva a *Lohengrin* nászindulóját játszották Pesten először, a belvárosi plébániatemplomban két boldog embernek.

A fiatal házásoknak csakhamar menekülniük kell, s egy csepp oláh faluba teszi át Csemegi működése színterét. Másutt nem fogadták be, nem volt részére szállás, más vendégfogadóban...

Butyin kis oláh falu. Hosszú hajú, kikent bajuszú lakossága valóban nem sejtette, hogy ki lakik velük. Ám ösztönszerűen megérezték, hogy aki úgyszólván ingyen hordja magában az ő ügyes-bajos dolgaikat, valóban jóakarójuk, nemtőjük, s ezért félénk tisztelettel és szeretettel vették körül őt is, feleségét, Franciskát is. S ha az ezüstpénz pattogása ritkán is volt hallható, csirke, puliszka, májas hurka sűrűen és kiadósan vonul be Franciska kamrájába. A koszt és kvártély tehát biztosítva volt.

Butyin, a kis oláh falu nevezetes hely, sőt olyan hely, amelyre szívesen s örömmel lehet visszagondolni mindig, mert itt látta meg a napvilágot Ákos, az egyetlen fiú, akivel az Ég a fiatal párt megáldotta.

Óh, micsoda öröm volt 1854-es év, valóban nagyobb örömet nem hozhatott volna. Most már kettős cél dinamikájában állott Csemegi munkakedve és munkakészsége. A család és a haza. Mind a kettőhöz szí-

ve vonzotta, mindkettőt az állhatatos katonalélek küzdő energiájával szolgálta.

A családot s a hazát megerősíteni, mindkettőnek adott folytonosságát biztosítani valóban férfiúi ambíció.

Az egyik sem sikerült. Alig pelyhedzett a legénytoll Ákos állán, elvitte őt a halál tizenhét éves korában, s ezzel Csemegi magvaszakadt lett örökre.

A fogság után a másik nagy seb, amely utóbbi sohasem gyógyult be. Egész életén végigkísérte elvesztett gyermekének keserű emléke.

Milyen jó is volt Butyinban. A fiatal anya s a piciny gyermek társaságában meleg fészkében, mennyi öröm, mennyi vidámság, mennyi tervezgetés, mennyi munka.

Mennyi időt s lehetőséget nyújt a kis falu csendje az elmélkedésre, a tanulmányozásra és az írásra. Azután Arad közel van, oda be lehet menni a régi jó barátokhoz, a táblabírákhoz, a volt bajtársaihoz.

Talán vissza is lehet menni, ha a kételyek kissé lecsillapodnak, a fennálló nagy ellentétek kisimulnak, s a magyarságnak az alkotmányhoz való ragaszkodása iránti szenvedélyes óhajtásai valóra válnak, vagy legalábbis részben megvalósulnak. Nagy tanulmányba kezd. *Kodifikáljunk, vagy unifikáljunk!* Ez a címe a röpiratnak, amelyben szenvedélyes hangon, hazafiúi bánatának kizengése közben száll síkra a centralista törekvésekkel szemben, nem unifikálunk, nem olvastjuk be a magyar közjogot s a *Hármaskönyvet* az osztrák jogrendszerbe, nem, ezt a torzszülöttet nem tesszük a magyar jogélet alapjává, hanem kodifikálunk, összeírjuk a magunk jogszabályait, s ezt a kódexet tesszük az államélet alapjává. Kodifikálunk és nem unifikálunk.

Az októberi diploma és az ideiglenes törvénykezési szabályok valóban bizonyosságot tettek arról, hogy a röpirat kellő időben jelent meg, s kellő tartalommal és kellő meggyőzőerővel rendelkezik.

A röpirat nagy feltűnést kelt Pesten. Elolvasta Deák Ferenc is, Horváth Boldizsárral együtt, és sokat beszéltek róla.

Ki ez a vidéki ügyvéd, aki zengő magyar nyelven ír, mint Vörösmarty, törvénytudása mély s biztos, bátorsága nagy, mint a zseniké, akik az alkotás negyvenfokos lázában nem mérlegelik a következmények hátrányait, mint a hős, aki a harcok közepette nem halálra gondol, hanem arra az eszmére, amelynek szolgálatába állította magát, tehetségét, tudását, felkészültségét.

Somssich Pál elragadtatással beszél a röpiratról, s megnyugszik a közvélemény, amikor megtudja, hogy nem is egy falusi fiskális, nem is az aradi megyei élet egyik ismert kitűnősége, hanem a szabadságharc egy küzdő katonája, egy volt őrnagy, egy osztrák várfogságot szenvedett hazafi írta ezt a művet.

Az más! Azt már meg lehet érteni. Hiába, nincsenek csodák.

Egyik napról a másikra senkiből sem lesz hős, nagy hazafi, mert minden nagyság kirobbanásának megvannak a természetes előzményei, mint a jegenyének, amely csak évtizedek hosszú ideje alatt fejezi be a növést.

Másik rövid idő alatt megjelenő kis műve a közigazgatás s a magánjog kapcsolatairól már nem is okozott feltűnést.

A jogvesztés elmélete és az államjog című cikkét egyszerűen tudomásul vették, biztosan igazat írt.

Így indul el Csemegi irodalmi pályája.

Egymás után írja cikkeit *Pompery: Magyarországába*, politikai és jogtudományi cikkeket egyaránt.

Csemegi azonban Aradon már foglalkozott azzal az eszmével, hogy a joggal foglalkozó férfiakat egy szervezetbe tömörítse, s a jog kimunkálására hívja fel a figyelmüket, s a jog nem tisztázott problémáinak megoldásával foglalkozzanak.

Annak a jogászegyletnek, amit ő 1889-ben Pesten megalapított, az ő alakja Aradon volt. Bírák, ügyészek, ügyvédek, jegyzők s jelöltek, közigazgatási és pénzügyi tisztviselők voltak a tagjai ennek a megszervezetlen közületnek, amelynek tudományos s nemzetnevelő összejövetelein a művelt közönség is szívesen vett részt.

Egy ilyen ülésen 1862-ben az alábbi előadást tartotta Csemegi, amelynek főbb részei a helyi lapban folytatólagosan jelentek meg.

Az emberek már az ősidőben a társas együttlétet szerették, mert rájöttek arra, hogy az egymásrautaltságból származó együttműködés bizonyos előnyökkel jár. – Lehet, hogy a természet körülményei következtében, bár állandó együttlét mellett harc fejlődik ki, amely harcban az erősebb előnyeinek élvezetét a gyengébbel szemben a fizikai erő s nagyobb rátermettség eszközeivel biztosítja magának.

Tegyük fel, hogy egy fix ponton van már három ember, s van két barlang, amely a természet elemi veszélyeitől megóvjá az embert, s éjjeli pihenőül szolgál. Az egyiket lefoglalja magának az erősebb, nyilván a legkényelmesebbet s a biztonságosabbat foglalja le magának, a másikon,

amelynek csak egy ember befogadóképessége van, összevész a másik kettő.

A harmadik, tegyük fel, a legerősebb, erejénél és rátermettségével imponál s nélkülözhetetlen a tervei s tanácsai mint bíró, egyszersmind a végrehajtó hatalmat is gyakorolja, a helyzetnek, értelmi fokának s belátásának megfelelően akként fog dönteni, hogy A., aki munkájával nagyobb szolgálatot tesz mindnyájunknak, mint B., foglalja el a barlangot, s B. csak növényi anyagokból készült fekhelyen húzódjék meg.

Íme, az első jogszabály! Aki munkájával nagyobb szolgálatot tesz a köznek, nagyobb kényelemre tarthat igényt.

Az első érdek-összeütközés tehát a célszerű belátásnak s igazságnak megfelelő módon szabályoztatott, s mint jogszabály, igazságos rendelkezésénél fogva megnyugvásra is kell hogy találjon, ám ha annak, akinek rovására történt a döntés, nem is tetszik, a jog érvényesülni fog a kiszolgáltató bíró hatalmán keresztül.

Íme a jogszabály a legprimitívebb formában.

Ha képzeletünkben szaporítjuk a társaságot, a primitív népeknél az erőseknek s a bátraknak primátusa fog kialakulni, s a legerősebbeknek és a legbátrabbaknak lesz meg a törvényhozói s végrehajtó hatalma. E primitív közületekben, ahol az élelemről s a faj fenntartásáról való gondolkodás képezi az ember élettartalmát, a földrajzi hely fekvésének, éghajlatának s termelőviszonyainak s a természet egyéb adottságainak megfelelő élet fog kialakulni s az élelmezés a fajfenntartás küzdelmeiben felmerülő érdek-összeütközések, a legerősebbnek és a legbátrabbnak a hozzája közel állók, – mint hadseregének segítségével, – lesz kikényszerítve az a jog, illetve állami akarat, amit a főnök, vagy vezér alkalmasnak talál a helyi viszonyoknak mérlegelésével s belátásának megfelelően a felmerült érdek-összeütközésekre alkalmazni.

Hasonló esetekben ugyanazon szabályozás alkalmaztatik, s így alakul ki a szokás gyakorlásával a törvény, amit a hosszú időn át való gyakorlás, a nemzedékről nemzedékre való átszállás változhatatlannak s megdönthetetlennek minősít.

Spencer: Descriptive Sociology, Nr. 3. table VIII. olvassuk, hogy a Fidzsi-szigeteken a gyermekek kötelessége volt öregedő szüleik megfojtása vagy elevenen elégetése.

Hasonlóan kell eljárniuk a nyomorékokkal s a betegekkel. Most írta Madách:

*Ha Isten vagy, tegyed,
Könyörgök, hogy kevesebb ember legyen
S több főka.*

S ne higgyük, hogy a föld terményei árának maximálása vagy minimalizálása, ami a szabadságharc alatt történt, a modern idők új törvényei közé tartozik, a dajákoknál még régen összegyűltek a főnökök, s megállapították a rizs árát.

A régi Peruban a lustálkodást törvény tiltotta. Még vakoknak, sántáknak s az ötéves gyermekeknek is dolgozniok kellett, s állandó felügyelet alatt tartotta őket a közigazgatás.

A példákban végtelen sorozata lenne felhozható annak az igazolására, hogy a primitív társadalmak jogai minő bányúságokat, szörnyűségeket tartalmaztak, úgyhogy joggal felkiálthat az, aki ezeket tanulmányozza, Madáchcsal:

*Ím, nagy Isten,
Tekints le és pirulj, mi nyomorult,
Akit remeknek alkottál, az ember!*

Amint az ember, aki – Goethe szerint a „höchste Studium” a társas együttlét alapján újabb és újabb felfedezésekre, találmányokra jut, a megélhetés eszközeit tökéletesíti s fejleszti, fejlődik maga is, élelmezésében, ruházatában s lakásában – komplikálódik s differenciálódik az élete, azonképp komplikálódnak az érdek-összeütközései is.

Világos, hogy egy törzsnél, amely vadnövényekből s elejtett vadakból él, csak a bátrabbaknak és erősebbeknek vezetésén alapuló primitív állami szervezetük lehetett, s hogy magánérdek-összeütközéseik csak a bogycók igazságos odaítélése vagy megvonása kérdésében merülhettek csak fel.

A jog a mindenkori megélhetési viszonyok szerint irányul és alakul. Új felfedezések, fegyverek, támadó, és védőeszközök tökéletesítése, vándorlások, más népfajokkal való találkozások, az ezekkel való harcok emelik a kulturáltságot, s nemcsak a megélhetési viszonyok, hanem az ismeretek fokozása, az élet folyamatának javulása, a kulturáltság is befolyásolja a jogot.

És amint a kuruzslók s varázslók végzik abban az időben az emberek gyógyítását, s iszonyú kísérletezéssel s szenvedéssel tudják csak gyógyíta-

ni az embereket, azonképp a felmerült érdek-összeütközések is csodálatos módon lesznek szabályozva.

Azt a szabályt, hogy a gyermek apját megölni kénytelen, ha az már dolgozni nem tud, nem is hihető, hogy a megélhetés nehézsége okozta, hanem a fejletlen, barbár népnek a kulturálatlansága, amely még nem tudott előrelátóan tartalékolni ezekre a célokra, s inkább eltette láb alól az öreg munkaképtelent. A szabály pedig tradícióvá vált, s azt alkalmazni kellett.

A család s a tulajdon lett a világnak mozgatója.

Az államalkotó népeknek bizonyos karakterisztikumaik vannak. Ezek megnyilvánulnak a ruházatban, ételben, mulatságokban, állami, hatósági berendezkedésekben s természetesen a jogban is.

A debreceni paprikás szalonnát élvező hajdúról az ételek világában ismerős ember annyira meg tudja állapítani a nemzetiséget, mint a makarónit evőről, hogy olasz, vagy a százféle alakban előállítható rizsről, hogy japán vagy kínai.

A külső faji jellegzetesség mellett a bő bugyogóban járó bosnyákot senki sem fogja összetéveszteni a szoknyában járó skóttal.

Humor, művészet, irodalom, szintén árulói valamely nemzethez való tartozandóságnak.

Tasso éppen úgy nem lehetne norvég, mint Ibsen olasz. Goethe éppen úgy nem lehetne francia, mint Voltaire német; Leonardo da Vinci más, mint Verescsagin, Beethoven más, mint Csajkovszkij s így tovább.

Jókait, Vörösmarty, Aranyt csak a magyar élet adhatott, s így a jogban is, a faji s nemzetiségi jelleg, népi szokások, a nép közvéleménye megfelelően kifejezésre jut.

Sehol olyan szigorúan nem büntetik a nyerészkedésből származó bűncselekményeket, mint a legüzletesebb Amerikában, sehol olyan enyhén nem ítélik meg a szexuális élet aberrációit, mint a könnyűvérű franciáknál, sehol nem olyan szabatos a *Handelsgesetz*, mint a kereskedelmi korrektségéről ismert Németországban, sehol szigorúbban nem büntetik a haza, a király s az alkotmányosság megsértését, mint a legparlamentárisabb Angliában.

Az istenkáromlást Hollandia ítéli el a legszigorúbban, a pogányok nem büntetik.

A népek életében előforduló érdek-összeütközések akként bíráltatnak el, amint annak elhárítását az illető népnél a hagyományok, szokások s konkrét esetekről való, mindig változható felfogásuk megkívánja.

Amiképp a ruha, étel, életszokások változnak, úgy változik a jog is, a természetben sincs változatlanosság, csak a változásnak állandósága van meg, akképp állami berendezkedések, és a jog is változnak s állandóság csak azokban az emberi ösztön s lét sugallta érzések szabályozásában van meg, amelyek az emberi életből kiirthatatlanok.

Az, hogy az apa kiskorú gyermekének eltartásáról gondoskodni tartozik, olyan jogszabály, amely az emberi ösztön és értelem legprimitívebb követelménye, de egyes korok etikai felfogásának megfelelően változik már a természetes gyermekkel szemben való tartási kötelezettség, amelyről szóló jogszabályok a fejlődés során a törvényes gyermek jogaival való egyenlőség felé gravitálnak.

A faji jelleg a nép szokásaiban, a tudományban s a művészetekben is kifejezésre jut.

A vígopera két nagymestere, Mozart és Rossini, más.

Mindegyik műveiben fájának szelleme él.

Hogy elűtnek az olasz intermediumok a francia vaudeville-től.

Vagy a tánc hogyan fejezi ki a faji jelleget.

A magyar csárdásnak nincsen párja.

Ahogy a legény büszke rátartisággal tartja kezében a táncosnőjét, szinte kifejezve a büszke magyar faj alaptulajdonságát, hogy íme, ilyen kemény legény vagyok, és nem kéréssel, rimánkodással, nem könnyező szemekkel akarom kikunyerálni a nő meghódítását, hanem büszkeségem s erőm tudatában elvárom, hogy a nő meghódoljon, ahogyan a nő csárdásban kelleti magát, mosolyog, de nem olvad fel, hanem szintén büszkén viselkedve, kifejezést ad annak, hogy nem olyan könnyű ám a meghódolás – a faji jelleg pregnáns kifejezése.

A francia menüett – amely Rousseau szerint lassú – a németeknél meggyorsul, éppen úgy a festészetben, az építészetben s a szobrászatban is megcsendülnek a faji jellegét kétségtelenül eláruló hangok zöreje.

Sportokban, vívásban s a sport egyéb ágaiban is kifejezésre juttatja magát a faji jelleg.

Mint mondtuk, a tudomány, de különösen a jogbölcselet nem tudja nélkülözni a faji jelleg tulajdonságainak figyelembevételét.

Az összes német tudomány német jellegű, s a német nép nemcsak dicsőségét látja ebben, hanem magamagát is, szellemi közösségében. (*Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*. 1860. XVII. K. 237. 1.)

Amikor Lazarus és Steinthal 1860-ban a „néplélektan” programjával felléptek, kifejtették, hogy a nép lelke a tudományban, sőt a filozófiában is érvényesül, melyben tiszta öntudatra eszmél és mintegy magára ismer – akkor gondoljunk csak Verbőczy *Hármaskönyvére*, a speciális magyar jogintézményekre, a möringra, a közszerzeményre, az ági öröklésre, a köteles részre, a kitagadásra, a családi hitbizományra, a Szent Korona elméletére stb.

A nép olyan, mint egy óriásfa, melynek gyökerei mélyen alányúlnak a földbe – a lombját s vékonyabb ágait mindenféle viszontagság érheti, a gyökér és a főtörzs nem érzi, kipótol minden veszteséget, s megadja a fának régi formáját.

És bár elveszett a legragyogóbb nemzeti szellem, a görög, elveszett Róma, aláhanyatlott a spanyol, s csak most regenerálódik az olasz, s bár a magyar nemzet testének s szellemi életének lombjait s egyes ágait elvesztette, – az is regenerálódni fog, s Pázmány, Széchenyi, Kossuth s Deák szelleme még el fogja szórni magjait a televény magyar földbe, hogy onnét a régi nagyság s dicsőség fája újból kinőjön.

Azt a homogenitást, mely szükséges az állami megalakulás keresztülteleéhez, szolgáltatják a nyelv, az egységes foglalkozás és bizonyos helyhezköttöttség.

A földrajzi elzártság s a természeti adottságoknak bizonyos területre való egységes hatása szintén alapját képezik az állami megalakulásnak.

Primitív foglalkozású népek között, primitív alapon levő érdek-összeütközések támadnak, s primitív lesz állami berendezkedésük s primitív a joguk – kulturáltabb foglalkozású s kulturáltabb eszközökkel dolgozó népek érdek-összeütközései komplikáltabbak lesznek, s jogszabályaik is komplikáltabbakká válnak.

Márk evangéliuma II. rész 19. versében azt mondja:

„És mondá Jézus, hogy amíg a násznép együtt van s a vőlegény is velük van, a násznépnek nem kell böjtölnie.”

Ez jogszabály volt. Törvény volt, hogy a vőlegénynek böjtölni kell az esküvő napján az esketési szertartás végéig, de a násznépnek nem kell böjtölnie.

Nyilván, korábban annak is kellett böjtölnie, de Jézus elengedte a násznépnek a böjtöt.

Állam és jog emberi alkotások, annak az emberi szellemnek alkotásai, amely mint motorikus erő működik aziránt, hogy az emberi test s lélek igényeinek kellő kielégítését szolgálja.

A biológia kutatásai kimutatták, hogy tekintetbe kell venni, hogy nemcsak az anyag törvényei léteznek, hanem a szellemé is, nevezzük azt bár életakaratnak, vagy léleknek, vagy Istennek az emberben való megnyilatkozásának. Ennek a felfogásnak az eleven igazságát a legnagyobb biológusok, a nagy botanikus Reinecke és Bier, a híres orvosprofesszorok munkái is tanítják.

Megfigyeléseik arra engednek következtetni, hogy az élő szervezeteknek, még a növényi szervezeteknek a mélyén is titokzatos életerők lapanganak, amely erők az életcélhoz való eszközöket szolgáltatják.

Minél magasabb rendű szervezetszerű az élőlény, annál több a differenciáltság, annál több mechanizmusra van szükség, determináltságra és bonyolultságra és az életfolyamat sokoldalú feltételeire, és annál több annak a lehetősége és veszélye is, hogy az okozati láncoknak, a biológiai folyamatoknak az összhangja zavart szenved, és a folyamatok egymás ellen dolgoznak.

Ilyenkor az életerők elvesztik az egységes vezetést, és az ebből származó zavarokat, a nemzetnél éppen úgy, mint az egyénnél, megdöbbenve konstatálhatjuk: hiszen a nemzet is egy szerves egység – az életerők az eddig engedelmes szolgálatot abbahagyják, és értelmetlen kegyetlenségre, hisztériára s gyilkosságokra lyukadnak ki.

Ez a forradalmak diszharmoniaja a nemzetek szervezetében.

Ha a nemzeti organizmus életerői helyesen működnek közre, akkor a törvényhozók jók lesznek, a törvények helyes irányba terelik a nemzet életét, s az egyeseknek egymáshoz s az egyeseknek a nemzethez való viszonya s az ebből származó érdek-összeütközések megnyugtatóan, az egészséges belátásnak s az igazságnak megfelelően szabályoztatnak.

Ha azonban a nemzeti organizmus életerőit megtámadja a szellem szúja, amely az egyes erők szolgálatait összezavarja, s a vezető erők resultánsa meg nem felelő, mert a szellem helyén műveletlen ítéletképtelenség, a lélek helyén az irigység, gyűlölet s kegyetlenség foglal helyet, akkor a törvényhozók rosszak, a törvények rosszak lesznek, a törvények helytelen irányba terelik a nemzet életét, és egyeseknek az élethez s a fejlődéshez való jogait, a nemzet altruisztikus berendezésének lehetőségeit veszélyeztetik.

A magyar nemzet történelme a 48-as idők közvetlen megelőző korától kezdve a mai napig változatos és tanulságos képét mutatja a nemzeti organizmus életerőinek működéséről.

A nemesi szék s a jobbágyság megszűnése, Felsőbüki Nagy Pál, Széchenyi és Kossuth szelleme hogyan terelték a nemzet szellemét a polgáriasságra s a szellem parancsoló erejének működési területére, bízást megnyugtató szimfóniát hallatnak a nemzet emelkedettségéről s a civilizáció napja alatt levő helyéről.

Gróf Batthyány Lajos, Deák Ferenc szelleme az igazság iránti lelkesedésükkel, Eötvös József bárónak fanatikus igazságszeretete kijelölték az utat, amelyen a nemzetnek haladnia kell, hogy a világban való szerepét s a fajával s az emberiséggel szemben való kötelezettségét teljesíteni tudja.

De azért a jog az élethez, a föld terményeihez, a közügyekben való részvételhez csak odavezetett, hogy mindenki felébressze a vezetés iránti képesség önbizalmát s az emberek millióinak csak fegyelmezett rendben belüli való egzisztálását megzavarja.

Jus est, quod natura omnia animalia docuit, csak annak a primitív ítélőképességű agynak szüleménye, amely nincs tisztában azzal, hogy ember-tömegek hogyan élhetnek meg békében egymással.

A jog az állami életben, de az emberek magánéletében, még a családi életben is áldozatokat kíván, nemcsak ad szabadságot, de azt el is veszi, mert a korlátlan szabadság lehetetlenné teszi a nyugalmat, a biztonságot s annak a termelői munkának elvégzését, amely nélkül az emberiség fenntartása nem sikerülhet.

A szabadság elvonása vagy megvonása elégedetlenséget vált ki, s így kerülnek összeütközésbe az egyének az állami életet biztosítani akaró törvényekkel.

Az állami s társadalmi életet veszélyeztető elemek távoltartását s gyengítését büntetésekkel akarja az állam elérni, de minél műveltebb lesz egy társadalom, annál kevésbé lesz szükség ezekre a védelmi eszközökre, mert az emberek belátják, hogy a törvények jók, ha a korlátlan egyéni szabadságot meg is nyirbálják, ezzel a lemondással mindenki tartozik, aki egy állam polgárának akarja magát tartani, s akinek van belátása az iránt is, hogy embertársai nyugalma, munkáját, megélhetését s fejlődését is elősegítse.

Ez az államalkotó népek természetrajza. Ha ezek a tulajdonságok hiányoznak az egy csoportban élő emberek sokaságában, akkor azok nem fognak államot alkotni, vagy pedig az állami konstrukció olyan gyenge lesz, hogy annak fennmaradása nem lesz aggálytalan.

Igaz, hogy az önérdék az a dinamikus erő, amely az ember cselekedeteit irányítja, saját magát szereti az ember legjobban, de hogy az altruizmus is él az ember lelkében, azt kétségbe vonni nem lehet. Még olyan materialista író is, mint Hervé, nem tagadja, hogy: „*L'amour du village natal est un sentiment naturel – presque inné au coeur de l'homme.*”

Ám csak az önzés a fő mozgatóerő, és az altruizmus motorjai csak tartalékban vannak. Egész életünket a megélhetés gondjai s a gazdasági helyzetünkön való javítás eszméje dominálja, s elveszti az életet az, akiből kivesszett a sorsának javítása vagy az emelkedés iránti vitalitás.

Ezenkívül kitér a *Pesti Napló* is lapjait cikkei számára, és az Elkeresztelezésről írt tanulmánya kelt feltűnést egyházi körökben.

Tanulmányt ír az egyházi holtkézről, a magyar törvények tükrében, s vizsgát tesz nemcsak a régi magyar jog, hanem az általános egyházjogból való tudásából is.

A *Pesti Napló*ban írt publicisztikai cikkeire most már felfigyel az egész ország.

Közben Ferenc József kibékül a magyar nemzettel, és kinyílik az új korszak kapuja.

Lázás munka indul meg, hogy talpra állítsák a magyar alkotmány talpkövéen a magyar gazdasági életet, és a régi magyar törvények továbbfejlesztésével megalkossák a magyar jogállamot.

Megalakul az új kormány. Bevonul az alkotmányosság szelleme a magyar közélet minden rekeszébe, mindenki munkásságára szükség van, minden helyet az arra alkalmas emberrel kell betölteni, a magyar jövő dicsőségét kell szolgálni mindenkinek.

Az Andrassy-kormány igazságügyi minisztere, Horváth Boldizsár, 1871-ig vezeti az igazságügyet, amikor Bittó István váltja fel, aki Lónyai kormányban is megtartja a tárcát, majd Pauler Tivadarnak adja át.

Horváth Boldizsár a modern magyar élet egyik legszámottevőbb egyénisége. Kristálytisza jellem, nagy tudós, a ki nem zökkenő higgadság fegyvereivel oroszlánként vesz részt a magyar alkotmány visszaállítására iránti harcokban.

Európai műveltség, a jogeszmékhez való tántoríthatatlan ragaszkodás biztosítja működésének sikerét, s teszi kitorölhetetlenné nevét a magyar történelemben.

Micsoda munka vár egy ilyen miniszterre az újjászületni akaró Magyarországon? El kell választani az igazságügyet a közigazgatástól. Óriási

munka! Megtörni a vármegye ellenállását, kiszellőztetni a megyeházák dohos termeit, no hiszen nem kis munkát vállalt magára Horváth Boldizsár.

Elválasztás után meg kell alkotni a magyar bírói szervezetet, annak minden modern tényezőjével együtt, függetlenné és elmozdíthatatlanná kell tenni a magyar bírói kart, hát a perrend és a büntetőtörvények, a hatalmas méretekben meginduló kereskedelmi élet szabályait megalkotni – olyan program, amelynek terhe még egy igazságügy-miniszterre sem nehezedett, de Horváth Boldizsár elindította ezt a gigászi munkát, és utódaival, Bittó Istvánnal, Pauler Tivadarral és Perczel Bélával együtt meg is valósította, mégpedig úgy, hogy ezek az alkotások a hetedik évtizedben is szinte változatlanul élnek, s még beláthatatlan ideig élni fognak.

Ezek a törvények mélyen vannak gyökerezve a magyar talajba, szinte kiirthatatlanok.

Plurimae leges, pessima respublica! Ezek a törvények azonban feleslegessé teszik újabb törvények szaporítását, mert alapjuk az emberi élet adottságainak megváltozhatatlan pilléreire nyugszanak, s olyan átkarolók, hogy az egyetemességben kialakuló életviszonyoknak az időközön keresztül folyton változó alakulásának a szabályozására is alkalmasak.

Ilyen nagy művek megalkotására mesterek kellenek.

De hol vannak a mesterek? Hiszen mester maga Horváth Boldizsár, mester Pauler Tivadar egyetemi tanár is, ott van az igazságügyben Szilágyi Dezső is, aki ugyan most külföldi tanulmányútra készül, és ott van mindenekelőtt és mindenekfelett maga Deák Ferenc, aki fejében hordja az egész *Hármaskönyvet*, élettapasztalata bőséges, mint az óceánok vize – judíciuma éles, logikája csalhatatlan. A büntető törvénykönyvekre nincs gond, ott van a 43-as javaslat, ami egészben Deák Ferenc műve. Ám most már Deák is elévültnek tartja. Igen, az irányelveket ő mindenre megadja, de azokat ki is kell dolgozni, rendszerbe kell foglalni s úgy megszerkeszteni a szabályokat, hogy azok maradandók legyenek, nem elég az útmutatás, ide speciális mesterek kellenek, akik élethivatásukká teszik az igazságügyi törvények megalkotását. Deák az egész magyar politika vezére, ő nem végezhet részletmunkát, ő csak irányít, bírál és jóváhagy.

Nézzünk csak széjjel, töpreng magában Horváth Boldizsár. Behívja munkatársait, kikérdezi őket, kit vagy kiket tudnak ajánlani. Egyszerre megvillan valami Horváth fejében! Ohó, megvan.

Ott, a vidéken van egy fiskális, valahol Aradon, az olyan jogi tanulmányokat írt már, hogy az bizonyára alkalmas lesz az elvégzendő munkálatok teljesítésére.

Nosza, megy a levél Csemegihez. Nem úgy, hogy a fogalmazó megszerkeszti, az osztálytanácsosnak elreferálja, a miniszteri tanácsos approbálja, s az államtitkár a miniszter megbízásából kiadja az engedélyt az expedálásra, amely megint csak a pályája körforgása után érvényesül, hanem egyszerűen úgy íródik meg a levél, hogy Horváth Boldizsár leül az asztalhoz, s a maga kusza írásával írja a levelet, amint következik:

Tekintetes

*Csemegi Károly úrnak
hites ügyvéd,*

Arad.

Az Igazságügy minisztérium elhatározta sok fontos, alapvető igazságügyi reform-törvény megalkotását. Evégből szükségünk van az Ön munkásságára, amellyel idáig is, előttiünk jól ismert módon szolgálta a jog és az igazság eszméit.

Ezért felkérem Önt, hogy munkáját állítsa be az Igazságügy minisztérium szolgálatába, amely Önt miniszteri osztálytanácsossá kinevezendi s kérem, hogy a hivatalomban mielőbb megörvendeztessen nagybecsű látogatásával.

Buda-Pest, 1868. ápri. 27.

*Hazafras tisztelettel:
Horváth Boldizsár*

Egy hét múlva jelentkezett Csemegi az igazságügyben. A titkár azonnal bevezette a miniszterhez.

Vidám hangulatban fogadta őt Horváth. Csakhamar kiderült, hogy 48-as bajtársak, hiszen Horváth is ott harcolt a szabadságharcban Guyon mellett, meg is sebesült, sőt várfogságot is szenvedett Kufsteinban, amelyből csak az 1850-es amnesztia mentette ki.

Felelevenítették a régi emlékeket, s a négy évvel idősebb Horváth mindjárt tegeződött Csemegivel.

– Nagy munka vár reád, barátom, az alkotmányosságot nemcsak papíron, hanem az állami élet minden vonalán végrehajtani kívánjuk. Ez a célja a kormánynak, és erre van utasításunk Deák Ferencről.

Mi, itt az igazságügyben az igazságszolgáltatás területén akarjuk megvalósítani azokat a reformokat, amelyek a független, szabad magyar állam működésében s életében nélkülözhetetlenek.

Az első dolgunk az, hogy a jogszolgáltatást kirántjuk a megyéből, s önálló független királyi bíróságot óhajtunk alakítani.

Minden járásban alakítunk bíróságot, s minden megye székhelyén törvényszéket.

Ez a munka vár rád, kedves barátom, ennek a megalakításához szükséges jogelvek lefektetése s a rá vonatkozó törvények megszerkesztése. Azután meg kell alkotni az általános büntető törvénykönyvet s még sok törvényt a kereskedelmi élettel kapcsolatban.

– A büntetőtörvény, kegyelmes uram, életem fő célját, tartalmát képezné. Zsenge ifjúkoromtól fogva igyekeztem megismerni az európai büntető jogrendszereket, tudásomat igyekeztem gyarapítani e téren, s ezzel úgy óhajtanék foglalkozni, mint a fiatal anya a csecsemőjével.

Tizenhét évi büntetőgyakorlat van mögöttem, ismerem a hiányokat, s ha a sors reám bízna, szebb és boldogabb hivatást nem tudnék magam részére, mint ezt.

– Örülök, végtelenül örülök, de először a bírói szervezetet kell megcsinálni.

– Valóban, bíró nélkül nincs jog, s a jog írott malaszt, ha nincs bíró. Az érdek-összeütközéseket a jog van hivatva kiegyenlíteni, de ha nincs bíró, nem ér a jog semmit.

A bíró a jogélet eszenciája, s igazad van, kegyelmes uram, előbb jó bírákat kell alkalmazni, hogy legyen, aki a jogot végrehajtja.

Folyt-folydogált még sokáig a beszélgetés a jog lényegéről, a bírói hivatás szent tartalmáról, s azzal fejeződött be a beszélgetés, hogy a miniszter kinevezte őt miniszteri osztálytanácsosnak, s meghagyta, hogy mindenekelőtt mutatkozzék be Deák Ferencnél, a kormány láthatatlan fejénél, azután tegyen látogatást Andrássy Gyulánál s a többi miniszternél.

Ragyogó jókedvvel hagyta el Csemegi a minisztérium épületét, s a Pannónia szállóbeli lakására sietett. Feleségének írt, akinek nagy része volt abban, hogy otthagya virágzó aradi irodáját, s a minisztérium státu-

sába lépett. Franciska a női lélek jobban rezonáló érzésével képzeletében már megrajzolta férje jövő pályáját, és biztos volt benne, hogy új munkahelyén is olyant fog alkotni, amely részére a hírnév és előmenetel korlátlan lehetőségét nyitja meg, s mint Ganümedészt a sasok a magasságok magasságába ragadták, úgy fog az ő férje is a munka sasszárnyán a magasságokba emelkedni.

Másnap Csemegi elhajtattott Deák Ferenc Angol Királynő-beli szállására.

Deák Ferenc előszobájában igen sokan várahoztak. Papi talár, katonai egyenruha vegyült el az úrias külsejű és csizmás látogatók között. Nők is láthatók voltak. Csemegi türelmesen várt, amíg sorra került, s magában főleg azon tanakodott, hogy hogyan szólítsa Deákot. Hiszen ismerte már őt a pozsonyi diétáról, ahol mint írnök, később mint országgyűlési tudósító működött, de azért nem kis izgalommal várt arra a pillanatra, amikor Deák elé fog lépni.

Végre elérkezett a döntő pillanat. Egy kis titkárféle emberke nyitott ajtót Deák szobájába, amelyből olyan sűrű vastag szivarfüst áradt ki, hogy szinte elködösítette a levegőt.

Deák magyaros atillában volt, nyaka körül fekete kendő volt csavarva. Amikor Csemegi a nevét megmondotta, Deák hellyel kínálta meg, s örömeének adott kifejezést, hogy a kodifikálunk és a nem unifikálunk szerzőjét személyesen láthatja.

– Tudom, hogy Horváth barátom önt felkérte a minisztériumba. Bizony, nagy munka vár most önre, mert olyan reformokat kíván a kormány megvalósítani, amire Szent István óta nem volt példa a magyar történelemben. Ismerem az Ön munkásságát, s remélem, hogy a haza javára fog szolgálni működése.

Csemegi akart valamit mondani, de zavarban volt, nem tudta, hogyan szólítsa Deákot. Deák észrevette akadozását, és megkérdezte, hogy mit kívánt mondani.

– Először is szeretném tudni, hogyan szólítsam. Ex-excell...

– Ugyan kérem, szólítson, ahogy akar, legjobban szeretném, ha barátjának szólít.

– Átérzem a reám váró feladatok súlyát, s bizonyos mértékben a nehézségét is. Én szívesen vállalkozom arra, hogy a bírói szervezetre vonatkozó jogszabályokat megalkossam, de félek, hogy a megyéknél nagy ellenállásra fog találni, ha az alkotmány egyik bástyáját képező jogszolgáltatást kivennők a megyei székek kezéből.

– Hát a politikai részét csak bízva ránk, majd a kormány módot fog találni arra, hogy a javaslat megszavaztassék. Ön csak dolgozza ki a törvényt, a többit csak bízva rá Horváth Boldizsárra, majd ő meg fogja mutatni, hogy ön nem dolgozott hiába. De lesz-e elég képzett bíránk arra, hogy a bírósági kereteket ki is tudjuk tölteni?

– Talán kisebb létszámmal kell eleinte dolgozni, s nevelni kell az ifjúságot a bírói pályára, ami pár év alatt sikeres megoldásra vezethet.

– Ön ügyvéd volt sokáig, az ügyvédi kar nem képezheti forrását a bírói kinevezéseknek?

– Meggyőződéseim szerint igen. Sőt merem állítani, hogy jó bíró csak ügyvédből lehet. Az ügyvéd közvetlen érintkezésben van a néppel, ismeri annak bajait s lelki berendezkedését, a peres ügyekben való érdekeltsége pedig az álláspontok különbözőségének nagyobb megvilágítását biztosítja. Nyugaton nem is lehet más bíró, mint csak aki bizonyos ideig mint ügyvéd működött.

Az idő múlt, a látogatók nagy száma még kint várahozott, s ezért Csemegi engedelmet kérve, távozni készült.

Deák melegen kezet szorított vele, s azzal bocsátotta el, hogy a kodifikációs munkája közben bármikor készséggel rendelkezésre áll.

A munka elindult az igazságügyben. Tanulmányok, tervezetések, díktálások, megbeszélések követték egymást olyan tempóban, mint még soha állami hivatalban.

Elkészült a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényjavaslat, amely 1869. évi IV. tc. alatt vonult be a törvénytárba. Tisztán Csemegi munkája, és elkészült nemsokára a bírói és ügyészi szervezet megalkotásáról szóló javaslat, amely mint 1871. évi VIII., IX., XXXI. és XXXIII. tc.-kek vonultak be a törvénytárba.

Két hatalmas pillére a modern, ma is érvényben levő államjogi szervezetnek. Két korszakalkotó mű, amely hivatva volt a modern, minden gátlástartól mentes magyar jogszolgáltatást megvalósítani s garantálni.

Nemzedékek életére, igazságos ügyeik védelmére alakított szabályok. A független, felelősségre nem vonható, el nem mozdítható bíró Magna Chartája.

Csemegi művei!

4. ELŐKÉSZÜLETEK A BTK.-RA

A töprengések és a vizsgálódás árja nehezedik rá. Nincs nyugalom se éjjel, se nappal. Olyan nagyok a problémák, s olyan nehéz a helyes utat megtalálni. Még a nyelvvel is baj van, a kifejezésekkel, a tömörséggel, a világossággal. Mint az építész, aki tudja, hogy a terve vasbetonba s kőbe építve évszázadokig fogja megőrizni a monumentalitást, úgy tudja ő is, hogy minden szavát, minden mondatát úgy kell kifejeznie, hogy az emberöltőkön át a kétértelműség s a viták lehetőségét kizárja. A nyelvet is ki kell művelni. Új Kazinczy támadt fel benne, mikor a *jogfeledés* helyett a kegyelmezést, a *bűnoldozat* helyett a felmentést vallja, s még sok kifejezéssel teljesíti a magyarosságnak rá nézve kötelező parancsát, a kifejezéseket megmagyarosítja, hogy hat évtized után is kibírja a nyelvkritikusok észrevételeit.

A naiv elgondolás talán legjobban megközelíti az igazságot, de tudni kell, ismerni kell a tudomány megállapításait, a folytonosságban van igazság, aki alkotni akar a múlt eredményeinek mellőzésével, az úgy járna el, mint az építész, aki a hatodik emeletnél kezdené az építkezést.

Az addig tudományos jog, a jogművelők szerint a bűn a törvényszegéssel ekvivalódott, a bűn a törvények megszegése, amely büntetést von maga után, a bűn nem más, mint kihágás az isteni vagy erkölcsi törvények ellen. Kihágás az ellen, ami az őszösvetségi kinyilatkoztatás tartalmával ellenkező magatartást tanúsít, mert az örök értékű törvénnyel helyezkedik szembe a tettes, s azért zavarja a társadalom nyugalomát.

Ezáltal a bűnös ember bemocskolja magát Isten előtt. Már Pál apostolnak a rómaiakhoz intézett üzenetében kifejezésre jutott, hogy állandó harc folyik az ember önző anyagias ösztönei s az érvényesülni kívánó szellemi emelkedettsége között. Ezzel kapcsolatban terjedt el az az egyházi tan, amely szerint az ördög csábító hatalma kíván érvényesülni az ember lelke, jobbik része felett, s így az ördögöt el kell űzni az ember közelségéből. *Apaga satanas!*

A bűn Ádámmal, az emberrel vele született, de saját elhatározásából is származik azáltal, hogy a bűnnel elérendő előnyök és élvezetek ingereinek nagyobb a hatása, mint az elkövetés nyomán felébredő lelkiismeretnek vagy a következmények rizikója miatti félelemnek. Igaz, hogy ezt a megbocsátásra való hit is csökkenti, de az egyház is erősen hangsúlyozza, hogy a súlyos bűnök nem bocsáthatók meg, hanem örök kárhozattal büntetnek.

Tehát mi is a bűn? Ez az első, az alapvető kérdés. Elmélkedik. Hiszen rendelkezésére áll az egész világirodalom, de az olyan széles mederben tárgyalja a kérdést és annyiféleképp, hogy ha azt mind figyelembe veszi, akkor melyik álláspontot foglalja el?

Neki pedig álláspontot kell elfoglalnia, meg kell mondania magyarárn, mi a bűn, mik a bűnök, melyek a bűncselekmények, hogy meg tudja jelölni a büntetésüket. Bűn és büntetés egy síkon áll. Ha nincs bűn, nincs büntetés, ha büntetünk, bűnnek kell lenni.

A tudós a történelemhez nyúl, az irodalomhoz, az egyházhoz, a törvényekhez, de az igazi tudós a maga lelkének, fantáziájának aranybányájába száll alá, hogy onnét emelje ki, termelje ki azokat a gondolatokat, amelyek elindulhatnak és tovább mehetnek.

Az elméletek a gyengéknek valók, az erősek maguk csinálnak elméleteket.

Tehát mi a bűn? Ki követte el az első bűnt? Van-e egyetlen bűn, vagy minden kornak megvan-e maga bünsorozata?

Az első bűnt az az ember követte el, aki ártott valamit embertársainak, aki megsértette társa egészségét, testi épségét, vagy megfosztotta azoktól az anyagi javaktól, amelyekre neki szüksége volt, vagy amely neki örömet okozott.

A gyermek az első bűnt akkor követi el, mikor szembeszáll anyjával, s annak nem engedelmeskedik, bár e tényével önmagának árt. Ez öntudatlan bűn, de a szülő bünteti. Miért bünteti a szülő a gyermekét? Felháborodásból, ingerlékenységből, kegyetlenségből, megfélemlítésből vagy javítási szándékból? Mivel bünteti? Veréssel, a szeretet megtagadásával, bizonyos előnyök megvonásával vagy esetleg a családi körből való kizárással.

Itt kezdődik tehát az első bűn és büntetés a családban. És e családi események megnagyobbított alakban mutatkoznak a társadalom tükrében.

Okot, okozatot, szándékot, elkövetési eszközt s a hátrányokat együvé hordjuk, kielemezzük, s megszületnek a veszélyes meghatározások.

Lám lám. A társadalomban, a nagycsaládban az egyik ember megsérti a másik testi épségét, ellopja óráját, megcsalja egy üzletnél, eltulajdonítja a rábízott pénzt, megsérti a becsületét, megvágja a családját, mit csinál: rosszat. A bűn tehát valami rossz. A rossz pedig akadályozza a békés együttélést, tehát el kell hátrítani. Hogyan hátríthatjuk el a rosszat? Többféleképp! Úgy, mint ahogy a gyermekkel bánik a szülő, úgy kell az államhatalomnak elbánni azzal, aki a polgárok békés nyugalma megzavarja. Tehát hogyan? Mit kell a rosszat tevő, rossz emberrel tenni?

Meg kell verni, vagy ha mást az anyagi javaitól fosztott meg, meg kell fosztani őt a javaitól, távol kell tartani, meg kell tagadni tőle a cím, a hivatal viselését, vagy véglegesen ki kell zárni a társadalomból. Mint a gyermekkel az anya vagy az apa, úgy jár el a gonosztevővel, a tettessel az államhatalom.

*Verés helyett botbüntetés;
elidegenítés miatt pénzbüntetés;
testi sértés miatt fogság szenvedése;
életért halál.*

Íme, az emberi élet adottságai érvényesülni kívánnak, törvényt akarsz szabni az állam részére, eredj vissza a családhoz, s megtaláld a bűnt, a büntetést, az igazságot s a békés életfolytatás megnyugtató garanciáit.

Így töpreng magában Csemegi, amióta a büntető törvénykönyv megalkotása iránti megbízását hordja magában.

Hány nap és hány éjjel lepik el agyát és fantáziáját a kínzó gondolatok, amelyek nem azért gyötrelmesek, mert garmadával kergetik egymást, hanem mert a kérdések megoldása, tökéletes megoldása elé újabb és újabb aggályok tornyosulnak!

Nagy a felelősség! Egyedül megkonstruálni valamit, amitől ezrek és százazrek sorsa, élete függ. Igaz, meg lehetne osztani a felelősséget, de hogyan? Kivel osztotta meg a mű elvégzésének feladatát Michelangelo, amikor a *Mózes*t készítette, kivel beszélte meg Munkácsy az *Ecce homót*? Lehet-e két fejjel egyszerre és egyöntetűen gondolkodni? Lehet átadni a munka egy részét? Goethe a *Faust* egy részét átadhatta-e volna valakinek, vagy Verdi csak egy részét komponálta a *Traviatának*?

Nem, ezt egyedül, csak egyedül lehet elvégezni s bárha a hozzáértők százai, méghozzá a magyar szellemi élet legfőbb kiválóságai is megteszik

észrevételeiket, s bárha az országgyűlésnek körülbelül 800 tagja vagy legalábbis ennek nagyobbik fele fogja elhatározni, hogy a készítenő törvénykönyv alkalmas-e az állam büntetőjogi érdekeinek védelmére, mégis a felelősség kizárólag az övé, mert nála jobban senki sem ismeri az anyagot. Sőt, a már leírt mondatainak helytelenségeiről senki sem győzheti meg, csak egy fórum van, amelyik még megkérdézheti, hogy nem lehetett-e volna jobbat, tökéletesebbet alkotni, s ez a fórum a saját lelkiismerete.

Szigorú fórum, előtte felelni kell! Az alkotók, a zsenik felelőssége! Ez a bátrak, a vakmerők öntudatos megalégedettségével, sőt öndicséretével el nem nyomható, ez a nagy mindenséggel szemben a tudás legmagasabb fokán álló emberi gondolkodásból származó inferioritás alapján érzett felelősség! Itt csak a megnyugvás van, tisztában kell lenni annak az érdeknek a szolgálatával, amelyre vállalkozott s az a relatív megnyugvás csökkentheti csak a felelősséget, hogy Uram, Istenem, dolgoztam, a munkámat elvégeztem, jobbat, tökéletesebbet nyújtani nem tudtam.

Kérem felmentésemet!

Le kell szállni az egyház tanításainak bányájába is. A bűnös megbánhatja bűnét, gyónás útján bevallhatja (*confessio*), és vezeklés vagy hitbuzgó magatartásával kiegyenlíteni (*satisfactio*), de az emberi társadalom s az állam még a büntetés satisfactiója után izoláló viselkedést tanúsít azzal szemben, aki a törvények parancsait magára nézve kötelezőnek nem ismeri el.

Istennek Krisztus által ontott kegyelme csak a lélek megnyugtatójának bekövetkezését szolgálja – *Ego te absolvo a peccatis tuis in nomine Patris, Filii et Spiritus Sancti. Amen!* –, de az állam nem bocsát meg, nem oldoz fel, hanem távol tart mindent, ami életének szabályos működését gátolja.

A zsidók áldozatok által igyekeztek bűnbocsánatot nyerni, az Újszövetség szerint Krisztus, aki maga minden bűntől mentes volt, önként alávetette magát a kínszenvedésnek, hogy ezzel az áldozattal bűnbocsánatot nyerjen Isten előtt az egész emberiség számára.

De bűnös az is, aki nem a saját elhatározásából szegi meg a törvényt, hanem a körülmények tragikus összejátszása folytán központjává válik egy bűnnek? Ádám és Éva Isten határozott tilalma ellenére ettek a tiltott fa gyümölcséből, s ezáltal tevőlegesen lettek egy bűncselekménynek alanyaivá, de milyen elbánásban részesítsék azt, aki véletlenül, a mulasztás kicsiny foka vagy a gondosság emberileg elérhető kifejtésének parányi

megsértésével lett okozójává valamilyen rossznak embertársa életében, egészségében, javaiban vagy az állam, vagy valamely közület vagyonában?

Így kellett rájönni arra, hogy *szándékos és gondatlanságból* elkövetett cselekményekkel kell számolni, amely differenciálódás egyik alappilléret teszi művének.

Mindezek a feltűnő gondolatok, képződések már foglalkoztatták a múlt szellemeit. Le kell tehát menni a múlt bányáiba, ki kell hordani a bányatermékeket, gondosan el kell választani az aranyat a salaktól, az aranyat fel kell használni, a salakot ki kell dobni.

Szálljunk csak le a tárnákba! Olaszországban már a XIII. században kezdetét vette a büntetőjog tudományos tárgyalása. Olasz tudósok, Dante s kortársai, Ferrari, Arctinus, Clarus és Farinacius iratai a római és az egyházjognak terjedése mellett, párhuzamosan terjedtek el más országokban is.

A XVI. században V. Károlynak eleinte kevés méltánylásra talált törvénykönyve a büntetőjog rendszeres művelésének új lendületet adott, s ennek hatása alatt Carpoz Benedeknek a műve a német jogi iskolákban korszakot alkotott, s a törvényszéki tárgyalásokra más országokban is hatással volt. Mindezek a büntetés céljául az elrettentést tartották, s azon állásponton voltak, hogy a törvény megjelenése és kihirdetése preventív intézkedést tartalmaz, a büntetés előre közhírré tételével, az emberek el fognak rettenni bűnöző hajlamaik kielégítésétől.

A büntetések kegyetlenek és szigorúak voltak. Régen, már a mózesi törvény kövekkel sújtotta agyon az elítéltet, de kimondotta, hogy az ítéletet a tanúk kötelesek végrehajtani, akik a terhelő vallomást mint az ítélet meghozatalára szolgáló adatokat szolgáltatták.

Krisztus hirdette, hogy „Aki közületek bűn nélkül való, az vesse az elítélte az első követ!”.

Máglyán való égetés, kerékbetörés, iszapba fojtás, olajjal való égetés, karóba húzás, szív kitépése, elevenen való befalazás, szöges hordóban való gurítás, nyelvkivágás, szemet szemért, fogat fogért voltak a középkor bíróinak marasztaló ítéleteiben foglalt büntetések.

Egy enyhébb büntetési rendszer kiépítésén leginkább Thomasius fáradozott, de csak Beccariának sikerült az uralkodó előítéleteket s a kegyetlen szokásokat visszavetni.

A humanisztikus szempontok fokozottabb érvényesülése mellett kezdett virágozni az irodalom is.

Feuerbach, Mittermeier, Olaszországban Romagnoni, Rossi, Franciaországban Canol, Ortolan voltak azok, akik a szokások dzsungelében nyílt utakat akartak vágni, tiszta horizontot akartak teremteni a büntető igazságszolgáltatás vadonjában. Mindezek olyan maradandó elveket konstruáltak, hogy Csemegi a törvény indoklásában is szorgalmasan hivatkozott rájuk.

Magyarországon a *Hármaskönyv*, Werbőczy *Tripartituma*, a királyi rendeletek, később az országbírói értekezleten megállapított ideiglenes törvénykezési szabályok, de mindenekfelett a bírósági gyakorlatokban megnyilatkozó jogszabályok képezték a kriminalisztika forrásait, amiket Csemegi mind eredetben, éjjel-nappal tartó odaadó búvárkodásában tanulmányozott, s kaparta le a régi, rozoga csontokról még azt, ami hasznosan beállítható a nagy műbe.

Így a XVIII. században megjelent a Praxis Criminalis, amely nem volt más, mint az 1656. évben Ausztria számára feldolgozott jogyagnak Szentiványi által latin fordításba átvitt műve, amely a bűncselekmények rendszeres s rangsorba osztott feldolgozását képezte. Vissza a múltba! Hátha találunk valamit!

III. Károly, majd Mária Terézia uralkodása alatt tétetett újabb kísérlet a büntetőkódex létesítésére, de a kísérlet maradt, a nagy művel az akkori jogművelők megbirkózni nem tudtak.

II. József újabb kísérletet tett, majd az 1791. évi LXVII. tc. dolgozta fel az anyagot, anélkül hogy hatályba lépett volna, éppen úgy nem virtualizálódott az 1827. évi VIII. tc., sem pedig az 1840. évi tc., bár az utóbbi a külföld részéről teljesen méltánylásra talált.

Az 1815. évi katonai büntető törvénykönyv Deák Ferenc 1843-as javaslatával, amely utóbbi sok évtizeden át fundamentát képezte a büntető igazságszolgáltatásnak, nagy szerepet játszottak Csemegi művének megalkotásával.

A XVIII. századbeli Bodó Mátyás, az alkotás idejében megismert művei Szlemeniusnak, Szokolaynak s főként Paulernak nagy elmélyülést kívánták meg Csemegi zsenijének, de fáradságos munkájának némi megkönnyítését szolgáltatták.

5. MINISZTER AKAR LENNI

Casimir Perier mondja, hogy az a miniszter, aki megbukván, nem akar megint miniszter lenni, az nem érdemelte meg, hogy valaha is miniszter lett legyen.

Csemegi enélkül is vágyódott a miniszterségre. Talán ez az óhaj volt vágyainak szuperlatívusza, amit nem érvén el, életének utolsó negyedszázadát ez a nem teljesülés keserítette el. A mögötte álló nagy jogász munkálatok, az önállóan kidolgozott törvények, különösen a bírói szervezetről szóló nagy törvényhozói munkája, a büntetőtörvények elkészítésével járó megbízatása alapján végzett hatalmas tevékenysége egyéni felfogása szerint mindenki szemben őt predestinálták az igazságügyek vezetésére. Hogy ez a vágy teljesedésbe nem mehetett, olyan fájó sebet ejtett rajta, amely a reménykedésig égette, a reménység megszűnte után azonban már elkedvtelenítette, kedélyét aláásta, s egész személyét a keserűség kergével vonta be.

1875-ben, amikor a Tisza-Wenckheim-kormány megalakult, úgy érezte, hogy feltámadt a buzgón táplált reménység csillaga.

Tisza elejtette Paulert, aki Bittó igazságügy-minisztere volt, és más poszibilis személy nem jöhetett szóba, csak Horváth Lajos. Horváthtal szemben azonban fölényben érezte magát, s amidőn megtudta, hogy Horváth a neki felajánlott tárcát visszautasította, akkor a napjának felkelését vélte látni. Csalódott.

Tisza Széll Kálmánt bízta meg, hogy aquirálja az igazságügy-minisztert. Széll Kálmán Eötvös Károlynak üzent, hogy nézzen körül alkalmas személy végett. Eötvös Károly országhírű ügyvéd, az igazságügyek alapos ismerője, bizonyára eltalálja az alkalmas férfiút.

Eötvös lázas buzgalommal nézett körül. Tárgyalt a Kúria elnökével, a koronaügyésszel, Veszter Imrével, Funták Sándorral, Szivák Imrével, de nyugvópontra hozni a kérdést nem tudta.

Tisza Kálmán ekkor Falk Miksával tanácskozott, majd újból Széll Kálmánt bízta meg a kérdés megoldásával.

Csemegire senki sem gondolt. Államtitkár volt az igazságügyben, valóban csak egy közvetlen lépés választotta el a csúcstól, ahová szíve minden dobbanásával vágyott, de éppen ennek a lépésnek, ennek az egy lépésnek a megtételében senki sem támogatta.

Eötvös Károly jól ismerte, ismerte és nagyra becsülte munkásságát, nagy véleménnyel volt tudásáról, szónoki képességeiről, de a politika levegőjében élve, csak politikai személy foglalkoztatta az ő elgondolását.

Értekezlet hívott egy Széll Kálmánnak az Egyetem téren levő lakására. Ott lakott Széll Kálmánnál Deák Ferenc, akinek nevelt leánya – Vörösmarty Mihály leánya – Széll Kálmán felesége volt.

Az értekezleten ott voltak Perczel Béla, Szeniczey Ödön, Visontai Kovách László, Veszter Imre s még néhányan. Nem tudtak dönteni. Megint mindenáron Horváth Lajost akarták, de ez még választókerülete egyenes felhívására sem vállalkozott.

Így lett Perczel Béla az igazságügyi reformok hőskorában igazságügy-miniszter, aki pedig az igazságügyek terén nem tevékenykedett... sem pedig szolgabírói alkalmaztatásán kívül más kellekkel nem rendelkezett a pécsetőri állás betöltésére.

Gutaütésszerűen hatott ennek a híre Csemegire. S amidőn később Eötvöstől megtudta, hogy az ő neve nem is került szóba, keserű szemrehányást tett Eötvösnek, hogy jogász léteire őreá nem gondolt, s e mellőztetés hiú lelkét sötétben beárnyékolta.

Rátámadt Eötvösre, hogy kutyába se veszik az ő munkáját, hogy az elkészítendő törvények kidolgozásának ügyét szem elől tévesztik.

S amidőn saját személyét a közérdekkel azonosítva, a jogeszmé megsértését látta a mellőztetésében, mélységes haraggal, sőt szinte a régi barátság kötelékeinek eltépésével vált el Eötvöstől.

Az első nagy seb nem gyógyult be soha.

Csemegi azonban annyit dolgozott még, s annyi szolgálatot tett még hazájának, s munkája mindig annyira miniszteriális volt, hogy ő reménykedett továbbra is...

6. A BTK.

A büntető törvénykönyv első javaslatát 1872-ben és 1873-ban dolgozta ki Csemegi. 1873-ban ez a munkája *Törvényjavaslat* cím alatt meg is jelent mint az Igazságügy Minisztérium kiadása.

1874-ben új kiadásban jelent meg az előző törvényjavaslat, s mellette az általános elvek indokolását magában foglaló munka is közzétetett.

Ezt a javaslatot Pauler Tivadar, az akkori igazságügy-miniszter egészen magáévá tevén, ezt a képviselőház 1873. évi október hó 29-i ülésén is be is terjesztette.

Ez a javaslat azonban nem került tárgyalásra, mert még mielőtt sorra kerülhetett volna, az országgyűlés fel lett oszlatva.

Az országgyűlés befejezése után Csemegi újból, most már harmadszor átdolgozza a javaslatot, amelynek átvizsgálására most már Perczel Béla igazságügyi miniszter egy értekezletet hívott egybe, amelyen azt kellett megvitatni, egyrészt megvan-e a lehetősége az új országgyűlésen a javaslat tárgyalásának, másrészt jogi szakértők állapítsák meg, hogy a Csemegi által kidolgozott javaslat megfelel-e a kor követelményeinek, és összhangzásban van-e a magyar jogfejlődéssel. Az értekezlet tagjai voltak a miniszteren és Csemegin kívül Fabiny Teofil, a budapesti Tábla alelnöke, Funták Sándor ügyvéd, Kozma Sándor főügyész és Sárkány József, a budapesti törvényszék elnöke. A jegyzőkönyvet dr. Fayer László, a büntetőjog későbbi professzora vezette. Az értekezlet 1873. augusztus 3-tól augusztus 16-ig tartott. Nagyon természetes, hogy ahol ennyi kiváló jogi szakértő együtt van, ott bizonyos nézeteltérések támadnak, és ennek folytán anélkül, hogy az alapelveken változtatás lett volna téve, Csemegi újból most már negyedszer átdolgozza a javaslatot, és annak megállapítása végett, hogy ez az utóbbi nincs-e sarkalatos ellentétben az előbbiekkal, a kormány most már az összes javaslatokkal együtt adja ki.

Ez a mostani javaslat lett azután a tanácskozás tárgya. Perczel Béla 1875. november hó 5-én terjeszti elő ezt a javaslatot a képviselőházban, amit azután a Ház az igazságügyi bizottsághoz utasított.

A javaslatot hatalmas indokolás kísérte, amely 700 oldal terjedelemben, két kötetben jelent meg. A hatalmas indokolás, amely felöleli a történelmi visszaemlékezésen kívül az összes európai jogrendszerekben kialakult élő jogot és a teóriát is, és azonfelül filozófiai elmélkedéssel húzza alá az általa konstruált egyes jogtételek helyességét, egyedül és kizárólag Csemegi kézírásából került a nyomdába. Olyan munka volt ez, amelyre példa sem a törvényhozások terén, sem pedig a tudományos téren nincs a történelemben.

E nagy munka megtárgyalására s az észrevételek megtételére csakhamar összeült az igazságügyi bizottság, amely a következő tagokból alakult: Chorin Ferenc, Hammersperg Jenő, Hodossy Imre, Horánszky Nándor, Horváth Boldizsár, Horváth Lajos, Pauler Tivadar, Szilágyi Dezső, Szőgyényi László és Teleszky István. Elit társaság, öt volt vagy később kinevezett miniszterrel. Az elnökök Pauler Tivadar és Horváth Boldizsár voltak. A tárgyalásokról jegyzőkönyvet nem vezettek, hanem az igazságügyi bizottság jelentésében sorolja fel azokat az indokokat, amelyek a javaslat helyessége és a képviselőház által kívánt elfogadása mellett szólnak. A bizottsági tárgyalás 1876. április 3-tól, 1877. szeptember hó 15-ig tartott, *vagyis egy évig és öt hónapig*. Ezekben a tárgyalásokon *százegy beszédet* mondott Csemegi, és elérte, hogy a javaslatot teljes egészében, minden változtatás nélkül a bizottság elfogadta, kiderülvén az, hogy a legkiválóbb jogi szakértők hozzászólása és az ezekben foglalt tudományos reflexiók mind csak arra szolgáltak, hogy Csemegi elgondolásait igazolják.

A szabadságvesztés-büntetések minőségére és ezeknek az elítéltek testi és lelki életére való kihatására nézve a bizottság szakértőként meghallgatta Kozma Sándor főügyészt, Tauffer Emil, a lipótvári és Zobel Pál, a munkácsi fegyintézet igazgatóit.

Miután a bizottság a jelentést elkészítette, a képviselőháznak 1877. november 15-i ülésében határozatba ment, hogy a javaslatot 1877. november 21-től kezdve tárgyalás alá veszik. A tárgyalások a képviselőházban ettől az időponttól kezdve ugyanazon év december hó 19-ig tartottak, majd 1878. január 10-i, 11-i és 12-i üléseken folytatódtak, míg ugyanazon év január hó 18-án befejeztettek.

Határozati javaslatot és indítványokat többen tettek, ezek azonban úgyszólván mind egészben el lettek utasítva.

A főrendiházban egy hármas bizottság vette tárgyalás alá a képviselőházban megállapított szöveget, amely bizottság tanácskozáisaiban nagy buzgósággal vettek részt Szógyény M. László főkamarmester, Zichy Ferraris Viktor gróf, dr. Haynald Lajos kalocsai érsek, Schlauch Lőrinc szatmári püspök, báró Vay Miklós koronaőr, gróf Szapáry Aladár, gróf Festetich Pál, gróf Csáky László, báró Liphay Béla, báró Prónay Dezső, báró Eötvös Dénes, és mint szakértők meghívták Fabiny Teofil, Kozma Sándor, Pauler Tivadar és Sárkány József táblai tanácselnököket.

A főrendiház 1878. április 1-jén a javaslatot elfogadja, majd a képviselőház 1878. április 8-án tárgyalván a főrendiház jelentését, határozatot hozott, amely szerint az elnök kijelentette, hogy a „büntető-törvénykönyvi javaslat minden szakaszát illetőleg megegyezés jövéen létre a két Ház között, ezen Törvénykönyv legfelsőbb szentesítés végett Ófelsége elé fog terjesztetni”. A király 1878. május 27-én szentesítette a törvényt, az országgyűlés 1878. május 29-i ülésében lett kihirdetve, és mint 1878: V. tc. foglal helyet a Törvénytárban.

Ez a keret, amelyben letárgyaltatott Csemegi javaslata. Az első szónok, aki a képviselőházban a javaslathoz hozzászólt, Zsedényi Ede volt, és ezzel indult el a javaslat azon a rögzös pályán, melyen törvényé alakult.

Nem a jogi kifogásokat magában foglaló felszólalások akadályozták a javaslat tárgyalását, mert hiszen ki mert volna szembeszállni azzal a munkával, amelynek helyességét két hatalmas kötet világította meg, hanem olyan politikai szempontok kerültek napirendre, amelyek a kormány helyzetét akarták megnehezíteni.

Azt mondták, nincs szükség Csemegi javaslatára, mert jó a régi jogállapot is, azt mondták, nem alkalmas az idő a tárgyalásra, mert ülésezik a delegáció, nincs megállapítva a kvóta, más bajunk van, és ezek a bajok olyan nagyok, hogy nincs meg a kellő nyugalom ilyen nagy fontosságú javaslat tárgyalására. Azt mondták, hogy mit ér a törvény, ha nincs mellette az eljárás, csinálja meg Csemegi előbb a perrendet, azután azt adja be előbb, vagy adja be együtt a kettőt. Komjáthy Béla, Helfy Ignác, báró Simonyi Lajos azok, akik ezeket a kifogásokat forszírozták, és a nagy ellenfél Szilágyi Dezső is azon az állásponton van, hogy *nem időszzerű* a javaslat a tárgyalásra.

A miniszterelnök, Tisza Kálmán, súlyt helyezett azonban arra, hogy a törvény minél előbb jöjjön létre, mert minél előbb fognak hozzá, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy minél előbb létrejön.

Végre azután a tárgyalás szükségszerűségét állapítja meg a Ház és megindul az érdemleges vita. 1877. november hó 22-én Bánó József elnökléte alatt zajlik le az általános vita első napja. Ez a premier, eddig csak próbák és főpróbák voltak, most indul meg a dráma, amelynek szerzője, rendezője és főszereplője Csemegi, és mindaz, ami eddig volt, és ami ezután fog lezajlani az az ő műve és az ő személye körül forog. A nagy hiú ember, aki már mint államtitkár képviseli a javaslatot, amint végigtekint a Sándor utcai képviselőház sűrű embertömegében, boldog mosollyal szemléli a képviselőtársainak mozdulatait, amint az egyik az Indokolásba merül, a másik a törvénysszöveget silabizálja, a harmadik jegyzeteket készít, mások vitatkoznak, mindenkit, az egész hatalmas apparátust az az elektromos hullám mozgatja, amelynek dinamikus erejét ő indította el, és ez olyan jóleső érzést vált ki belőle, hogy pillanatnyilag azt hiszi, hogy máris megkapta a jutalmát azért az éjt-napot nem ismerő odaadásért, amelynek szülöttje a javaslat volt.

Az első ülésen Perczel Béla igazságügy-miniszter nagy bevezető beszédeiben indítja el útjára a javaslatot, mondván: „A kormány kötelességét teljesítette, midőn a büntető törvénykönyvről szóló javaslatot a napról-napra érezhetőbbé vált szükségnek és a közóhajtsáknak megfelelően a törvényhozás elé terjesztette, a törvényhozásé lesz a dicsőség, ha az országot egy hosszú ideig használható büntető törvénykönyvvel látandja el.”

Vajon gondolt-e akkor Perczel Béla arra, hogy ma is változatlanul és rendíthetetlenül szolgálja az állam érdekét az a törvényjavaslat, amit ő akkor a törvényhozásnak elfogadására ajánlott? Az eltelt hét évtized van hivatva igazolni azt a dicsőséget, amit akkor a megszavazásért Perczel Béla a törvényhozásnak imputált.

Utána az előadó Pauler Tivadar előadása következett. Valóban előadás és nem beszéd volt az, amely több órán át tartott érveléssel és a tudományos háttér aláfestésével igazolta annak a munkának a kifogástalanságát, amit ő mesterinek talált anélkül, hogy egy szóval is említette volna a szerző érdemeit, mert tudta nagyon jól, hogy aki ezt a művet alkotta, az a gáncsokat vissza tudja utasítani, de a szemébe mondott dicséretet és tömjénezést elviselhetőnek nem tartja. Előadása felölelte a munka egész rendszerét, nagy vonásokban végighaladt az egész törvényen.

Rámutatott arra, hogy azt az álláspontot foglalja el a javaslat, „hogy bűn nélkül Isten sem büntet, szükség nélkül ember sem büntetethetik”. Gi-gászi munka megállapítani szókkal és definíciókkal, hogy mi a *bűn, omnis de iure definitio periculosa*. Minden definíció veszélyes, hát még mennyi-re veszélyes itt, a büntetési rendszerben, ahol a meghatározások szövegétől embereknek szabadsága, becsülete, a maguk és családjuk jóléte függ. Ezt a nehézséget azonban az emberi erőfeszítés és a logikai gondolkodás korlátjain belül megoldani igyekezett a javaslat, melynek mint emberi műnek lehetnek gyengeségei, vagy tévedései, többet, mint amit az embe-ri bölcsesség nyújtani tud, nyújtani nem lehet.

Reméli, hogy Csemegi nagy munkáját annak elfogadásával honorálni fogják. Nem szabad megfélemlkezni, hogy nem minden bűnös ellensége a társadalomnak, gyakran szenvedélyének, indulatainak, sőt némelykor a viszonyok hatalmának szánandó áldozata. *Homo sum, nihil humani a me alienum puto*, de az igazság szelleménél fogva nem szabad megfélemlkezni arról sem, hogy az államban az egyének a jogaiknak védelmét és oltalmát várják, nem szabad megfélemlkezni arról, hogy midőn a büntető hatalom egyet sújt, százakat, ezreket ment meg. Óvakodnunk kell az álfilantropiától, és ezért bízik benne, hogy a javaslatot elfogadják, mert a törvényhozói testület szellemi magaslatának nemzedékekre szóló bizonyítékát az általa hozott törvények képezik. (*Mens et anumus et consilium et sententia civitatis posita est in legibus.*) Ez a beszéd előkészítette a medrét a további tárgyalásoknak, és bár még sok kifogás és sok észrevétel merült fel, ami nem is csoda olyan helyen, ahol az ország legnagyobb elméi adnak találkat egymásnak, egy azonban bizonyos, hogy soha egy javaslat tárgyalását annyi tárgyilagosság, annyi felkészültség és a személyes veszekedéseknek akkora hiánya kísérte volna, mint ezt a javaslatot.

De nem lehet tagadni, hogy Komjáthy Bélának az előadó beszédjére következő válasza nem állna-e azon a nívón, mint magáé az előadóé, és bár a felépítendő büntetőrendszer minden kardinális tétele ellen kifogást tesz, mégis egyenrangúnak kell tekinteni az ő előadásának értékét az előadóéval, hiszen ezekben a társadalmi és államvédelmi s politikai kérdésekben a relativitás lehetősége olyan nagy, hogy mindenki egy nézeten nem lehet.

Az általános vitában részt vett még Molnár Antal, aki csatlakozott az előadóhoz, és akinek az volt a meggyőződése, hogy ha a törvényhozás ezt a javaslatot elfogadja, az annak örök érdeme lesz.

Helfy Ignác, Kossuth Lajos volt titkára és a kormány állandó ellenfele ellenzi a javaslatot. Azt mondja, hogy volt idő, amikor a büntetőjog misztikus fátyolba volt burkolva, és akik a büntető jogszolgáltatást gyakorolták, vagy azt adminisztrálták, az istenség kiküldöttjeinek hirdették magukat. *Az Isisnek szentelt templom oszlopán olvasható: Én vagyok a nagy Istennek a főtitkára, az igazság és a jog termében.*

Titokszzerűleg folyt az egész igazságszolgáltatás, de most hála Isten, nem a nagy Isten főtitkárával, hanem az igazságügyi minisztérium szerény államtitkárával állunk csak szemben, s ez megengedhetővé teszi, hogy ő a javaslattal foglalkozzék, amely ellen az a kifogása van, hogy az túl szigorú, hogy tartalmazza a halálbüntetést, hogy nincs harmóniában a Corpus Jurisszal, vagyis hogy nem nemzeti. Hiányzik belőle a világos ész és az érző szív, pedig ő Rossi könyvében azt olvasta, hogy „*per far un buon codice, ci vogliono due cose: una mente serena e un cuore sensibile*”, és bár elismeri, hogy a kódexben talál ésszt, de érző szívet nem talál benne.

Simonyi Ernő szól még a javaslat ellen, majd Csemegi bontja részeire az elhangzott ellenérveket, és mutatja ki, hogy ezek el nem fogadhatók, amikor is a Ház a javaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadja.

A főrendiház a javaslat tárgyalását általánosságban 1878. február 18-án Majláth György elnöklete alatt kezdte meg. Perczel Béla rövid ismertetést tart, majd Szögyény László ajánlja a javaslatot elfogadásra azzal a nagy tisztelettel, sőt csodálkozással, azon férfi iránt, aki az elmélet és a tudományos bűvárlatok nagy becsének és hasznának legteljesebb felfogása mellett ezt a javaslatot elkészítette.

Schlauch Lőrinc szatmári püspök nem tartja elegendőnek a vallás büntetőjogi védelmét, de elismeri, hogy a jövőben fog még csak igazán kiderülni, hogy ez a javaslat a jelen legislációnak egyik legszebb művét képezi. Elfogadja a javaslatot, amelyet Radvánszky Antal báró azzal told meg, hogy a javaslatot remekműnek tartja, amivel szemben báró Eötvös Dénes azt a kifogást emeli, hogy a perrendet is kellett volna hozni, az igazgatási paragrafusok túlságosan labilisak, és ezért a javaslatot elutasítandónak véli. Samassa József egri érsek abból indul ki, hogy a törvényjavaslatához csatolt indoklás olyan nagy tanulmánnyal és ritka szorgalommal van összeállítva, hogy az hivatva van az egész javaslatot a maga rendszerében és egyes részleteiben is megvilágítani, annak helyességét kimutatni. Majd

amikor Csemegi reflektált az elhangzott felszólalásokra, a főrendiház a javaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadta.

Amikor a részletes tárgyalások lavínja megindult, az első nagyobb ütközopont a nemzetközi jogi területen keletkezett, és folytatódott a halálbüntetés fenntartása vagy annak eltörlése kérdésében. Az indokolás maga e kérdésben óriási tanulmányt ölel fel. A problémával több napon keresztül foglalkozott a bizottság, a képviselőházban pedig Teleszky István foglalkozik hosszabban a halálbüntetés eltörlése érdekében felhozott érvekkel, Pauler Tivadar védi a javaslatnak erre vonatkozó rendelkezéseit, a főrendiházban pedig báró Vay Miklós koronaőr, Schlauch, Samassa és Haynald főpapok ellenzik a halálbüntetés fenntartását, és azután Csemegi tartja meg az egész javaslat tárgyalásában kiemelkedő egyik legnagyobb beszédét Samassa egri érsek beszédje után.

„Nagyméltóságú elnök úr, méltóságos főrendek! Azon fényes szónoklat, mely Magyarország legkitűnőbb szónokaira emlékeztet vissza s az 1843-iki javaslatokban letett, akkor nagy vívmánynak tekintett egyik elvet megmenteni törekszik, amint egyrészt a vitát a nagy kérdés magaslatára helyezte és ezen illusztris ház szónoklati dicsőségét újra is nagymértékben fokozta, úgy másrészt egy meglepő jelenséget is hozott felszínre. Mi azt hittük, hogy a halálbüntetés rettenetes problémája körül, azon száz esztendő alatt, amely alatt e kérdés a vita színterén van, minden kimerített: mi azt hittük, hogy teljes igazságot fejezett ki a belga igazságügy miniszter, midőn azt mondá: *la thèse est épuisée, la question ou tout a été dite*, mi azt hittük, hogy az olasz szenátus nagynevű kitűnő referense, midőn azzal végzi előadását, hogy mindaz, ami a halálbüntetés körül elmondható, elmondott, ami megírható, megíratott: *la questione vuol essere votata, ma non discussa*, hogy a kérdés szavazattal eldönthet, de nem discutálható: mi azt hittük, hogy ezen két állítás teljes igazságot tartalmaz, és íme, azt észleljük, hogy kiváló szellemek eszmegazdagságában még mindig találtak, ha nem is érvek, de új szempontok, hogy nagytehetségű férfiak a vitának még mai állásában is képesek a vitatkozásnak új anyagot, a reflexiónak és gondolatnak új elemeket szolgáltatni. Ilyen nagy kitűnőségű szónoklatok nagy súllyal nehezdednek rám, mert sem az érvek fontosságában, sem a szónoklat fenségében és emelkedettségében versenyezni képes nem vagyok. Rám nézve az egyedüli vigasz az, hogy a kérdés régi, hogy tehát argumentumaimat, az engem megelőzőtt védőknek hatalmas érveiből meríthetem. Nem lehet feladatom és gyen-

geségem érzetében nem vállalkozhatom reá, hogy új érveket hozzak felszínre, feladatom csak az lehet, hogy elismert igazságokat, hogy kétségtelven bevonhatatlan tényeket hozzak elő és arra törekedjem, hogy méltóságok nagyfontosságú elhatározásánál ezen tények figyelmen kívül ne maradjanak.

A legsúlyosabb vád az volt, (s én részemről köszönettel tartozom a koronaőr ő excellenciájának, hogy a kérdés ezen részét bölcs mérséklettel mellőzni méltóztatott), a legsúlyosabb vád a halálbüntetés ellen az volt, hogy az igazságtalan, hogy az államnak mint más sok helyen mondatott és íratott, nincs joga az embert, az Istennek saját képmására teremtett embert a belé lehelt halhatatlan lelkétől megfosztani, mert az ember életének véghatárát Isten jelöli ki és ennél fogva bitorlás az állam részéről, hogy Isten jogába avatkozik. Ezen érv az utóbbi időben, úgy látszik elenyészett, mert ma már még az absolut abolitionisták közül is csak igen kevesen említik fel ezt. Az abolíciónak ezen évrre fektetett reménye igen gyenge lehet, az érvnek csaknem teljes feladása, ennyit mindenesetre bizonyít. Itt-ott inkább pompás hangzása, mint meggyőző ereje miatt felmerül ugyan még az emberélet sérthetlenségének nagy szempontokra számított elmélete is, de minthogy az ellentétben áll maga a szentírás több helyével, sem nem vihető keresztül a philosophia contraversiáin sem, az államérdek pedig e feltétlen tant vissza nem utasítja, ez okból ezen ellenvetés nem tartozik azok közé, amelyekkel a halálbüntetés fenntartását, vagy a *fokozatos abolíciót* védőknek komolyan meg kellene küzdeni. És minthogy ő excellenciája sem méltóztatott erre reflektálni, én is mellőzhetem ezt. Mielőtt azonban az ő excellenciája a koronaőr által a sorompókba hozott ellenvetésekre áttérnék, kötelességemnek tartozom megjelölni azon szempontokat, amelyek a kormány előtt lebegtek akkor, midőn a halálbüntetést, ezen gigantikus problémát büntető rendszerének rettenetes csúcsára emelte.

A kormány meg volt győződve, hogy a büntetésnek ez a neme igazságos, meg volt győződve arról, hogy ennek megállapítására neki joga van, mert ha nem lett volna erről meggyőződve, akkor semmiféle oportunitási érv által nem hagyta volna magát arra indíttatni, hogy ezen büntetési nemet felvegye. De erről meg lévén bár győződve, nem hunyt szemet azon hatalmas érvek előtt sem, amelyek a halálbüntetés megszüntetését követelik és itt ismét nagy köszönettel tartozom a koronaőr úr ő excellenciájának, hogy elméltóztatott ismerni, hogy a megszigorításban, ha

már megtartatik a halálbüntetés, tovább menni nem lehet, mint amennyire a kormány törvényjavaslatában elment.

Én nem tartozom azok közé, akik Magyarországot szerénytelen túlkapásokra, túlelbizakodottságra ösztönözni jónak látják. Ezen kérdésben is alkalmam lesz kifejteni, hogy mi nem vagyunk hivatva arra, hogy a civilisationnak élére, mintegy hegyére állítsuk magunkat és a vezéri szerepet arrogáljuk. Nekünk sok tanulni, sok tenni, sok fejleszteni valónk van. De a halálbüntetést illetőleg az abolitio terén már messzebbre mentünk, tekintettel azon kitűnő férfiak működésére, akik a 43-iki javaslatot nemcsak megalkották, hanem annak lényeges elveit népünknek öntudatába is átvitték, messzebbre mentünk, mint sok más legcivilizáltabb állam.

Németországban nem több a halálbüntetéssel büntetendő cselekmények száma, mint nálunk, de mégis igen nagy különbség van a német btk. és a mi javaslatunknak idevonatkozó megállapításai között. Németországban a halálbüntetés abszolút büntetési nem, melyet nem szabad a bírónak enyhébb büntetési nemre változtatni azon esetben sem, ha enyhítő körülmények forognak fenn. Nálunk a halálbüntetés nem abszolút büntetési nem és emellett – amire bátor vagyok a m. főrendek becses figyelmét felhívni – meg van adva az enyhítési jog nemcsak a törvényjavaslat 90. §-ban, tekintettel rendkívüli esetekre, hanem meg van adva az enyhítési jog a közönséges enyhítő körülmények esetében a 91. §-ban is. És ez roppant nagy különbség. Míg a közönséges enyhítő körülmények találkozásánál a bíró nincs jogosítva más büntetési tételt alkalmazni, sőt a minimumtól se térhet el – értem a közönséges enyhítő körülmények esetét – a halálbüntetésnél még ezen esetben is eltérhet. Nem is kell az enyhítő körülmények rendkívüli nagy számának találkozni, mert közönséges enyhítő körülmények is elégségesek arra, hogy a bíró ezen borzasztó büntetéstől eltekintsen. A kormány tehát határozottan az abolitio terére lépett. Tekintve nemcsak az 1723. évi IX., X. és XI. t.-c.-eket, melyet a 2. §-ban sorolják fel a halálbüntetéssel büntetendő cselekményeket, mely a 2. §. mintegy 60-70 esetet foglal át, hanem az abolitio terére lépett a kormány egyáltalán nem viszonylagos értelemben is, nem csupán tekintettel a fennálló hazai törvényekre. Igaz, hogy nem az abszolút abolitio, hanem a fokozatos abolitiot fogadja el. De ezt oly kiterjedésben, oly következetesen, oly hatállyal tette, hogy azt merem állítani, hogy a létező törvények és törvényjavaslatok között, melyek a halálbüntetést még fenntartják, egyet-

lenegy sincs, amely Magyarországnak e tekintetben humanisztikus intézkedését felülmúlja.

Nem zárkozhatom el azon érv elől, amelyet ő excellentiája is felemlítene méltóztatott, aki azt mondá: hogy a halálbüntetés egyedüli indokál fennmarad a visszaretentés; a visszaretentés pedig hatálytalan, eredménytelen és ezen egyedüli indok is, mely a büntetési nemet még fenntartja, a statisztika által megtöretik.

Emlékezem, hogy egy német tudós, Schaibel az állítja, hogy egy lelkész előtte kinyilatkoztatta, hogy ő 167 kivégzett szerencsétlent kísért a vesztőhelyre, akik közül 165 már azelőtt mások kivégzésénél volt. Ezen példából, mely az összes európai abolitionális irodalomba átment, azon következtetés vonatik: hogy ezzel a legkétségtelebbül be van bizonyítva, hogy a halálbüntetésnek nincs visszaretentő hatása! Ha az, hogy valamely büntett miatti büntetés után ugyanazon nemű büntett elkövetetik, elég indoknak tekintetik arra, hogy a büntetésnek azon neme megszüntetessék: akkor azt kell mondanom, hogy haszontalanul fáradozunk a büntetőtörvénykönyv megalkotásán, akkor szakítsuk szét a létező büntetőtörvényeket is, mert azt, hogy a büntettes megbüntetése után büntettek ismét ne követtessenek el, egyetlenegy büntetőtörvénykönyv, egyetlenegy büntetési nem és semmiféle büntető intézkedés és a rendszereknek semmiféle haladása sem képes eszközölni. De én azt vagyok bátor kérdezni, abból, hogy egy büntetéssel sújtott cselekmény után egy más hasonló cselekmény követtetik el, következik-e az, hogy a halálbüntetés megtörtént végrehajtásának egyáltalán nem volna visszaretentő hatása?

Én azon nézetnek vagyok bátor kifejezést adni, hogy ebből ez nem következik. Ő excellentiája hivatkozott a statisztikára. A statisztika igenis kimutatja azon eseteket, amelyben a megtörtént kivégzés után újabb gyilkosság követtetett el. Ez igenis áll. De egy részével a kérdésre adandó feleletének adós marad a statisztika, azt t.i. nem mutatja ki, hogy hány ember van mégis, aki azért, mert a halálbüntetés másikon végrehajtott, nem követett el oly cselekményt, mely halállal büntettetik? Hány oly ember van tehát, akire a halálbüntetés végrehajtásának visszaretentő hatása volt? A tény, amelyre hivatkozni méltóztatnak és a következtetés, amely belőle vonatik, nem fedik egymást. A tény azt mutatja, hogy a halálbüntetéssel sújtott gyilkosság után is elkövetett gyilkosság, de hogy volt-e hatása a kivégzésnek azokra, akik gonosz életet követve, hajlandók lettek

volna hasonló cselekményt elkövetni ennek bizonyításával a statisztika adós marad.

De nem hallgathatom el, hogy midőn az abszolút abolitionisták, akik a halálbüntetésnek rettentő hatását kétségbe vonják, akkor némileg önmagukkal is ellentétben vannak. Az abolitionisták éjjelét és nappalát megzavarja az a gondolat, hogy egy ember, aki előttük áll, akit életben, személyisége teljes birtokában, Istentől adott minden tehetségének hatalmában látnak, egy másik ember legyintésére, az emberek parancsára, egy pillanat alatt megszűnik embernek lenni, darabbá, tárggyá, semmivé válik és egyszerre eltörülteik. Ezen gondolat rémületbe hozza nemes keblüket, felrzza idegeiket, s a halálbüntetés eltörlése iránti küzdelemre és indítványra készíti őket.

Légyen szabad kérdeznem: valódi elemeire redukálva, valódi nevén megnevezve ezen lélekállapotot: mi tehát ezen érzület, mely száz év óta annyi kitűnő férfit ez irányú munkásságra és cselekvésre ösztönöz? Ha minden leplezés nélkül, a szavak burkolatát levéve, valódiságában ítéljük meg e jelenséget, s azon nevet adjuk neki, mely lényének megfelel, az semmi egyéb, mint a halálbüntetés rémületes, rettentő hatása. És ha ez áll, legyen szabad kérdeznem: midőn az abolitionista, aki csupán emberiségi, vagy bölcsészeti, vagy jogtudományi szempontból, vagy (megengedem) a teológiának valamely tételéből kiindulva, olyannyira megrémül a halálbüntetés gondolatától, ő, aki a legtávolabbról sem képzelheti s ennek a lehetősége csaknem ki is van zárva, hogy ezen lehet-e azt állítani, hogy azon emberre, akit gonosz ösztöne oly útra terel, amelynek végén elébe vigyorog a pallósnak irtóztató fénye, akit tehát a büntetés ellene leendő végrehajtásának iszonyú gondolata oly közvetlenül érint; lehet-e azt állítani, hogy e gondolat, e kilátás, e félelem éppen ezen legközvetlenebbül érdekelt emberre semmi hatással sem bírna?

Mindenki, akit csakis az emberiségnek nemes érzése vezérel, elborzad a halálbüntetés gondolatától, és csupán arra nem volna hatása e gondolatnak, akit ösztöne oly cselekményre ingerel, melynek csaknem elmaradhatatlan következményét a halálbüntetésnek rajta leendő végrehajtása képezi? Ez hihetetlen, ez összeegyeztethetetlen, ez természetellenes és már ez bizonyítja, hogy az abszolút abolitionisták érzelme és állításuk egymással ellentétben állanak.

A büntetettek pszichológiája mást mutat. A haramiák pszichológiájára vagyok bátor hivatkozni és bármi paradoxonnak látszassék is, a statisztiká-

ból iparkodom kimutatni, hogy különösen ami Magyarországot illeti, a halálbüntetésnek visszaretentő hatása, a statisztika adatai szerint is kétségbevonhatatlan. A gonosz cselekménnyel szemközt áll a büntetés. Az ösztön, amely a gonosz tette ingerel, szemközt helyezve látja magát a büntető hatalommal. E két tényező közt rövid vagy hosszú, de küzdelem minden esetre van. E küzdelem pszichológiai jelentőségei és eredményei változnak a gonosz emberek gonoszságának foka és a büntetett és a büntetés közti arány szerint. Vannak teljesen elvetemült, a bűn és iszonyban teljesen eltompult lelkek: ezekre lehet, és hiszem, hogy a halálbüntetésre való gondolatnak sincs többé befolyása. De vannak mások – gonoszindulatúak, a büntetettre hajlandók, és arra képesek is, akiknek a gonoszsága azonban nem érte el az eltompultság azon fokát. Ezekre nézve a halálbüntetésnek, amint be fogom bizonyítani, van visszaretentő hatása.

A büntetett és a büntetés közti arányt, a kettő közti habozás küzdelmét illetőleg pedig említtem, hogy minél erősebb, minél súlyosabb a büntetés, mely valamely bűntettre szabva van, annál erősebb lesz a küzdelem, a bűnös ösztön és a büntetéstől való félelem között, ellenben annál egyszerűbb a bűnös elhatározása, mennél csekélyebb ezen küzdelem a kettő között, mennél kevesebbtől kell tartania, ha a bűnös ösztönnek engedve, a büntetett végrehajtja.

Ezek pszichológiai igazságok, és a magyarországi statisztika talán az egész világon a legmeglepőbb, legbiztosabb adatokat szolgáltatja, ezen igazságok bebizonyítására. Magyarországon 1874-ben, fájdalom! igen sok rablás követtetett el, ezeknek összes száma 234. Ezek közt két olyan rablás, melynek következtében halálbüntetés, 18 oly rablás, melyre 10–20 évig terjedő fegyház, 40 olyan rablás, melyre 5–10 évig terjedhető börtönnel büntetett. Itt 66, amott 60 eset. Mindnyájan méltóztatnak tudni, hogy a rablást a tolvajlástól a személy elleni erőszak különbözteti meg. Ezt figyelembe vagyok bátor ajánlani, mert ebből a fennforgó kérdésre nézve igen fontos következtetések származnak. A különbség, mely az 5 éven alul és 5 éven felül büntetett rablás közt egészen életfogytig terjedhető rabsággal büntetett büntetett közt mutatkozik, az erőszak azon fokában látja indokát, amelyet a rabló a megrablott ember ellenében a rablás alkalmával kifejtett. Azt mondhatjuk, hogy ha nem is valamennyi 60 esetben, de igenis mindazon esetben, melyekben 10 éven felül szabott ki a büntetés, tehát veszem azon két esetet, mely életfogytig tartó börtönnel, azon 22 esetet, amely 10 egész 20 évig tartó börtönnel büntetett, tehát

ezen 24 esetet itt, és amott 20 esetet, a rablás, az áldozatnak irtózatossá megkínzóztatásával, megsebesítésével, vérlázító sanyargatásával hajtattott végre. De egy vonalon megállott a haramia, az életet nem vette el, nem lépett túl.

Nem akart embert ölni és amidőn kínozta, midőn sebesített, midőn csontokat tört, midőn családtagot megkötözte, midőn kízását határtalan vadsággal hidegen végrehajtotta, azon vonaltól, melyen bitófa áll, visszaríadt. Ezen meglepő tény indokot kíván. Én azt hiszem, hogy aki Magyarország viszonyait ismeri, aki látta magát haramiákkal és rablókkal szemközt, mint én, kit hosszú évek során át, védői minőségem ezen irtózatossá emberek közé hozott, ki mint bíró a törvényszéki termekben működött, vagy kihallgatásokat teljesített, ki ezen emberek lelkületét, hajlamát, gondolkodási módját tanulmányozta, az nem mondhatja, hogy ezeket az emberies érzületük felgerjedése tartotta vissza a megkínzott emberek megölésétől. Ezen emberek lelkületéből az emberies érzés, a könyörület kihalt. A megfejtést másban kell keresnünk, és állíthatom, hogy a megfejtés egyedüli kulcsa a halálbüntetéstől való félelem, vagyis a halálbüntetés visszarettentő hatása.

Méltóztassék csak emlékekben felidézni egy ily haramia alakot. Az igaz, hogy a rabló nem járatos a büntető törvény teóriájában, de azért mégsem alap nélküli, egyik kitűnő népszínműben előfordul azon sedria, melyet a haramiák tartanak s melyet mindnyájan, midőn először a színpadon adatott, az életből vettnek ismertünk el. Igen jól tudja a haramia azt, melyik azon cselekmény, mely miatt halálbüntetést rendel a törvény, de még jobban tudja, hogy melyik azon büntetés, melynek véghezvitele miatt a halálbüntetés legtöbbszörre végre is hajtatik. De a haramia egyebet is tud. Tudja ő azt is, hogy azon áldozat, mely most az ő hatalmában van, kit most kínozt, gyötört, dacára annak, hogy a rablás és kízás véghezvitelekor a társadalom szörnyetegei álcázva szoktak lenni, vagy arcukat és alakjukat eltorzítják, hogy fel ne ismertessenek, a rabló mégis tudja, hogy eljövend, vagy eljöhöz az az idő, midőn az előtte most görnyedő s remegő áldozat fogja nyújtani a bűnmerénylet megbüntetésére az irányzó és döntő adatokat. És mindannak ellenére, hogy a rabló ezt tudja, és késének egy kissé mélyebbre dőlése örökre veszélytelenné tenné ezen leendő tanút, ezt mégsem teszi, vért ont, erre van bátorsága, idáig terjed vakmerősége, de az élettől való megfosztásra még a most felhozott tekintet sem képes bírni, ezen minden tekintetben megromlott gonosz szörnyeteget. A gyilkos-

ság ingere ez esetben még fokozottabb, a rablás véghezvitelének ingeréhez még a rabló önön biztonságának ösztöne, a büntető igazság sújtó karának kikerülése is csatlakozik. És mindez együttvéve nem elegendő arra, hogy a rablót a baltával való erősebb suhantásra, a töltött fegyver kilövésére, szóval az áldozat megölésére bírja. Keressük a megfejtést! Ismét csak az előbb megfejtett ok adja meg ezen eredménynek egyedül helyes, egyedül valóságos és természetes magyarázatát. A halálbüntetéstől való félelem fölülmúlja hatásában mindazon okokat, melyek a rablót, bár a leghatalmasabb érdekekkel az áldozat örök elnémitására ingerlik.

Amit itt előadtam, az nem speculáció, nem tetszés szerint alkotott tételből volt önkényes következtetés, ezek tények és a tényekből származó, de egyúttal, tényekben nyilvánuló egyenes következmények. Összefoglalva a mondottakat, ezek rövid foglalata a következő: évenként, ha nem 60, de legalább 20-22 gyilkosságtól óvattak meg a polgárok a halálbüntetés rettentő hatása által, tehát 10 év alatt legalább 220 becsületes ember közzöni élete megmentését egyedül annak, mert az állam félreértett humanizmusból nem törölte el a gyilkosság miatti halálbüntetést. Ha tehát törvénykezési történetünk ezen kiáltó adatai és eredményei dacára, ma rögtön végképp aboleálnók a halálbüntetést, az eredmény az lenne, hogy azon haramiák is, kiket eddig a halálbüntetéstől való félelem a gyilkosságtól visszatartott ezen egyedüli visszatartó erő megsemmisültével könnyűszerrel átlépnék azon különben is vékony fonalat, mely őket eddig a gyilkosságtól visszariasztotta. Negyven-ötven haramiának életét megmentené az abszolút abolitio, de ugyanannyi becsületes életét feláldozná. Így áll a dolog, ez a tény, e közt kell választani a törvényhozásnak. A kormány a becsületes polgárok életének oltalmazását választotta. Szabad-e kételkednem abban, hogy a főrendi ház bölcsességét szintén ezen cél irányozandja?

Amit a magyarországi büntettek statisztikája ily kétségbevonhatatlan erővel bizonyít s talán e tekintetben éppen a mi statisztikánk az, mely a halálbüntetés preventív hatását a legvilágosabban tünteti elő, ugyanazt, habár más alakban, de nem csekélyebb concludentiájával, más nemzetek büntörténete, az ügyvédek és bírák észleletei is megerősítik. Legyen szabad az ügyvédi kar egyik nevezetességére, Conforti egykori igazságügy miniszterre hivatkoznom, akinek állítása és észleletei az abszolút abolitionisták előtt bizonyára a legnagyobb súllyal bírnak, már csak ezért is, mert miután legszebb babérait a halálbüntetés fenntartása melletti harcban aratta, a legutóbbi időben a feltétlen eltörlést kívánók nézetére

tért át, de – amint ezt 1876-ban az olasz szenátusban adott nyilatkozata mutatja – anélkül, hogy az 1865-ben, a halálbüntetés fenntartása mellett felhozott adatait visszavonta, vagy észleleteinek helyességét megtagadta volna. Ez észleletek pedig meglepőek és meggyőzőek felfogásom szerint erősebbek, mintsem az abszolút abolitio melletti legkényesebb, legelragadóbb és a legnagyobb hatást aratót szónoklatok.

– Én – mondá 1865-ben a volt miniszter és az olasz berreau e nagynevű tagja – több mint harminc éven át, foglalkoztam büntető ügyekkel, és azt hiszem, senki sincs ezen gyülekezetben, aki mint védő annyi büntető ügyben működött volna, mint én. Valóban igen nagyszámú kriminális ügyben gyakoroltam védői hivatásomat és amennyire lehető volt, arra törekedtem, hogy azon esetekben, melyekben halállal büntetendő cselekmény forgott fenn, a vádlottakat megmentsem az akasztófától. Uraim, biztosíthatom önöket, hogy nem csupán a vádlottak, hanem azok rokonai és barátai is könyörögtek előttem, hogy minden módon mentsem meg azokat a halálbüntetés elől, amíg meg van az élet, meg van a remény is, de ha elveszett az élet, mindennek vége van.

Confortinak szokása volt, hogy a kedvező eredményt csak fokozatosan közölte a vádlottakkal, erre vonatkozólag beszéde folyamán ezeket mondja:

Nem képzelték önök, uraim, mily remegéssel és félelemmel várták a vádlottak, azok rokonai és barátai az ítélet kihirdetését, mert attól tartottak, hogy az halált fog tartalmazni. Ha az élet meg volt mentve, akár a védelem győzelme, akár a legfelsőbb kegyelem folytán, nem közöltem rögtön, hanem fokként vezettem őket a reménytől a bizonyosságig. Midőn azt mondtam nekik, hogy az élet meg van mentve, de életfogytig tartó kényszermunkára lettek ítéelve, ezt nem tartották valami súlyos dolognak, hanem azt mondták: elég, ha a kötéltől megmenekültünk, a többi semmi.

Van tehát a halálbüntetésnek visszaretentő, ijesztő, félelmes, sőt borzalmas hatása, a legátalkodottabb büntetésekre nézve is, ezt maguk a bűnösök nyilatkozata, egy 30 éves gyakorlat által szerzett tapasztalás és észlelet mutatja. Mire alapítatik tehát azon állítás, mely e tényt kétségbe vonja? Vagy azt hiszi valaki, hogy azon ember, aki annyira remeg a halálbüntetéstől, midőn az ítéletet kihirdetik, az mit sem törődik ezen irtózatossal akkor, midőn végrehajtja azon véres tettet, melynek a halálbüntetés törvényszerinti következménye? Ez lélektani ellentmon-

dás. Láttuk, hány gyilkosság marad el minálunk csupán azért, mert a félelem, mely az ítélet kihirdetése előtt uralkodik a gonosztevőn, már a tett elkövetésekor is tevékeny. A magyar és olasz statisztika, az itteni és az ottani észleletek azonosak és kiegészítik egymást.

De egy közvetlen példát is hoz fel Conforti s ezen példa éppen a visszaretentő hatásra nézve classicusnak tekinthető. Cannavina senator fivérének néhány rabló kirabolni akarván, annak meggyilkoltatását is elhatározták, a terv meg volt állapítva, a szerepek kiosztva s hogy a véghezvitel biztosabb legyen, sikerült nekik egy cinkostársukat a kiszemelt áldozat szolgálatába csempészni. Időközben azonban történt, hogy két más gyilkos halálra ítéltetvén s nem kapott kegyelmet, hanem a halálos ítélet végrehajtott rajtuk. E végrehajtásnak, rémületes példának, rögtöni és szerencsés hatása lett. A haramiák csupán a rablás végrehajtásában állapodtak meg, kikötvén, hogy a kirabolandónak életéhez nem nyúlnak. De a banda többi tagja már annyira meg volt rémülve az adott példa következtében, hogy titokban, egyik a másikkal tudta nélkül, hírt adtak a kiszemelt áldozatnak, úgy, hogy a merénylet véghezvitele előtt fegyveres őrk helyeztetek el a kiszemelt áldozat lakásába s midőn a cinkosok megjelentek, azonnal elfogattak. Mi mentette meg a halálra kijelölt ezen férfiút? Semmi egyéb, mint a halálbüntetésnek az ő meggyilkoltatására kijelölt időelőtti végrehajtása! Nincs érv, mely e tény bizonyító erejét megdönthetné és így nincs érv, mely a halálbüntetés visszaretentő hatását elvitázni képes lehetne.

Azon érvek közül, melyek a halálbüntetésnek abszolút eltörlése mellett felhozhatók, van egy, amely kiválólag igényli a törvényhozó figyelmét, amely fölött könnyen elsuhanni nem lehet, nem szabad s nem lehet alkalmazni, mert a halálbüntetés irreparabilis. Ez borzasztó súly, mely a mérlegbe nehezedik akkor, midőn a törvényhozó kimondja, hogy fenntart egy oly büntetésnemet, mely, ha a bíró annak kimondásában tévedett, irreparabilis. Rámnézve is nagy fontossággal, megdöbbentő hatással van ez, méltóságos főrendek. Én nem tagadhatom, praxisomból is hivatkozhatom rá, hogy igenis voltak esetek, amelyekben a halálbüntetés végrehajtott és pedig nem a törvény követelménye következtében. Ez áll különösen a kivételes bíróságokra, különösen a statáriumra nézve. *De rendes eljárásban alig* lehet e borzasztó esettől tartanunk. A kérdés tehát az anyagi törvénykönyv elfogadásánál csak az, vajon fennforog-e ezen eset valószínűsége a rendes eljárás mellett is? Erre nézve bátor vagyok azt

mondani, hogy bár a tévedés az emberi lehetőségek köréből sem ezen, sem más esetben absolute nincs kizárva, de a felvilágosodás s a humanizmus részint perrendtartásunk intézkedései, részint azon kívül levő azon intézkedések, melyeket kijelölni bátor leszek, odafejlesztették a dolgot, hogy ezen veszélyektől rendes eljárásban tartani alig-alig lehet. Először bátor vagyok utalni arra, hogy enyhítő körülmények esetében a halálbüntetés átváltoztatható, ezzel tehát már sok oly eset esedik, melyben ezelőtt halálbüntetés volt kimondandó s így sokkal kevesebb esetben leendvén halálra szóló az ítélet, a tévedés esetei is kevesbülnek. De azon felül a legcsekélyebb kétely, a bizonyítékok valódi, kétségbevonhatatlan ereje, az azok concludentiája iránti legtávolabb aggály, képesítvén a bírót arra, hogy nem mondja ki a halált, ezen körülmény ismét igen nyomatékos okkal csökkenti az említett félelem rémületességét. Ehhez járul, hogy a perrendtartásnak bizonyítási rendszere ma már nem elégszik meg bizonyos számú tanú követelésével, hanem a bizonyítékokat a maguk összességében a bíró szabad belátása szerint mérlegelheti s azok méltánylására nézve a bíróra gyakorolt közvetlen befolyásokat tekinti döntőnek, a közvetlenség az eljárási rendszerben a nagyobb bírói szám, mely kívántatik akkor, ha a halálbüntetéssel sújtandott cselekmény forog fenn, továbbá a hivatalból eszközözendő fellebbezés, mely tehát nem függ az illető akaratától, vagy az államügyész nézetétől, a legfőbb bíróságokig azon esetben, ha halálbüntetés hozatott, mindez csaknem kizárja a tévedésnek a valószínűségét. De ez még nem elég. A halálítélet meghozatott, a legfőbb bíróság is helybenhagyta, tehát a büntetnek a vádlott általi elkövetéséről a legfelsőbb bíróság is teljesen meggyőződve volt, ekkor jönnek az iratok a kegyelmi tanács elé. Ott minden egyes mozzanata a bűnügynek új eljárás, új átvizsgálás tárgyává tétetik s habár nem is hivatása a kegyelmi tanácsnak a felett határozni, vajon elegendők voltak-e a bizonyítékok, de azon kitűnő, illustris férfiak, akik a kegyelmi tanács tagjai, bizonyára óvakodni fognak a halálbüntetés végrehajtását tanácsolni akkor, ha kételyeket látnak arranézve, hogy a büntetett csakugyan azáltal követtetett el, aki a miatt halálra ítéltetett. Itt még nincs vége. Az igazságügy miniszterhez érkezik az iratok, s mondhatom, igen-igen lelkiismeretes gondossággal olvasgatik át minden, ami ily bűnügyben felmerül, mert Ő Felsége, Urunk, Királyunk legkegyelmesebb fóruma elé lévén terjesztendő az ügy, ha a kételynek csak az árnyéka is felmerül, ismét új átvizsgálás tárgyát képezvén a dolog, az igazságügy miniszter bizonyára nem fogja az ítélet végre-

hajtását tanácsolni. Végre – s ez a legmagasabb garancia arra – ott van Ő Felségének kegyelmezési joga, mely csakis ismételten az iratoknak teljes átvizsgálása után gyakoroltatik az egész államnak és társadalomnak üdvére és hasznára. S csak nemrég volt egy eset, melyben oly borzasztó cselekmény követtetett el a tettes által, melyre vérünk fellázadt, de mert a kételynek, legalább a jurisztikai kételynek, a scrupulózusabb esete forgott fenn, nem engedte meg a halálbüntetés végrehajtását, hanem határozott tartamú fegyházra változtatta át.

Bevégezem hosszúra nyúlt beszédemet, engedelmet kérve méltóságotoktól, hogy ily hosszú ideig fárasztottam. Sokat lehet e dologban elmondani, de kimeríteni nem lehet. Legkevésbé volnék ezt képes én tenni, aki erőm, gyengeségem tudatában e gigantikus probléma kimerítésére vállalkozni sem mernék. Teljes meggyőződés az s ezt lelkem mélyéből mondom, hogy az államnak kötelessége fokról-fokra előkészíteni a halálbüntetés teljes megszüntetésének lehetőségét. Az államnak kötelessége azon térre lépni, mely valószínűvé teszi, hogy egy bizonyos időben a halálbüntetés meg legyen szüntethető, de teljes meggyőződés az is, hogy ez nem volna vívmánya az emberiségnek, nem volna a civilizációnak hozott valamely rendkívül nagy jótékonyosság, ha az állam anélkül, hogy a feltételek, melyek erre szükségesegek, meglennének, a halálbüntetést megszüntetné. Az emberiség, méltóságos főrendek, minden ember iránti szeretetben nyilvánul meg. Én engedelmet kérek Ő excellentiájától, a koronaőr úrtól, ha azon nézetemet fejezem ki, hogy absolut abolitionisták értelmében, az emberiesség csak a gyilkosok iránti szeretetben nyilvánul. Az állam épp oly gondosan, épp oly óvatosan tartozik megügyvelni azon viszonyokat, melyek léteznek, mint számba venni azon intézményeket, melyek által ezen létező viszonyokra hatni akar. Az államnak kötelessége oltalmazni a becsületes polgárt, a munkás és jó családtyák életét és vagyonát. Én elhibázott emberiességi érzületnek tartom – kénytelen vagyok ezt kimondani –, ha midőn az abolitionisták a halálbüntetés eltörlésén bár a legnemesebb indokból működnek, végeredményben megfélemedeznek azokról, kik az államok jó polgárai. Legyen nékem megengedve méltóságos főrendek beszédem tartalmát abban összefoglalni, hogy a gyilkosok iránti gyöngédségnek nem szabad a becsületes polgárok iránti érzéketlenséggé, kegyetlenséggé válni. Ennél fogva kérem méltóságos főrendeket: méltóztassanak a halálbüntetést elvben fenntartani.”

És végül az országgyűlés a halálbüntetés fenntartása mellett döntött.

Folyt, folydogált a javaslat tárgyalása. A legszorgalmasabb hozzászólók voltak Helfy Ignác, Simonyi Ernő, Komjáthy Béla, Funták Sándor és Szilágyi Dezső a képviselőházban – Schlauch Lőrinc szatmári püspök, Haynald és Samassa érsekek, gróf Cziráky, báró Bánffy Dénes a főrendiházban.

Különösen nagy élénkség mellett zajlottak le a politikai bűncselekmények tárgyalásai és ezek között is az igazgatásra vonatkozó paragrafus.

Hatalmas indokolás kísérte e szakaszt, sokan szóltak hozzá a bizottságban s a parlament mindkét házában. A 48-as alapon álló törvényhozók féltették a hazafiakat a mindenkori kormányok hatalmasaitól s túlzott modern állásfoglalást láttak azok a rendelkezésben, akik a magyar alkotmány és függetlenség álláspontján voltak.

Szemére vetették Csemeginek, hogy nem respektálja a magyar jogfejlődést, pedig máskor meg azzal vádolták, hogy túlzott nacionalista álláspontját nem hagyja meggyengíteni a modern kor követelményei által. Hiba, az ellenzék mindig talált hibát – azért ellenzék.

Csemegi állta a vihart, olyan hatalmas beszédet mondott e kérdésben a képviselőházban, hogy síri csendben hallgatták végig még a sörényüket rázó ellenzéki oroszlánok is. Mondani sem kell talán, hogy a Ház változatlanul fogadta el ezt a szövegezést is.

Beszédében – mint majdnem minden alkalommal – rámutatott a magyar jogtörténeti fejlődésre, idézte és boncolta a kritikus elkövetési cselekedeteket, hivatkozott az angol joggyakorlatra, a francia és német törvényekre s az osztrák javaslatra. Beszéde tele volt idézetekkel, amelyeket eredeti, idegen nyelveken tárt a Ház elé, anélkül, hogy a jegyzetekbe csak beletekintett volna.

Zsúfolva volt a Ház, és zsúfolva voltak a karzatok.

A főrendiházi karzat egyik páholyában ült C. gróf leányával, a baleset következtében elhalt párizsi nagykövet özvegyével, C. Emma grófnővel. A grófnő felfigyelt a szónok remek francia kiejtésére, s ez, valamint az angol és olasz idézetei nagy hatást tettek rá. A Ház fiatalabb tagjai észrevették a túlzottan figyelő, igen elegáns és igen szép grófnő érdeklődését, amint a páholyból előrehajolva, Csemegiről nem vette le a szemét, s a szónoklatát – amint látni lehetett – elragadtatásával végigkísérte.

– Atyám – így szólt a grófnő édesatyjához – ki ez a rendkívüli ember, akinek ajkairól ömlik a szó, a Ház áhítattal hallgatja, s emellett úgy idéz a francia, angol és olasz nyelvekből, hogy különben beszélni Párizsban, Londonban és Rómában sem hallottam?

– Ez, édes lányom, Csemegi, államtitkár az igazságügyben, nagy tudós, rendkívüli ember.

– Szeretnék vele megismerkedni.

– Annak semmi akadálya, majd ha befejezi előadását, bemutatom neked. Igen kedves ember, barátom.

Nagy taps kísérte nyomom Csemegi előterjesztését. Tisza Kálmán és Perczel Béla melegen kezet szorítottak vele, s ő fáradtan s lassú léptekkel elindult a folyosó felé. A folyosón már ott volt a gróf és leánya.

– Gratulálok, méltóságos uram, ismét újabb sikert méltóztatott elérni. Nem is tudom, hogyan tudja ezt a sok ünneplést elviselni.

– Gondoskodnak róla, kegyelmes uram, az ellenzékiek, hogy ne bízzam el nagyon magam. Engem különben is a siker nem érdekel, engem csak az érdekel, hogy a Törvény a lehető legtökéletesebben kerüljön ki a parlamentből.

– No engedje meg, hogy bemutassam a leányomat, aki el van ragadtatva az Ön nyelvtudásától.

Csemegi mélyen meghajolt a grófnő előtt, redingot-ját begombolta, s kezet csókolt a kegyelmes asszonynak.

– Valóban, nagyon örülök, hogy méltóságodat megismerhettem, olyan remek francia kiejtése van, hogy a diplomáciában, Párizsban sem hallottam különbet.

– Az egész csak gyakorlat. Gyermekkoromban tanultam franciául, először apámtól, aki sokat élt Franciaországban, de én magam is töltöttem egy évet a Sorbonne-on. Egyébként minden nyelvben igyekeztem az élő nyelv sajátosságait és kiejtési akcentusait elsajátítani.

– Ön valóban mestere a nyelveknek. Én már innen-onnan húsz éve beszélek angolul, és mindig félek, hogy kinevetnek, ha angolul kell beszélnem.

A gróftot ebben a pillanatban félrehívja gróf Csáky László, és Csemegi egyedül marad a grófnővel.

– Atyám sokat beszélt önről odahaza, és azt mondja, hogy ön teljesen és kizárólagosan a tudománynak él. Igaz ez?

– No, nem egészen. A kegyelmes úr kissé elfogult velem szemben, túlzottan értékeli a munkásságomat. Meg azután a tudomány sem egyedüli elfoglaltságom. Van családom.

– Oh, ön családos ember?

– Feleségem nagy zeneértő, s így nekem is van kapcsolatom a zenével.

– Én is zeneértő vagyok. Erkel gyakran megfordul nálunk, de főleg képekkel foglalkozom. Nagy képtáram van, nézze meg egyszer. Atyám is bizonyára örülni fog, ha egyszer privát érintkezést talál önnel, nem csak mindig a politikával kapcsolatban.

– Hálásan köszönöm, grófnő, és kegyes engedelmével teszem majd tiszteletemet, bár az én elfoglaltságom mellett csak ha előre tudom az időpontot, akkor tudnék a meghívásnak megfelelni.

A beszélgetésnek vége lett. A kegyelmes úr visszajött, és Csemegi rohanó léptekkel sietett a miniszteri tanácskozóterembe.

Alig töltött egy félórát a teremben, elindult hazafelé. Kocsiba ült és a Reáltanoda utcába hajtattott.

Felesége a szokott kedvességgel fogadta, és ebédhez ültek.

Csemegi igen szórakozott volt. Feleségének feltűnt a túlzott szórakozottság, de ezt csupán a kimerítő parlamenti tárgyalásnak tulajdonította. Hamar evett, majd lefeküdt pihenni.

A délelőtti események amúgy is megfeszített idegzetét még izgalomban tartották. Nem jött a siestai álom a szemére.

Ő, aki a nőket oly kevéssé ismerte, nem tudta megérteni a ragyogó szépségű és még fiatal arisztokrata nő érdeklődését.

Ki ez a nő, és mit akar? Pont őiránta érdeklődik, amikor a Háznak annyi kiváló, fiatal arisztokrata tagja van?

Báró Bánffy, Beöthy Algernon jutottak eszébe, azok bizonyára nem lettek volna zavarban, és nem gondolkodnának, hanem udvarolnának. Na de ő ötvenen felüli korban – akinek a feleségén kívül még fiatal korában sem volt más nővel relációja –, ő mit csináljon. Dolgozni kell – de aznap nem ment a munka.

Három nap sem telt el a folyosón való beszélgetés óta, amikor a régi Földmívelésügyi Minisztériumban levő hivatalos helyiségében, ott, ahol egy nagybetűs tábla mutatta: *Államtitkár*, megjelent egy inas, és levelet adott Csemeginek. A meghívás volt. Ötórai teára hívta meg Emma grófnő a R. téren levő palotába.

Pontosan jelent meg Csemegi, kissé gyűrött redingot-ját kivasaltatta, lakkcipőt húzott fel, és kocsin hajtattott a palota felé.

Nagy vendégsereg gyűlt össze a nagyszalonban. Erkel Ferenc, Madarász, Székely Bertalan, báró Bánffy Dénes, báró Simonyi, a szatmári püspök Szilágyi Sándor, Gulner Gyula, báró Podmaniczky s még sokan mások az akkori közélet kimagasló alakjai közül.

Külön csoportban helyezkedtek el politikusok s az államférfiak, akik közül az egyik itt azt hangoztatta, hogy valamennyi államférfiú közül a legkiválóbb Ferenc József.

A grófnő divatos elegáns selyemruhájában tündökölve, franciául üdvözlí Csemegit. *Je suis enchantée de vous voir*, majd bemutatja képeit, amik között lelkesedve mutatja meg Lotz Károly, Benczúr Gyula, Madarász, Szinyei alkotásait s Van Dyck világhírű Marchesa Paolo Adorno-képét, amely korabeli, hű másolata volt a genovai Palazzo Rossóban elhelyezett képnek. Mellette egyik oldalt Rafael *Madonna del Cardellino*ja, másik oldalon Tizian *Uzsorapénz* elnevezésű képének másolatai.

Hatalmas vagyon képekben s az egzotikus színű keleti szőnyegek, sevres-i porcelánok, nehéz brokátfüggönyök, belga csipkék – török és Távol-Keletről származó vitrinek dús megrakodottságában – muzeális jelleget adtak a palota szalonjainak.

A milliő fényesen alkalmazkodott a megjelent személyek szellemi nívójához.

Olümposz volt ez héroszokkal s az arisztokrácia tündöklő hölgszépségeivel.

Csemegi el volt kápráztatva. Munkás és puritán életének olyan élménye volt ez a nap, amely felejthetlenné vált. Elemében volt, sziporkázó ötletei, szellemének ragyogása elbűvölte a közelében ülőket, s egyik-másik diplomatával való francia, angol és olasz nyelveken való társalgása mindenkinek a bámulatát keltette fel.

A grófnő túlzottan sokat foglalkozott Csemegivel, bevitte a könyvtárszobába, levette a régi történelmi becsértékű fóliánsokat, és ez Csemegit olyan vidám hangulatba ejtette, hogy szinte udvarolni kezdett. Óh, ha ezt is lehetett volna könyvekből tanulni, s ha törekeny, vézna alakja csodák csodájára valami metamorfózison eshetett volna át!

A groteszk helyzet nehézségeit a grófnő enyhíti, s mire vége lesz a teának, Csemegi ismét azzal az édes-fanyar emlékekkel gazdagodva távozik, mint az első találkozás alkalmával.

A székszis gyengítette, a viszontlátás reménye erősítette.

Érdekes s tanulságos munka lenne annak megállapítása, hogy az elmúlt hét évtized alatt az emberek hány tízezernyi tömegét érintette ez a mű, amelynek a mindennapi életben is Btk. a neve.

Beszélni kellene az elítéltek százezres tömegéről, amely tömeg a Törvény alapján lett elítélve. Az elítéltek közül bizonyára sokan szidják a

megalkotóját annak, akinek papírra vetett paragrafusa alapján elítéltettek, a sértettek, az elégtételt nyerők, a vádlók, a királyi ügyészek bizonyára magasztalják, hiszen ők a Törvény alapján érvényesültek.

Hát a diákok tízezres tömege, a jogászok, doktorjelöltek, orvosjelölteknek hány keserves napot és éjjelt jelentett a Törvény megtanulása, a paragrafusok elsajátítása, a vizsgák, szigorlatok és képesítő vizsgák kiállása.

Felvonulnának azután a csendőrök, rendőrök és mindkét szervezet tisztjei s tisztviselői, a közigazgatás tisztviselői, a szolgabírák, az alispánok, a királyi ügyészek, bírák és ügyvédek sora, csaknem három generáción keresztül, akik mind tanulták, elsajátítani igyekeztek, alkalmazták és élet-hivatásuk tartalmát képezte és képezi az a Btk., amelynek tanulása és alkalmazása közben már nem is gondolnak a szerzőre, aki minden sorát e paragrafusok nagy tömegének maga írta, maga gondolta el, s maga verejtékének eredményeképp tette törvénné.

Hát a jogtanárok, jogbölcselek, tudósok, akik tündöklő pályát futottak be, s érvényesülnek ma is a Csemegi-mű tanainak hirdetése, tanítása s jogi s igazságbeli tartalma értékének méltánylása által. Hány tanár, bíró, ügyvéd került a kormányzati székbe, akik egész előmenetelüket, egész tudományukat s rangjuknak minden díszét annak a remekműnek a tanulmányozása, méltánylása, tanítása és hirdetése által nyerték el, amelynek szerzője egész életén át hiába várt azokra a polcokra, amelyeket olyan tündöklő fokon elérnie nem sikerült, mint tanítványainak.

Aspettare e non venire sono cose de morire.

Körülbelül 500 paragrafusa volt a javaslatnak, így a mai büntető törvénykönyv is kb. 500 szakaszból áll. Minden egyes szakasz egy külön törvény, egy külön ítélet, amely az államérdekkel való összeütközés jellegzetességét adja meg, s kijelöli a reá szabott büntetést. Micsoda gigászi munka volt ez! Ötszáz rendelkezés helyességét megindokolni és a történelmi hagyományokkal alátámasztani, az európai jogfejlődés sántavolságával összeegyeztetni, a tudományos megalapozottságot néhány szóval kifejezésre juttatni azután, mikor mindez hosszú évek gyötrő munkájával elkészül, akkor viaskodni érte miniszteri értekezleteken, a parlamenti bizottságokban s a parlamentben! Sziszifuszi munka. Mintha valaki ötszáz holdat megszerezvén, azt maga szántja fel, veti be, hogy azután a dudvák, mérges növények, aszály, eső, jég ellen maga védelmezze meg.

Hogy mekkora lemondás kellett ehhez a munkához, azt csak akkor lehetne megállapítani, ha valaki kiszámítaná, hogy hány munkára kellett

ennek a műnek a befejezéséhez, mert akkor meg lehetne állapítani, hogy az eltelt időből mi esett alvásra, s mi eshetett üdülésre semmi. Évek hosszú során át csak a Balatonfüreden való nyaralás s itt-ott az oda való kiruccanások enyhítették az egyhangú elfoglaltság állapotát, de a munka azért a Balaton mellett is vígan folyt, sőt a kontemplálás érlelése nagy részben ott történt. Mégis Balatonfüred életének üdítő forrása volt. Le is ment, ha csak lehetett, tavasszal is pár napra.

Villája ott állott Jókai Mór villájával szemben, telke lehúzódott egészen a Balatonig, s szőlővel volt beültetve. A szőlő az ő alkotása volt, erre éppen úgy ügyelt, mint a Törvényre.

Tavasszal, amikor lement, ügyelt rá, hogy hogyan teszik a sima vesszőt mind dugványt a földbe, néha maga is nekigyürkőzött – vigyázott, hogy a sima vessző legfelsőbb rügye a föld színén legyen, örömmel szemlélte nyáron, hogy a föld színe felett hagyott rügy kihajt, s eldicsekedett, hogy ebben az ő munkájának és odaadásának is része van.

Hát még a rózsák! Ez volt csak az igazi gyönyörűsége. Jókaitól kapta a töveket s a rózsatermeléshez szükséges tudást, s a bimbókból kipattanó tearózsák illata és szépsége úgy melengette, mint amikor a Törvény kitermelésén dolgozó szelleme érvényesülését megtalálta.

Így szántotta fel Csemegi szeretettel a magyar ugart maggal és szellemmel, s így fonódott ő egybe a magyar földdel, amely neki verejtéket juttatott, de áldást is hozott.

Óh, a magyar föld nem rövidít meg senkit. Aki jól bánik vele, azt megajándékozta, ősi erejének gyümölcsöt adó titokzatos jóakaratóval és szerető hűségével.

7. CSEMEGI MINT BÍRÓ

*Áldalak sors, hogy bíróná nem tevél,
Mi könnyű törvényt írni pamlagon
Könnyű ítélni a felületesnek
És mily nehéz ki a szívet kutatja,
Méltányolván minden redőzetét.*

Valóban nem áldotta a sorsot, amely őt bíróná tevél. 1879 végén, amikor a Büntető törvénykönyv élő joggá lett, „oda lett dobva egy szögletbe, az ócska vasak közé”.

Így jellemezte saját maga helyzetét. A szögletben egy ócska vas, s az ócska vas tizennégy év alatt be is rozsdásodott.

1893-ig ült a kir. Kúria II. tanácsának elnöki székében, mindaddig, amíg Szilágyi be nem töltötte a Kúria másodelnöki tisztségét – mással. Mert ennek a pozíciónak az elfoglalása volt még általa nem sikerültnek vélt pályája során utolsó kívánsága, de ez sem sikerült.

Bíróná lett. Államtitkári pozícióval, mellén a Szent István-rend középkeresztje, mögötte egy dicsőségben eltöltött nagy múlt.

Személyének devalvációját látta ebben, holott nem az volt. A Kúria tanácselnöke rangban nem kisebb az államtitkárnál, fizetési osztály azonos maradt, tekintélye legalább annyi, mint volt. Mégis panaszkodott.

Pedig a sors őt nem üldözte ezúttal sem. Az a ritka szerencse jutott osztályrészéül, hogy annak a törvénynek lehetett a magyarázója, amit maga alkotott. Kevés bírónak jutott ez osztályrészéül, de kevés törvényhozónak is.

Hiszen áldania kellett volna a sorsot, hogy saját szemeivel láthatja saját törvényeinek vitalitását, s saját szemeivel győződhet meg róla, hogy az emberi eltévelyedésekre jó szabályokat hozott-e.

A törvényhozásból is kiesett, de ezt nem fájalta. Ő nem törvényhozó volt, hanem törvényszerkesztő. Az meg is maradhat. De kiesett a minisztérium státusából, és ez fájta neki. Miért akarja a kormány őt távol tartani, miért hallgattatja el őt, nem számítanak rá – nincs rá szükség, elvégezte a dolgát? Mehet!

Perczel Béla ezt nem akarhatta. Hiszen a törvény megszavazása után még jutalmat is ajánlott neki. Na, nem olyant, mint amilyent a belga igazságügyi miniszter kapott, aki a büntetőtörvényt egyes részeiben átdolgozta, s ezért százezer frankot kapott, hanem csupán hatezer forintot ajánlott

fel neki azért a rendkívüli, majdnem öt éves munkáért, amit az államtitkári teendőknél felül végzett el. No hiszen kapott is olyan visszautasítást, hogy Perczel Béla megsemmisülten távozott el tőle.

– Inkább éhen veszek, semhogy ilyen alamizsnát elfogadjak – s visszautasította.

Hát ki akarja őt jégre tenni? Tisza Kálmán? Vele olyan kevés nexusa van, hogy ő ezt nem tehette. A Törvény során mindig támogatta Tisza őt. Hát akkor ki? Talán Szilágyi Dezsőnek mindinkább feltörő személye az, aki őt nem óhajtja látni a minisztérium falai között, mert jelenléte zavarja őt? Pauler Tivadar nem akarhatta.

Hát mindegy, valaki akarta, neki mennie kell, s ő ment. – Legalább onnét el nem mozdítható, mert az ő törvénye gondoskodott a bírák elmozdíthatatlanságáról is. És ez megnyugtatta őt, meg a bírói függetlenség érzete, amely sérthetetlené teszi őt minden kritikával szemben, mert a bírói függetlenség – amit törvényben szintén ő mondott ki – védi őt.

Az ideálokért küzdő ifjúból így alakult át ő meglett férfi korában szkeptikussá, hogy öregkorában misztikussá válván, rábizonyítson Goethe igazságára, az ember változó életkorának tartalmára nézve.

De Goethe azt is mondja, hogy az ember legnevezetesebb jogai közé tartozik, hogy a magafajtájúak ítéljenek felette.

Ő pedig magát a magyarság inkarnációjának tartotta, s így méltán lehet bírónak a magyarságban. Óh, ő ismeri fajtáját, annak erényeit s hibáit is, erényei előtt gyakran meghajolt az értekezleteken, a parlamentben, a főrendiházban, hibáira pedig le kell sújtani, hogy a magyarság a maga ősi tisztaságában ragyogjon.

Ötvenhárom éves volt, amikor elfoglalta helyét a Kúrián, és elnökölt abban a tanácsban, amelyben rajta kívül még hat bírónak ült. Mindegyik túl a hatvanon, de többen túl a hetvenen is. Ő volt a tanács Benjaminja, s mégis ő volt a legnagyobb tekintély. Az öregek szinte fiatalabbnak érezték magukat, annyira rájuk nehezedett az ő tekintélyének, hírnevének s a gyakori együttműködésen keresztül átértett szellemi superioritásnak súlya. Ő lett tulajdonképp öreg, mert akkora tisztelet vette körül, hogy az már a félelem demarkációját súrolta.

Ebben volt egy bizonyos szuggesztíója is a személyéből kiáradt szellemi arisztokratizmusnak, amely semmi más értéket el nem ismert, ami a szellemi értéken kívül volt.

Név, származás, vagyon olyan komponensei voltak a személyiségnek, amelyből előtte sohasem alakult ki az érték resultánsa.

Bírótársai, régi táblabírók, volt és még aktív földesurak, kamarások előtte nem képviseltek értéket.

Jól mondta róla Lónyai Menyhért: „Tiszta szeme van Csemeginek, csak a saját személye elveszi előtte a világosságot.”

De az ő v. b. t. t. címe, amit 1882-ben kapott a királytól, az valódi érték volt, mert azt a szellemi munkálkodása ellenértéke fejében kapta.

Nem volt addig rá példa, hogy valaki ötvenhárom éves korában a Kúrián bíró lehessen – hát még tanácselnök. Hiszen akkor még a hetvenen felüli kor sem volt akadály a további szolgálatnak, sőt bizonyos tekintetben nem is volt hátrány az öregség.

Csemegi tehát bevonult a régi Kúria roskadozó falai közé, s kivétel nélkül elismert tudásának tekintélyével csakhamar rányomta bélyegét nemcsak a legfelsőbb bíróság életműködésére, hanem ítéleteivel s az általa szerkesztett döntvényeivel az egész magyar jogszolgáltatásra is. Beszélnek nagy ügyvédekről, nagy tudósokról, nagy művészekről, nagy politikusokról, de ritkán lehet azt hallani, hogy nagy bíró. Pedig ő az volt.

A bírói állás abszolút tisztaságra, az a nagy közjogi funkció, amit a bíró az államszervezetben betölt, a bírói függetlenség, a bírói ítéletekben kifejezésre juttatott állami akarat és sok egyéb szurrogátuma a bírói életműködésnek gátját képezi a bírói személyek egymás özti, a rangsorban levő beosztáson kívüli differenciálódásnak.

Csemegi mégis kivételes állást foglalt el a bírói társadalomban. Nagy bíró volt. Olyan nagy és fényes múlt, annyi kitüntetés, a tiszteletbeli doktori cím, a Jogászegyletben elfoglalt állása mellett az ítéleteiben megnyilvánuló s a táblabírói szempontokon felüli emelkedettség során kifejezésre juttatott európai műveltség, a magyaros stílusban lerögzített deklarációk csakhamar az abszolút tekintély tiszteletét szerezték meg állása részére.

Valóban el lehet mondani, hogy az egyéniségében bent éltek a magyar bíró összes kvalitásai. Tudás, becsület, részrehajlás nélküli elfogulatlan-ság, tárgyilagosság, mind hatványozott mértékben fűtötték át azt a bírói szellemet, amelynek megnyilvánulásait az általa hozott döntvényekben ma is haszonnal alkalmazza a jogszolgáltatás.

E sok erény mellett talán a higgadtság az a lapidáris tényező, amely a jó bíró attribútumaiból, az ő fegyvertárából hiányzott. Ennek a higgadtság-

nak a hiánya nemegyszer elragadta őt a nyilvános tárgyaláson, de még gyakrabban a bírótársaival folytatott zárt tárgyaláson.

Ennek az egyetlen hibának a közismert 92. § alkalmazásával azonban jelentős enyhítő körülmény jár a nyomába. A tényállás tüzetes kivizsgálása szenvedélye volt. S ha ezt elmulasztották az alsó bíróságok, s a felek sem adtak arranévezve megnyugtató nyilatkozatokat, akkor hűtlenné lett hozzá a bírói funkcióban nélkülözhetetlen higgadtság, s a szó szoros értelmében lármát csinált. Ám az intenció nemes volt!

A bírói lelkiismeret megnyugtatósa érdekében nyilvánult meg ez a lelki folyamat, s azért a tiszteletet ettől sem lehet megtagadni.

Kortársai beszéltek, hogy egyszer, amidőn éppen e lelkiismeretes kivizsgálás iránti hajlandóság vezette őt egy ügynek a tárgyalásán, s a bírótársai a legfelsőbb perorvoslat keretén túlmenő tendenciát láttak ebben, s őt e kérdésben leszavazták – egyszer történt – Csemegi elhalványult, rosszul lett, és félájultan kellett őt a lakására kísérni.

A bírónak és az embernek ez a lelki egybefonódása azonban a bíró értékéből nem vesz el semmit, sőt elméletileg nagyságának horizontját szélesíti ki.

Tény, hogy e tizenégy esztendőben a Kúria által kiadott döntvények mind kivétel nélkül az ő előadása után szavaztattak meg változatlanul, s ezek mind ércnél maradandóbbakká váltak.

Bírótársai közül azokat kedvelte jobban, akik a józan ész és a logika fegyverével vértzetten keresték az igazságot, kevésbé azokat, akik a tudományosság spektroanalízisével vélték megtalálni az esetek színfoltjait.

Mindegy, végeredményben azonban nem a vádat kellett keresni, nem is védelmet favorizálni, hanem az igazságot kell keresni.

Ha sokan illették is őt a váddal, hogy sokszor fakadt ki bíró, ügyész, ügyvéd jogi író ellen – abban a pillanatban, amikor a magyar érdek kívánta, jobb bíró, ügyész, ügyvéd nem volt sehol a világon, mint Magyarországon.

A bécsi egyetem két tanárjával nyaralt egyszer Gasteinban. Glaserral s a világhírű Schmerlinggel. Schmerling azzal dicsekedett egy beszélgetés alkalmával, hogy Seiffert magyar ügyész azért oly kiváló jogász, mert az ő tanítványa volt. Viszont Csemegi Seiffert egy perbeli ellenfelével, Funták Sándorral dicsekedett, mondván, hogy az az ő tanítványa, s azért is tudja olyan kitűnően megállni a helyét, mert a pesti egyetemen törvényszéki orvostant is tanult, amit az osztrák egyetemeken nem is lehetett tanulni, mert ott azt nem tanítják.

A régi publicista s miniszteri hivatalnok, aki ebbeli minőségében anyniszor védte a magyar érdekeket, amikor kint azt meg kellett védeni, még baráti körben is odaállott, amikor a magyarság érdekeit kellett akár *en detail* is megvédeni.

Kúriai elfoglaltsága kétségkívül egész embert kívánt. A tanácselnöki állással járó munkásság, az összes, eléje kerülő ügyeknek előzetes áttanulmányozása lefoglalja egy egész ember munkaejét, de az övét csak részben. Emellett ideje volt a Döntvények szerkesztésére, előadásokat tartani a Jogászegyletben s a készülő házasságjogi tervezettel is foglalkozni.

A zseninek mindig van ideje az alkotó munkára, mert az a munkahiánytól reszket csupán, s a kényelmes élet puha pamlagán nem tud heverni, amidőn alkotásra váró feladatok s a haza magasabb érdekeinek szolgálata iránti készség tartja lázban a munkakedvét.

A további alkotás iránti vágyat megsokszorozzák az elért eredmények. Erre az időre esik nagy művének német nyelvre történt lefordítása Bécsben, *Das ungarische Strafgesetzbuch über Verbrechen und Vergehen* címmel.

Nem sokkal később a francia kormány hivatalosan adja ki a műve francia fordítását *Code penal hongroise des crimes et des delites Paris 1855* címmel. Az olasz egyetemeken tanszéket állítanak fel a magyar törvény ismertetésére, olyan élmények, amelyek az alkotó zseni idegeit ruganyossá teszik, s az igazi tudományos munka továbbfolytatására ösztökélik.

Nincs nyugalom.

Emellett a tárgyalásokon szenvedéllyel kell keresnie az igazságot. S mint Berrier mondja, míg az államügyész a társadalmat a bűnös megbüntetésé végett képviseli, a védő pedig ugyanezt a társadalmat az ártatlanság vélelmében képviseli, s míg mindkettő magát az igazság papjának tartja, addig ő, mint Zeusz zord nyugalommal ül az elnöki székben, hogy a két pap vitájában eldöntse, meg van-e sértve a társadalom s milyen fokban.

Spencer mondja, hogy azt kell kivizsgálni, hogy az emberek cselekvései fájdalmat vagy örömet hoztak-e, vagyis hogy boldogságra vagy boldogtalanságra vezetnek-e, mert ha kiderül, hogy a fájdalom okozása megállapítható, s ezzel boldogtalanság áldozata lesz a társadalom valamelyik tagja, akkor a boldogtalanság okozóját meg kell akadályozni abban, hogy a nemzeti közösség érdekeit sértegethesse.

Sokan szemére vetik a túlzott aprólékosságot, a tárgyalások napokra való elnyújtását, s ellenfelei körében szárazföldi cápának gúnyolták, s akik nem voltak megelégedve ítéleteivel, vagy okuk volt rá, hogy a sújtó igazság hatása alatt reszkessenek, azok „boszorkánykonyhán főzött kotyvalék”-nak keresztelték el azokat az indokolásokat, amelyek pedig ma is az autentikus törvényt magyarázat szilárd alapját képezik.

Korának egyik legnagyobb nevű ügyvédje, aki gyakran volt kénytelen elégedetlenkedni az általa felhozott érvek s indokok elutasítása miatt, a kellemetlen ítéletek indokolásából a „mefisztoteleszi lólabát” vélte felismerni, s e szellemes megjegyzéssel óhajtotta csökkenteni a nézeteltérések miatti keserűségét.

A tények kivizsgálásában csak a bizonyítékok, az alkalmazandó jogtételek kérdésében csak a tiszta, szofismáktól mentes érveléssel lehetett reá hatni, ha ugyan hatásról egyáltalán lehetett beszélni.

Egy hosszú élet tapasztalatai, a tárgykör abszolút ismerete mellett ugyan ki lehetett jobban felvértezve, mint ő, hogy őt befolyásolni lehetett volna.

Lehet, hogy ítéleteiben előfordultak tévedések, lehet, hogy az indoklások szomorúfüzfői alatt el volt temetve néha az igazság, de az esetek konkrét körülményeitől távol álló absztrakt megállapítások kristálytisztá forrását képezik ma is a felfogások közti különbségek érvényesüléséért küzdő jogászoknak.

Ebben volt neki mint bírónak jelentősége.

Tulajdonképp mindig törvényalkotó volt, s nem szabályalkalmazó.

Az utóbbi tévedhetett, de az előbbi soha.

Beethoven muzsikája mindig nagy, akkor is, ha a szerző maga hibásan játssza a szimfóniát...

Kúriai tanácselnöki korában adta elő az alábbi fejtegetést a jog, törvény s igazság korszemével kapcsolatban.

Jog, törvény, igazság

Az 1869-ik évi IV. törvénycikk tartalmazza a bírói hatalom gyakorlásához szóló jogszabályokat.

E törvény különíti el tudvalevően az igazságszolgáltatást a közigazgatástól.

A törvény 19. §-ban kimondja, hogy: „A bíró a törvények, a törvény alapján keletkezett s kihirdetett rendeletek és a törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni s ítélni.”

A 22. § kimondja, hogy a bíró az igazságszolgáltatást senkitől meg nem tagadhatja, ki illetősége körében hozzá folyamodik s a hivatalával járó teendőket vissza nem utasíthatja.

A bíró hivatalának elfoglalása előtt, köteles a bírói esküt letenni. A hivatalbalépés kezdete az eskü letételétől számítatik.

A most 1891-ben kiadott bírói ügyviteli szabályok 23–26. §-a írják elő az eskü szövegét, amely szerint a bíró arra esküszik, hogy a jog, törvény s igazság rendelkezéseit tartja ítéletében lelkiismeretesen szem előtt.

Az ítéldbíró esküje így szól: „Én N. N. esküszöm az igaz és mindenható Istenre, hogy a királyhoz, Magyarországhoz és ennek alkotmányához bármilyen viszonyok közt hű maradok; a hivatali titkot megőrzöm, a törvényeket, a törvényes szokásokat és rendeleteket megtartom, ezek szerint, erőmhöz s tehetségemhez képest, a hivatalomhoz tartozó minden ügyben, az előtttem perlekedőknek, vagy hozzám folyamodóknak személyválogatás, érdekelttség és elfogultság nélkül, kérést, jutalmat, kedvezést és kedvkérését, félelmet s gyűlöletet félretéve, részrehajlatlanul, lelkiismeretesen s meggyőződéseim szerint igazságot szolgáltatok stb.”

A bíró azonkívül, hogy az igazságra esküszik, esküt tesz:

1. a királyra,
2. az alkotmányra,
3. a hivatali titkokra,
4. a törvényre,
5. a törvényes szokásokra,
6. a rendeletekre,
7. az elfogultatlanságra,
8. a lelkiismeretre.

A bíró tehát ítéletében szem előtt tartozik tartani:

- a) a törvényt,
- b) a törvényes szokásokat,
- c) a rendeleteket,
- d) az igazságot.

Törvény, törvényes szokások és rendeletek képezik a jogot.

Van tehát két bázisa az ítélkezésnek: a *jog* és az *igazság*.

A rendeletek közül csupán a törvényes hatáskörben kibocsátott rendeleteket tartozik az ítélkezés alapjául elfogadni.

Törvényes szokás az, amely hasonló esetekben az általános közfelfogás véleményével megegyez, amely felfogás a törvényes rendeletekkel, a jó erkölcsökkel s az állam érdekeivel nem ellenkezhet.

Ez a jog! Ehhez tartozik még a jog elmélete, a jogtudomány, az összehasonlító jogtudomány, a bírói gyakorlat, a Curia döntvényei, tudósok véleményei stb.

A másik bázis: az igazság.

Ha a jog s a szokás nem elegendő a megnyugtató ítélkezés alapjául, hanem az igazság is kellék, akkor nyilván a jog és az igazság nem fedik egymást.

Mi az igazság?

Van a jogi igazságon kívül más igazság is?

Van a geometriában is igazság? Nincs!

Mert az, hogy egy derékszögű háromszögben a két befogó összege nagyobb, mint a harmadik, nem igazság, hanem meg nem cáfolható geometriai tény, valóság, törvényszerűség.

Hogy egy háromszögben az egyik oldal a., a másik oldal b., viszonya olyan egymáshoz, hogy $a : b = \sin \alpha : \sin \beta$ nem igazság, hanem megdöntetlen tény, valóság s meg nem cáfolható.

Hogy a planparallel lemezekben a fény eltolódik, nem fizikai igazság, hanem inductíve levezetett, megdönthetetlen törvényszerűség.

Hogy a digitális élénkíti a szívverést, nem orvosi igazság, hanem inductíve megállapított tény.

Hogy azonban a neurasthénias beteg psychoanalitikus módon gyógyítandó-e, vagy pedig langyos víz lemosással, azon már nem lehet vitatkozni mindaddig, amíg meg nem állapítják az idegrendszernek a gyógyító eszközre való hatása törvényszerűségét.

Hogy hol van Szudán s hol van a Popokatepetl, annak a megállapítása nem földrajzi igazság, hanem földrajzi tény, de, hogy a bolygóknak a naptól való távolsága hogyan viszonylik egymáshoz, olyan állítások tehetők, amelyekben vitatkozni lehet.

Hogy A., ha lopott, büntetni kell, nem igazság, hanem az állam rendjén örökös törvény kategorikus imperativusa, hogy 3 évvel, vagy 5 évvel kell-e büntetni, azon már vitatkozni lehet.

A geometria, chemia s a természettudományok a természet törvényei-
nek, törvényszerűségének megismerésére törekszenek s ha megállapították ezeket a törvényeket, azok vitán felül állanak, utána a tudomány új jelenségeknek törvényszerűségét igyekszik megállapítani, vagy a már megismert törvényszerűségeket alkalmazásával újabb jelenségeket észlelhet, vagy a technika fejlődését mozdíthatja elő.

Kutatásában csak a természetet korlátozza, ismeretei a végtelenségbe nyúlnak, de ha megismert valamit, az megdönthetetlen.

A társadalmi és a jogi élet azonban nap, mint nap új problémákat vet fel.

Igazság és hamisság, vagy igazság és igazságtalanság csak akkor mérülhet fel, ha olyan kérdés fekszik előttünk, amelynek különböző megoldásai lehetnek s így azon, hogy melyik megoldás a jobb, vitatkozni lehet.

A fizika és a matematika törvényein, ha azok már felfedezettek, nem lehet vitatkozni.

Mindaddig, amíg a matematika matematika marad, senki sem tudja bebizonyítani, hogy 22, nem négy.

Hogy a gyorsulás 9,8 méter másodpercenként, a szabadesésnek egy olyan, kísérletekkel levezetett törvénye, hogy itt nincs vitának helye.

Egyedül a társadalomtudomány, tehát a jog is az, amelynek minden tétele vita alá bocsátható, amelynek minden tételét lehet cáfolni és amelyben az igazság, a mindenkori népek és korok társadalmi állapotának és erkölcsi felfogásának alapján jelentkezik.

Aki nem áll a család álláspontján, az nem ismeri el annak a tételnek az igazságosságát, hogy a szülők a gyermekek eltartásáról és viszont gondoskodni tartoznak.

Aki nem áll a kapitalizmus alapján, az nem ismeri el a tulajdonjog igazságosságát, aki az állam és a társadalom rendjének erőszakos felfogatására törekszik, az nem ismeri el a lázadás, izgatás, felségsértés stb. büntető szabályainak igazságosságát.

De azonos világszemlélet mellett is vitatkozni lehet, hogy a magzatelhajtás büntetendő-e, vagy sem s a komplikált jogintézmények keretén belül is úgyszólván minden tétel helyességén, illetve azon, hogy az államcél egyöntetű felfogása mellett az igazságosság szempontjai hogyan érvényesülnek legjobban, vitatkozni lehet.

Hogy a saját kézzel írt s aláírt végrendelet csak két előttemező tanú aláírásával válik jogérvényessé, jogszabály, de vitatkozni lehet rajta, hogy

igazságtalanság, amidőn a bíró törvénytelennek tartozik kimondani egy saját kezűleg írt s aláírt végrendeletet, mert nincs rajta két tanú.

Hiszen az írás s az aláírás senki által nem vitatott valóságára esetén megállapítható, hogy a végrendelet akaratát tartalmazza, miért ne lehetne érvényes tanú nélkül is?

Ámde a törvényhozás bölcsessége tovább ment s azt mondja, hogy a végrendeletet kihallgatni már nem lehet, erősebb bizonyítékok kellenek tehát, hogy kétségtávol meg lehessen állapítani, hogy a végrendelet csakugyan ő írta s az ő akaratát tartalmazza.

Hátha valaki hamisította az ő írását. Kell tehát még két tanú, akik igazolják, hogy a végrendeletet kijelentette, hogy az az ő utolsó akarat.

Hogy a kapitalizmus nem alkalmas a legtöbb ember legnagyobb boldogságára, – mondják a szocialisták; hogy az állam az arisztokrácia vezetése mellett nem képes az egyén felszabadítását és az egyén fejlődését biztosítani, – mondják a demokraták; hogy az állami beavatkozás a gazdasági életben jó-e, vagy rossz, – ezernyi vitára adhat alkalmat. Hogy a monarchia tudja-e megvalósítani az emberi eszmét, vagy a köztársaság, hogy a király alkotmányos tényező-e, vagy csak primer inter pares, – viták, amelyek a történelem folyamán különféle képp lettek eldöntve, de sohasem jogerősen!

Hogy a tulajdon korlátlanul igénybe vehető-e, vagy a közjó érdekében minő határokig korlátozható, hogy a szerződések érvényteleníthető-e előre nem látott események következtében, hogy a munkaadónak mik a jogai s a kötelességei stb., jogi tételek, amelyeken a vita Szent István óta folyik, de ma sincs vége.

Phthagoras és Archimedes tételei ma is igazak.

A „höchste Studium” – Goethe szerint – az ember szövevényes élete, komplikált lelki berendezkedése s az a tulajdonsága, hogy beszélni tud s nyelvvel kifejezni, de elhallgatni is tudja gondolatait, hogy tud mást mondani, mint amit gondol, egyszóval lelki megnyilatkozásának ezerféle módja és az a tény, hogy ezerféle megnyilatkozású embernek egy közületben való csoportosulása a gondolatok és érzések permutációjának olyan diszharmoniaját, zavartságát tudja életre kelteni, hogy a nagy kérdésekben való egyetértés, vagy az egyetértésnek kikényszerítése mellett is gondolatai, érzései, nézetei és meggyőződései állandóan változnak és így az életük szabályozására szolgáló joguk alap- és mellék-tételei is állandóan változnak, megállapítható, hogy az igazságosságot a mindenkori kor mű-

veltsége s állami berendezkedése, tehát nem mindig az abszolút megnyugvás, amelynél jobb nincs, hanem a relatív megnyugvás determinálja, amely harmóniában van a kor berendezkedésének általános kereteivel s a számottevő tényezők s emberek megnyugvásával.

Ezeknek a számottevő tényezőknek s embereknek megnyugvása azonban a többi ember megnyugvását is előidézi, mert bizalommal vannak s mert belátják, hogy azok higgadt megfontolása az ő érdekeik figyelembevételére is mindig késznek nyilatkozik.

Ezen alapszik a törvénynek és a bírói eskünek is az a rendelkezése, hogy a bíró igazságot tartozik szolgáltatni. Nem a törvény és rendelet szolgálai alkalmazója, hanem az igazság kiszolgáltatásának felsőbbrendű tényezője.

Azt a hézagot, ami a törvény rendelkezései s a felmerült érdek-összeüt-közések kiegyenlítésére alkalmas, célszerű – az állam érdekeit szem előtt tartó – szabályozásának szükségessége közt van, a törvényhozás bölcsesége az igazság surrogatumával véli előrelátóan kitölteni.

Jog, törvény s igazság tehát nem fedik egymást teljesen, a jog s a törvény nélkülözheti az igazságot, az igazság pedig érvényesülhet a jog s törvény híján.

Ezzel függ össze az a kérdés is, hogy tudomány-e a jog. Hiszen a tudomány csak az igazságot keresi.

Ha az ismeretek óriási tömegének rendszerét nézzük, akkor mindenestre tudomány, de ha összehasonlítjuk a jogszabályok keletkezését s azok tartalmának megállapítását a vegyész munkájával, akkor láthatjuk, hogy a joggal való tudományos foglalkozás vagy a törvényhozás működése bizonyos inferioritásban van a vegyész vagy a természetbúvár munkájával.

A természetbúvár a természet törvényeinek kikutatásában csak eszközeiben és felfogóképességében van korlátozva, a jog azonban az apriorisztikus igazságokat mellőzni kénytelen akkor, ha a társas együttlét érdekei azt kívánják.

Művészi tevékenység azonban összhangba hozni az emberek magánérdekei összeütkezésének szabályozását a társadalom érdekeivel, s még nagyobb művészet az egyeseknek az állammal szemben és viszont való elhelyezkedésük alsó és felső határait megjelölni.

Ezt a művészi tevékenységet foglalja magában az a mélyenszántó ítélkezés, amelynek ő fáradhatatlan mestere volt.

Kúriai bíraskodása idejében voltak üdítő jelenségek is. Ilyen jelenség volt a tárgyalások utáni séta. A déli órákban, ebéd előtt végig kellett sétálni a Kossuth Lajos utcán, majd a Váci utcán és a Dorottya utcán is. A Duna-korzó még akkor elhanyagolt terület volt. Mindenki sétált, a hadtestparancsnoktól kezdve a kisdíákig. Volt miniszterek, államférfiak, nagy színészek, az arisztokrácia hölgyei s az aranyifjúság a déli órákban, itt a városban adott egymásnak találkozt, megtárgyalni az aktualitásokat, a városi eseményeket s a pletykák hálójába befogni azokat, akik nevük vagy egyéb tulajdonságaiknál fogva érdekesek voltak.

A politikusok, mint a primadonnák a színpadról, itt bámultatták meg magukat, és mosolyogva és hízelgően szívták magukba a népszerűség édes illatát. A közönség suttogva nevezte meg őket, itt megy Podmaniczky Frigyes báró, ott Polónyi Géza, feltűnt Beöthy Aldzsi deli alakja, majd jókedvűen adták tovább, hogy milyen friss, üde és egészségtől duzzadó Széll Kálmán. Imitt-amott Csemegit is felismerték, megbámulták a kis embert, akinek személye körül forgott annyi esztendőn keresztül a parlament tengelye. Jól esett a népszerűségnek e reá eső kis napsugara Csemeginek, meglassította lépteit, hogy jobban kiélvezhesse a közönség érdeklődését, amely közönségnek békés nyugalmát ő igyekezett szerezni.

Meg-megállott a régi boltok, Huzella, Pórfy, Quentzer s Calderoni kirakatai előtt. Megbámulta a kirakatokban levő, nagyrészt Bécsből származó cikkeket, s eltűnődve szemlélte, hogy mit is kellene hazavinni a hős asszonynak, aki a hitvesi szeretet annyi melegével árasztotta el őt, s akinek olyan sokat köszönhet.

Néha egy-egy női toalettcikknél eszébe jutott, hogy ilyesfélét látott már Emma alakján, s a visszaemlékezés édes-keserű érzése remegtette meg a szívét.

Az ismerősök összeverődnek a Kossuth Lajos utcában, s megindul a politizálás végtelen árja, nagy nekilendüléssel s gyakori megállásokkal, a közönség pedig szájátva nézi, hogy a nagyfejűek hadonászó gesztusaiban hogyan zajlik az ország sorsa.

Funták Sándor, Harkányi báró, Nagy Dezső a partnerek, és az elefántcsont-botokkal sétáló jogászfjúság félénk tisztelettel tekint reájuk, az elődökre, hogy majdan ők is méltó utódjaikká válván a nagy elődöknek, tovább vezethessék a magyar jogállam szekerét.

De amikor a Ferenciek templomában az óra a félkettőt elüti, akkor a korzó elnéptelenedik, az emberek hazasietnek, hogy majd estefelé újból

megsétáltassák népszerűségüket a közönség érdeklődő kíváncsiságában. Este melegebb, intimebb volt a korzó. Az üzletek fényesen kivilágítva, a politikai jellegzetesség eltűnik, és helyette a társadalmi érdekességek képezik a megfigyelők szórakozását.

Csemegi este nem volt látható. Ilyenkor a periratokat bújta, vagy a külföldi folyóiratokat böngészte, arra igazán nem tellett, hogy naponta kétszer lehessen sétálni.

8. A HANGLI KIOSZK. NYUGDÍJ. HALÁL

Nem naponta, de vasárnap mindig látogatott volt a Hangli-asztal. A büntetőtörvények már élték életüket a bírói ítéletekben, ezek megvitatása volt a főtéma. Azután az eljárás, amelynek elkészítésére is Csemegi kapott annak idején megbízást, de nem volt az általános jognak olyan ágazata, amely ott a beszélgetések anyagát ne képezte volna. A vajúdjó házassági jog, amelynek szintén nagy művelője volt Csemegi, azután a nemzetközi jognak szövevényes tételei, a büntettek kiadása körüli eljárás alaposan meg lettek tárgyalva.

A nemzetközi jog különben is egyik legjelentékenyebb működési területe volt Csemeginek. Mint államtitkár, a nemzetközi jogi vonatkozású ügyeket ő intézte, s neki köszönhető a kifelé egynek számító Monarchiában a magyar államiság megvédése.

A tanácskozásokat – mert tulajdonképpen tanácskozásoknak kell ezeket a megbeszéléseket tekinteni – Csemegi vezette. Neki pedig szenvedélyes szokása volt, hogy egy témát addig nem zárt le, amíg az teljesen, minden oldalról megvilágítva nem lett. Itt csak alapos munkát lehetett végezni. Aki belekezdett egy témába, annak a kérdésben felkészülve kellett lennie, mert a téma minden vonatkozása érintve lett.

Súlyos elméleti megállapítások s eredeti elgondolások alakulása nem volt ritkaság. Ha a beszélgetések anyagát valaki gyorsírással lejegyezte volna, a jogtudománynak és a jogfejlődésnek nagy szolgálatot tett volna.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy csak ilyen súlyos témák nyüzsögtek az asztal körül. Ahol annyi nagyfejű van együtt, ott nem lehet elzárva a szellemeskedések kapuja sem. Hiszen az élc a szellem szuperlatívusza. És ahol annyi férfi van együtt, és csak férfi, mert nő sohasem ült az asztalnál, ott a sikamlós élcek is otthonra találtak. Néha Csemegi, aki nevetni ritkán szokott, ilyenkor édesdeden elmosolyogta magát, s sokszor a legártatlanabb vicc is kiváltja nála a tetszést s a mosolyt, sőt a vastagabb él-

cek még a hangos nevetést is. Ő, aki sem színházba, sem orfeumba nem jár, a legnaivabb szellemeskedéseknek is hálás hallgatója.

Néha az is előfordul, hogy a délutáni társalgás vacsorában kulminál a Weingrubernél vagy a régi Szikszaynál, húzza a cigány, az egri bikavér mámoros hangulatot teremt, és a vöröskés, csúnya ember ilyenkor megszépül, amikor a cigány muzsikájára lágy tenor hangján halkán eldúdolja, hogy *Én vagyok a falu rossza, engem ugat minden kutya*.

A Pázmány Péter Egyetem díszdoktora, Ófelsége valóságos belső titkos tanácsosa, a Jogászegylet elnöke, ilyenkor talán boldog is...

A szabadságharc vidám katonai eseményei, a várfogság keserű múltjának egyes kedélyes visszaemlékezései viszik a szóradatot, amikor megszólal Mikszáth Kálmán: – Hát édes Károlyom, meg tudnád-e mondani, hogy ki az élő ember özvegye?

Bizony nehéz rá a válasz. Senki sem tudja megoldani a találós kérdést, pedig egyszerű: élő ember özvegye az, aki életfogytiglani szabadságvesztésre ítélt ember felesége.

Az örökké vidám Gajary Ödön Funtákat ugratja azzal az elterjedt mesével, hogy ő azt mondta volna egy ügyfelének, hogy „maga csak mondja el nekem az esetet, úgy, ahogy volt, a mesét – a rossz nyelvek szerint a hazugságot – csak bízva rám”.

– Mese, mese, hát tudjátok-e mi a mese? – szól jókedvűen Palágyi Illés.

*Ein Mädchen stand einst splitternackt,
Vor einem deutschen Maler Akt,
Der rühete Ihr kein Härchen,
Das ist das Märchen.*

Szilágyi Dezső ugyan sohasem járt a társaságba – mondják, hogy nem szerette Csemegit, de azt is mondják, hogy kissé félt is tőle – ezért Falk Miksa vele kapcsolatban elmondja, hogy megszólította őt egyszer Szilágyi, hogy – mondván – ugyan szerkesztő úr, meg tudna-e halni egy eszméért, aki annyit ír az eszmékről? Mire Falk azt válaszolta, „hogy az igazat megvallva, előbb egy minisztert szeretnék látni, aki egy eszméért meghal, de idáig csak egy halott minisztert láttam, az is tüdővízenyőben halt meg”.

No de erre már Csemegi önérzete is ágaskodik, s bámulatba óhajtja hozni a társaságot azzal, amit Fábry Jenőnek, a Kúria elnökének mondott

ő, amikor az a restanciák feldolgozását sürgette nála a II. Tanácsban. Megmondtam, hogy: „Kegyelmes Uram, én arra esküt tettem, hogy a törvény szerint igazságos ítéleteket hozok, de hogy a restanciát feldolgozzam, arra nem tettem esküt!”

Hát, amikor Majláth országbíró érdeklődik nála, hogy hogyan dolgozik a tanács, mire azt válaszolta, hogy „a Tanácsban csak nekem van véleményem”. Hogy azonban Majláth erre azt válaszolta, hogy nem is tudtam, hogy a Kúrián egyesbírói intézmény van, azt már elhallgatta. (Bele is került ez a megjegyzése abba, hogy Daruváry után ő lett a Kúria másodelnöke.)

Tetőpontra hág a jókedv, pezsgőt bontanak, és a jelenlegi képviselőkre célozva, megjegyzi Csemegi, hogy hál’ isten, ahol képviselő van, ott pezsgő is van. Mire Falk Miksa azt jegyzi meg, hogy bizonyára inkompatibilisek ezek a képviselők...

A mulatság végére a legnagyobb kacajt, a derűs finálét Beöthy Algeon váltja ki, aki elmondja, hogy Szilágyi miniszterelnöknek egyszer elmagyarázta: „Kegyelmes uram, te vezeted az okos ügyeket Magyarországon, én pedig a bolond ügyeket. Minthogy pedig bolond ügy több van, mint okos ügy, ennél fogva az én hatásköröm nagyobb.”

A Kioszk a baráti asztalnál elfeledtette a keserű élet kínjait, a Jogászegylet pedig kis időre visszavarázsolta a tudós és jogbölcsező tevékenységének boldogságát.

A Jogászegyletben tartotta az alábbi előadást:

„Amikor a Büntető törvénykönyv azt mondja, hogy aki idegen dolgot másnak birlalatából, vagy birtokából elvesz, hogy azt magának eltulajdonítsa, a lopást követi el és 3 évig terjedhető fogházzal büntetendő: ítéletet mond ki.”

Ez a jogszabály tehát már az ítéletet tartalmazza arról, hogy mi a lopás és mi a büntetése ennek.

A jogszabály kihirdeti az ítéletet, hogy aki idegen ingó dolgot lop... stb. az a 3 évi fogházat kap.

A törvény tehát már egy ítéletet tartalmaz, a bíró csupán a tényeket állapítja meg s ha a tények meg vannak állapítva, akkor voltaképp végrehajtja a jogszabályokban foglalt ítéletet.

Az államhatalom tehát törvényt hoz, ítélt, hogy mik az egyes esetek következményei, s szervei által megállapíttatja, hogy a jogszabályokban foglalt ítélet mikor és hogyan hajtatik végre a bírói ítéletben.

Az ítéletnek technikai, vagy fizikai végrehajtása, a szabadságvesztés-büntetéssel okozott fájdalom és szenvedés annak a következménye, hogy a tettes pozitív magatartásával a törvényben foglalt ítéletet magára nézve kötelezőnek nem ismerte el.

Vagyis a törvény egy általános, mindenkire egyaránt kötelező jogerős ítéletet, úgynevezett sűrített ítéletet tartalmaz, előre ítéletét nyilvánítja azzal szemben, aki lopással embertársaival szemben érdek-összeütközésbe, illetve a köznyugalmával szemben érdek-összeütközésbe kerül s a bíró csupán adott esetben megállapítja, hogy a fennforgó tények alapján bebizonyult, hogy a tettes az általános érvényű, jogerős ítélettel szembehelyezkedett és szenvedéssel szorítandó a törvény betartására és például szolgáltatja azon hajlamúak felé, akik hasonló engedetlenségre vetemednek.

Jog és törvény, jog s törvényhozás, ítélet s bírói ítélet összeolvadnak, de el is különülnek.

Mint a természetben: az éjt követi a hajnal, a sötétséget a világosság, az esőt a szárazság, a hideget a meleg s mint az éjnek s hajnalnak, a sötétségnek s világosságnak, az esőnek és szárazságnak, a hidegnek és melegnek vannak összeolvadó pontjai, amikor a lassú átmenet vég- és kezdő pontjai találkoznak, így van az emberi intézmények terén is.

A törvényhozás szemben áll a bíróval, az egyik alkotja a törvényt, a másik alkalmazza, ám a törvényhozó már ítéletet statuál s viszont a bíró gyakran eltér a szabálytól s tételes törvény, vagy szabály hiányában új szabályokat alkot, amit azután hosszas gyakorlat után vesz fel a törvényhozó a törvénytárba.

Különösen a magánjog területén gyakran tapasztalható a funkcióknak ez a megfordulása.

Annak, hogy a törvényhozás előre megállapítja, hogy bizonyos eseteknek mik a jogi hatásai, *súlyos politikai okai vannak*.

Angliában, különösen a magánjogok területén az egyes esetek elbírálására a bírónak szabad keze van. Nincsenek előre kihirdetett ítéletek például arról, hogy a házasságtól vétkesen visszalépő fél, a másik félnek, a köntendő házasság érdekében tett költségeit és kiadásait megtéríteni tartozik, a bírónak szuverén joga, hogy adott esetben hogyan ítél. Lehet, hogy megállapítja a vétkességet, de nem mondja ki a következményeit.

Az életviszonyok minél nagyobb tömegének jogszabállyal való szabályozása uniformizálja az életet, homogénné teszi a társadalmat s emeli a nemzet egységét.

Ahol ez a homogenitás megvan s ahol a tradíciók a bírói tekintély tisztetétét biztosítják, ott írott jogszabályok nélkül is megvan a garancia arra, hogy a nemzeti egység s öncélúság érdekei csorbát nem szenvednek.

Itt is úgy vagyunk, mint a természeti törvényekkel. Ahol sok a törvény s az államhatalom a családi életnek is minden vonatkozásába beleavatkozik, ott nemzeti szempontból, a nemzet nevelése szempontjából csak üdvös hatásokat lehet várni, ám, ahol a társadalom lelki és szellemi műveltsége a garancia arra, hogy törvényi beavatkozás nélkül is rendben folyik a család élete, az apa gondoskodik kiskorú gyermekeinek eltartásáról, a férj, felesége eltartásáról, a gyermekek agg és keresetképtelen szülei eltartásáról, ott nem szükséges a törvényi beavatkozás, mert a nemzeti, vagy állami érdekek nem szenvednek sérelmet ezen a téren sem.

A természetben is így van. Az Alföld homoktalaja sok esőt kíván, a Dunántúl televény humusza eső nélkül is meghozza a termést.

Ahol a társadalom etikai s szellemi felkészültsége aggodalmat okoz az iránt, hogy a férjtől önhibáján kívül különélő nő a tartásdíjat megkapja a férjtől, ott a jog gondoskodik arról, hogy ez az érdek-összeütközés jogszabállyal elháríttassék. El tudunk képzelni egy társadalmat, ahol ilyen érdek-összeütközés nem merül fel s így a szüksége sem áll fenn annak, hogy ilyenmű érdek-összeütközés jogszabállyal kiegyenlíttessék.

A jogszabályok kvantitása tehát a társadalmak kvalitásával fordított arányban áll s sohasem egészséges állapot szokott előidézni olyan helyzeteket, amikor a törvények és rendeletek garmada módra kerülnek napvilágra.

Hogy a sok törvény s rendelet nem nyugodt atmoszférában jelentkezik, azt a latin közmondás akként fejtette ki, hogy

Plurimae leges, pessima respublica,

Goethe a Faustban:

*Es erben sich Gesetz und Rechte
Wie eine ewige Krankheit fort,
Sie schleppen von Geschlechte
sich zum Geschlechte
Und rücken sach von Ort zu Ort.
Vernunft wird Unsim
Wohltat – Plage!*

Úgy beszél a jogról, mint valami örökös betegségről, megerősítvén a megállapításainkat abban, hogy valami szükséges rossznak, az érdek-összeütközésnek, mint betegségnek gyógyítására szolgál a jog, tehát ahol sok a betegség, sok az orvosság, illetve, ahol sok az orvosság, ott nyilván sok a betegség is.

Mínthogy pedig az emberek életnyilvánulásaiból a rosszat kiirtani nem lehet, örökös betegséget kell a jogszabályozással kezelni.

Az érdek-összeütközések megmaradván, tipikus esetek állandóan ismétlődnek.

Mindig van adós, aki nem fizet; szerződő fél, aki lop, csal, vagy sikkaszt; polgár, aki a közigazgatás rendeleteinek nem tesz eleget, ennél fogva a jogszabályok „schleppen von Geschlecht sich zum Geschlechte”.

Elméletünk igazolására lássunk két példát.

A magánjog szerint a házassági különélés alatt a nőnek tartás jár, hacsak a különélésnek nem a nő volt az oka.

A.-né perli A.-t a tartás megítélésre, előadván, hogy a különélés a férj hibájából következett be.

A férj az állítja, hogy a nő volt a hibás.

A bíró lefolytatja az eljárást, s a bizonyítékok a férj vétkeisége mellett szólnak.

Erre meghozza ítéletét, amely szerint a férjet marasztalja a tartásban.

Mit végzett a bíró?

1. Lefolytatta a bizonyító eljárást.

2. Megállapította a tényállást.

3. Kimondotta, hogy a jogszabály szerint a házassági különélés alatt a nőnek tartás jár, hacsak a különélésnek nem a nő volt az oka.

Ítélete tehát a jogszabályban foglalt ítéletnek, – amely jogerős és mindenkiel szemben kötelező (sűrített ítélet), – A. és A.-né közti érdek-összeütközésre való alkalmazása.

Büntető ügyben:

A ellen B. végrehajtást vezet.

A a végrehajtás foganatosítása után a lefoglalt ingókat eladja.

A törvény szerint, aki a bíróilag lefoglalt ingókat eladja, vagy azzal, mint a sajátjával rendelkezik, sikkasztásnak tekintendő vétséget követ el.

A beismeri, hogy eladta az ingókat.

A bíró sikkasztásnak tekintendő vétségben mondja ki bűnösnek A.-t s ezért 3 havi fogházra ítéli.

Mit végzett a bíró?

1. Kihallgatta a vádlottat.

2. A nyomozó iratokból megállapította a tényállást s kimondotta, hogy azt, aki a bíróság által lefoglalt ingókat eladja, sikkasztásnak tekintendő vétségben bűnösnek kell kimondani.

Végrehajtotta tehát a mindenkiel szemben kötelező jogerős ítéletet A.-val szemben, congniciójára a büntetés mérvének megállapítása maradván.

Ha a jogot J-vel, a törvényt T-vel, az igazságot Ig-el s azt a surrogatumot, ami még kell a bírói ítélethez (méltányosság, a bizonyítékok mérlegelése, egyéni viszonyok, öregség, betegség, stb.) S-sel, a bírói ítéletet pedig Bi-vel jelöljük, akkor a következő képleteket kapjuk:

$$Bi = J; Bi = J. + T.$$

$$Bi = T; Bi = J. + T. + Ig.$$

$$\bar{U}Bi = Jg, Bi = J. + T. + S.,$$

$$Bi = Ig. - (J. + T.)$$

$$Bi = S. - (J. + T.)$$

$$Bi = J. + T. - S.$$

A bírói ítélet támaszkodhat tisztán a kialakult joggyakorlatra. Pl. Az elcsábított hajadonnak kártérítést ítélnék meg.

Támaszkodhat tisztán a törvényre. Pl.: A lakó nem fizetvén házbért, elrendeltetik a kilakoltatása. (Végzés és ítélet között itt szándékosan nem teszünk különbséget).

Az ítélet támaszkodhat tisztán az igazságra. Pl.: Az örökbe fogadott gyermeknek a korlátlan örökség helyett csak annyit állapítanak meg, mint amennyit az örökhagyó rendelt, holott az ellenkezik a joggal és gyakorlattal.

Támaszkodhat a jogra és a törvényre. Pl.: A törvény szerint, aki az árut átveszi s az áru ellen minőségi kifogást akar tenni, tartozik az árut rendelkezésre bocsátani haladéktalanul, a joggyakorlat szerint csak a rendes kereskedői gondosság vétkes elmulasztása miatt felelős a késedelemért.

Az ítélet megvalósítja a jogot, a törvényt és az igazságot.

Pl.: Kihágással van vádolva a tettes. A törvény szerint büntetés jár érte. A jog a szándékosság hiányát – kihágáshoz nem kell szándék – erősen enyhíti, szinte mentő körülményként mérlegeli. A cselekmény igen kis jelentőségű, kára nem származott senkinek, szándék a bűnre nem volt, megszüntetik az eljárást.

Az ítélet megállapítja a jogot, a törvényt s még valami surrogatumát az igazságnak. Pl.: Jogszabály, hogy a természetes atya a nő lebetegedésének költségeit s a gyermektartást fedezze. A joggyakorlat szerint figyelembe kell venni a költségek s a tartáspénzben kifizetett értékének megállapításánál a nő társadalmi állását, figyelembe veszik azonban a természetes atya teljesítőképességét s az ő társadalmi állását is.

Az ítélet csak az igazságon alapszik akkor, amidőn jogszabály és gyakorlat hiányában a bíró igyekszik olyan ítéletet hozni, amely az objektív vizsgálatban és a közvéleményben megnyugvást kelt.

Ennek az igazságnak szélső határa a társadalomnak az illető kérdésben való felfogása és az állam érdeke. A bíró e határokon belül elmehet a méltányosság legmagasabb fokáig.

Végül pedig, ha a jog és a törvény a méltányosság figyelembevételével nélkül érvényesül.

Ha: J. > T.

Ha: Ig. > J. v. T.

Ha: J. + T. < Ig.

Ha: J. + T. < S.

Ha: Ig. > S.

akkor jobb az ítélet. Vagyis, ha a jog jobban érvényesül, mint a törvény, vagy ha az igazság jobban érvényesül, mint a jog, vagy a törvény; ha a jog és a törvény együtt kevésbé valósítja meg az igazságot s a jog ezért mellőzöttek, vagy nincs is jogszabály, ha ugyanez áll fenn a méltányossággal kapcsolatban, és ha az igazság jobban tud érvényesülni, mint a méltányosság.

1893-ban nyugalomba vonult Csemegi. Azon a napon adta be a nyugdíjaztatása iránti kérvényét, amikor a *Hivatalos Lap*ban megjelent a Kúria másodelnöki állásra szóló kinevezés. Szilágyi Dezső mást nevezetett ki – nem őt. Ez volt még egyetlen vágya, ütött azért, mert Bittó nem őt nevezte ki annak idején államtitkárrá az igazságügyben, hanem Csemegit. Ez a kinevezés ugyan Deák Ferenc ajánlására történt, de Szilágyi Dezső ezt sohasem felejtette el! Ez az ítélet végleges volt, ezen a napon megszűnt Csemegi hivatali pályája. Következett a nyugalom.

Nyugalom a papíron. Huszonöt év, kilenc hó és húsz nap volt a szolgálati ideje, és 4200 forint nyugdíj járt utána, amit 1897-ben felemeltek felsőbb utasításra 6000 forintra. Nem jelentéktelen összeg abban az időben, amikor 40 forint volt egy jó angol szövetből készült ruha ára, s amikor Budapestén egy négyszobás lakás évi bére 400 forint volt.

Hat esztendeig tartott a *procul negotiis* állapota. De minő nyugalom volt ez!

A sok keserűség, az elégedetlenség, a hiúságának sok vélt megsértéséből származó lelki fájdalmak árja most nehezedett rá csak igazán. Hivatali elfoglaltsága még csak elnyomta valahogy ezeknek felzúdulását, de most elhatalmasodott rajta az egyoldalúan elbírált mellőztetésének keserűsége, s a sohasem vidám, de azért kiegyensúlyozott emberből, egy szenvedő, ingerlékeny, mindenkiben ellenséget vagy legalább spiont látó, rossz májú öregember lett.

Felesége heroikus nyugalommal szemlélte férje lelki elhajlásait, s okosságával s szeretetreméltóságával igyekezett a megrendült embert a rendes kerékvágásba hozni, ami nagyrészt sikerült is.

Öccsének, Antalnak, Csongrád város nyugalmazott polgármesterének halála is erősen megsebezte a fáradt és a sok munkától s izgalomtól kimerült szívét.

Látogatók nemigen jöttek. Tokaji Nagy Amália, elhalt másik fivérének özvegye – akit lelki finomsága s megértő viselkedése miatt igen kedvelt Csemegi – jött néha el a Reáltanoda utcai lakásba, hogy egy kis vidámságot s holmi érdekes családi híreket magával hozva, a ház egyhangúságát némileg tompítsa.

Régi jó barátja, Korányi Frigyes, inkább csak a beteg iránt érdeklődött, a nagy elfoglaltságú professzornak ritkán volt lehetősége a régi, édes emlékek visszaidézésére.

Csemegi úgy érezte, hogy ő már nem is él, hiányzott a hatáskör, a rendelkezés lehetősége és a munka, amit kívánnak tőle, amit igénybe vesznek azért, mert csak ő tudja azt elvégezni. Hetven felé járt már s bár a tudása nem kopott meg, judíciuma éles, mint volt, bizonyos fogalmait elhalványulnak, a pénz értékét – amit azelőtt sem nagyon ismert – egyáltalában nem tudja felfogni, s ha a felesége a napi kiadásokra szánt összeget nem teszi a zsebébe, képes lett volna egy nap egész nyugdíját is elszórni.

Két hely állott még rendelkezésére, ahol szellemének ragyogását még mindig kisugározhatta. Az egyik volt a Kioszk, a másik a Jogászegylet. Annak fejedelme, ennek díszelnöke. Nem utolsó két pozíció, de mi volt ez az ő vágyaihoz képest!

A Kioszk nevezetessége nyugdíjba vonulása óta még fokozódott. Haláláig ott trónolt Csemegi. Valóban trónszéken ült ott 19 évig. Alattvalói

ugyan nem voltak – de akik körülvették, áhítatos csendben hallgatták, s okfejtéseire mindig igent bólintgattak. Nem inferioritásból a kegyelmes úrral szemben, hanem azon egyszerű oknál fogva, mert nem lehetett nemet mondani.

Hiszen fejtegetései olyan világosak voltak, olyan átütők, annyira meggyőzőek, hogy aki ellentmondott, annak is meg kellett adnia magát.

A tudásnak olyan arzenálja állott rendelkezésére, hogy az onnét merített fejtegetések erővel szemben minden más érvelés, minden más meggyőzni akarás hiábavalónak bizonyult.

Akár politikai, akár jogi, akár csak a mindennapi élet által felvetett egyszerű kérdések megvitatásáról volt szó, fölénye, szellemi primátusa lenyűgöző hatással volt mindenkire.

Pedig a magyar közélet és a tudományos világ kimagasló reprezentánsai foglaltak helyet asztalánál.

Volt miniszterek, egyetemi tanárok, politikusok, szerkesztők, neves országos hírvédek, a közgazdasági élet vezetői vonzódtak ahhoz a helyhez, amelynek magnetikus ereje a szellemi arisztokrácia sok-sok képviselőjét láncolta az asztalához.

Pauler Gyula, Perczel Béla, Funták Sándor, Gajzágó Salamon, Horváth Lajos, Eötvös Károly, Mikszáth Kálmán, Veszler Imre, Nagy Dezső, Szivák Imre, Hódossy, Falk Miksa, Polónyi Géza, Kónyi Manó, Beöthy Algernon, Szemere Miklós, hát még Heltai Ferenc, Kammermayer Károly, Gerlóczy, az ifjú Pap József, azután Palágyi Illés, Vavrik Béla, Mendelényi László, Kaffka, a budapesti törvényszék elnöke, Gajári Ödön s még sokan mások.

Hát a vidékiek, az ország minden részéből, a közélet kimagasló alakjai közül sokan boldogan éltek az alkalmmal, hogy bemutatkozhatnak a kör alakú asztalnál, az Olümposznál, amelynek fényét egy Jupiter is megirigyelhette volna. Kassáról Sichermann, a nemzetközi váltójog híres vezéralakja, Pécsről Jobst László, Kaposvárról Kapotsffy Jenő, Eperjesről Perjessy Adolf, a tabi Deák Ferenc, Szupits Dezső, Aradról Bölönyi s még egész légiója annak a kornak, amely dömpingszerűen termelte ki a tudomány, irodalom s művészet halhatatlan hőrozsait.

Ez a kor, amely Jókait, Munkácsyt, Zichyt, Benczúrt, Fadruszt, Arany Jánost, Madácht, Szilágyi Dezsőt, Apponyi Albertet, Erkelt, Blaha Lujzát, Ujházi Edét s még sok hasonló nagyságot adott, csak ez tudott kitermelni egy olyan törvényhozót, mint Csemegi volt.

A Kioszkban megőrizte a nyugalját, és a felmerülő minden kérdéshez csodálatos frissességgel s logikával szolt hozzá. A Jogászegylet pedig jó volt arra, hogy mérges nyilait kilőhesse azok ellen, akik a politika porondján jogi kérdésekhez nyúltak hozzá, vagy a bíróságok ellen, ha ítéleteikben nem jól oldották meg azt, amit Csemegi gondolt.

Mert a büntető törvény az övé volt, ha XIV. Lajosé volt az állam, ez a törvény az övé volt. Mint anya a gyermekét féltette, s mint a múltban ahhoz hozzáadni vagy abból elvenni nem engedett, most meg azt nem engedte, hogy másképp alkalmazzák, mint ahogy ő azt elgondolta.

Hogy Csemegi hogyan gondolta, azt Csemegi tudja csak, s ez kötelező! Legalább is a Kúriára nézve kötelező, mint a döntvények, amelyek vagy 55-ös számban mind az ő kezéből kerültek ki.

A jogászegyleti megnyitók, az ott rendezett vitákhoz való hozzászólások meg az ezek tárgyairól írt cikkek a *Jogtudományi Közönyben* megaranyozták a nyugdíjas állapot különben elviselhetetlen éveit. Ilyenkor, ha beszélt, még mindig dölyfösen hátrafordította a fejét, professzoros előadás a csalhatatlanság jegyében folyt le, s mint minden zseniben, a benne is élő primadonnávérről forróbban folydogált, amikor a tapsok csattanása zúgott feléje.

Ilyenkor talán egy kicsit boldog is volt. Az előadása után azonban a Kioszkban meglát egy ismeretlen embert, aki csendesen kanalazza feketéjét, vagy olvassa újságját, ilyenkor izgalomba esik, szemei elrévednek, mert az ismeretlen emberben a kormány spionját látja. Óh, a nagyság átka kísérti, nem hagyja nyugodni, azt hiszi, hogy reá emlékezve bántani akarják, holott kezdik elfelejteni, ami talán még nagyobb baj...

A hatalmas tölgy repedezni kezd. Gyökerei mélyen a talajban vannak, még sokáig ott maradnak, de a fát már megrágja a kor szúja, s Csemegi betegeskedni kezd.

Előbb influenza, azután tüdőgyulladás, majd orbánc. Házi orvosai, a jó barát Korányi és Janny professzorok vigyáznak rá. Az orbánc visszafejlik, de a tüdőgyulladás megöli.

1899. március hó 18-án meghal.

Kirner Károly belvárosi apátplébános adta fel az utolsó kenetet, ez szentelte be és celebrálta a temetésre következő nap a belvárosi főplébánia-templomban a rekvietet.

Március 20-án volt a temetés.

Az első kondoleáló Őfelsége volt, ki a kabinetirodája révén őszinte részvétét fejezte ki az özvegynék a fájdalmas veszteségért.

Személyesen jelentek meg a ravatalnál, és fejezték ki részvétüket Vaszary Kolos hercegprímás, gróf Apponyi Lajos udvarnagy, Hegedűs Sándor és Plósz Sándor miniszterek, írásban Wlassics Gyula, Arad város törvényhatósága és még számosan fejezték ki részvétüket.

A temetésen négy aktív miniszter jelent meg: Széll Kálmán, Wlassics, Plósz és Darányi.

A főrendiházból igen sokan, köztük Wekerle Sándor, gróf Szapáry, Hieronymi, gróf Apponyi Albert, Teleki Sándor, Lechner Ágoston.

Azután Beniczky főispán, Márkus főpolgármester. Rengeteg számban a képviselők, köztük gróf Forgách Andor, Naményi Ambrus, Polónyi Géza, Láng Lajos, Olay Lajos, Chorin Ferenc, Bánó, Ragály stb.

Az egyetem képviselőjében Vécsey Tamás és Schwarz Gusztáv, a Kúriát képviselték Szabó és Czorda Bódog elnökök, akik mellett az egész bírói kar megjelent, a tábla, Vértessy Sándorral és Sárkány Józseffel az élen, az Ügyvédi Kamara nevében Hódossy Imre és úgyszólván az egész ügyvédi kar, az ügyészségek, a közjegyzői kamara és még sok ezren.

A nagy nyugtalan a Kerepesi temető 28-as parcellájában, az 1. sorban, az 1. számú sírban találta meg örök nyugóhelyét.

Ott, ahol a hatalmas mauzóleumból Deák Ferenc szelleme tekint a két előtte sorra, ott nyugszik ő, Szilágyi Sándor, id. Ábrányi Kornél, Teleszky István, Kozma Sándor s Gajzágó Salamon barátai mellett. – Nagy ellenfele, Szilágyi Dezső, Erkel Sándor, Czigler Győző, Szász Károly, Zichy Mihály, Jászai Mari, Ujházi Ede, Lechner Ödön erecta e piis fidelium oblati.

A nagyok, a hősök temetője. Olyan hatása van ennek a temetőrésznek, mint Monte Grappán, a Redipuliában levő temetőnek, ahol negyvenezer katonahős alussza örök álmát. Olyan megrendítő. *Non numerantur, sed ponderantur!* Olyan ez a hely, mint a Campo Santo Genovában, a híres marcotei temető, ahová a világhírességek kíváncsiak a haláluk után.

De ott nyugszik a 2/17-es táblán az imádott feleség, a hű társ, a heroikus asszony, 1906 óta, s ennek a nővére, Hermína, Menesságy Lászlóné és egyetlen fia – reménye, a korán elhalt Csemegi Ákos.

Miből állott a hagyaték? A cím, a hírnév, a csekély nyugdíj és a könyvtár. Ez maradt az özvegynék. A cím és a hírnév csak addig érték, amíg az, aki szerezte, él. Azután, ha meg is marad, olyan, mint a fáradt napsugár,

fényt is ad, meleget is ad, de fénye elhomályosult, a melege pedig nem elég arra, hogy átfűtse az embert.

A férfi halála, sőt már a nyugdíjazása is értékromboló. A barátok elmaradnak, a tisztelők nem hajtják meg már olyan mélyen a fejüket, még a protekciót kérők is elmaradnak. Hát még a halál. Ez nemcsak a szerető hitvest viszi el, hanem elviszi a társadalomban élvezett pozíciót, s elviszi azoknak érdeklődését is, akik boldogan közeledtek ezelőtt.

Az özvegyi nyugdíj csekély. Huszonöt évi szolgálat után az utolsó fizetés egy hányada, a halál után ennek csak fele. Alig 250 forint, csekély összeg a kegyelmes cím mellett s akkora hírnév után.

Még szerencse, hogy életük olyan egyszerű volt, mint egy közepes állású tisztviselőé. Talán elég is lett volna a fizetés, ha Csemegi tudott volna bánni a pénzzel, ha nem adott volna forintos borralvót a pincéreknek s a borbélynak, ha minden hozzá közeledőnek, aki kért, nem adott volna tízszer, hússzszor annyit, mint más az ő helyében.

De ez még hagyján. A pénz a könyvekre kellett. Meg kellett szerezni minden könyvet s minden folyóiratot, amely büntetőjogi tartalommal bírt. Az mellékes volt, hogy kapható-e Franklinnál, meg kellett szerezni Bécsből, Berlinből, Brüsszelből, Rómából, bárhonnét, ahonnét megszerezhető volt.

A német tudósok a hetvenes években ontották a könyveket. Az élelmes lipcei könyvkereskedő havonta megküldötte az újonnan megjelent könyvek jegyzékét, s a bolti árak elindultak Lipcse felé. Legalább 1000 forintot tett ez ki évenként.

Ment-ment a pénz a könyvek után. A gazda nem szemlélhette olyan vidáman és meglegedetten az elcsépelet gabonának a magtárba való szállítását, amilyen örömmel Csemegi sorozta be az újonnan megkapott könyveket a polcokra.

Mi a könyv? Annak, aki szórakozni akar, élvezeti cikk, annak, aki tanulni akar belőle, addig érték, míg el nem olvassa. Az újonnan megjelent könyvek lerontják a régebbiek értékét, a tudományos könyvek pár évtized alatt elvesztik úgyszólván teljesen értéküket. Annak, aki megszerzi őket, nagy áldozatot jelent, ha a sors úgy hozza magával, hogy meg kell válni tőlük – silány érték.

A könyv nem perzsaszőnyeg, nem meissenai porcelán, a könyv volta-képp fogyasztási cikk, amely az elfogyasztás után problematikus érték.

Hát ez volt a hagyaték. Tizenötezer forint volt a beszerzési ár, talán 1899-ben megért ötszáz forintot.

Wlassics Gyula, Plósz Sándor, Eötvös Károly, Szilágyi Dezső, Apponyi javasolják, hogy a könyveket vegye át az állam. Javasolják. Minderre költséghozzájárulás kell, be kell állítani a büdzsébe, meg kell szavaztatni, de a halott nem tud reklamálni, életében sem igen tudott kérni, marad a javaslat jámbor óhaj, megtisztelő hálaérzet az özvegy felé, halotti koszorúba font ígéret... míg végre az igazságügy-miniszter mégis megveszi, és a Kúrián helyezteti el.

1902. október 28-án felszentelik a művészi kivitelű síremléket. Az Igazságügy Minisztérium emeltette annak, akinek nevéhez fűződik a magyar igazságszolgáltatás épületének rekonstruálása. A síremléket egy darab kőből Carrarában faragták, főalakja Justitia, aki egyik kezét Csemegi homlokára teszi, a másik kezében égő fátylát tart. A síremléket Donáth Gyula készítette, a nagy ember iránti hódolathoz, tiszteletdíj elfogadása nélkül.

A síremléken fent 18. V. 78. Középen csak annyi: Csemegi. Csak Csemegi, nem kell a másik név. Csemegi csak egy volt, mint Petőfi, Madách és Deák.

A síremlék felavatásán megjelent az Igazságügy Minisztérium, Plósz Sándor miniszterrel az élen, a Jogászegylet, Vavrik Béla, a Kúria elnöke, az Ügyvédi Kamarát Szivák Imre, Brüll Ignác, Papp József és Novák Sándor képviselték. Az egyetem képviselőjében Schwartz Gusztáv tett koszorút, aztán Csongrád város közönsége s számos egyesület és jogi szaklap képviselője.

Barátok, tanítványok százai jelentek meg. Köztük Décsey Zsigmond, Herich Tóth János, Tóth Gerő, Szentirmay János, Beck Hugó, Tarnai János kúriai bírák, Székely Ferenc koronaügyész, Baumgarten Izidor, Greguss Gusztáv főügyészek s még igen sok igazságügyi intézmény.

Kelemen Mór kúriai tanácselnök és Nagy Dezső mondták a beszédet.

Ő valóban megvalósította azt, amit a római jog az igazi férfi jellemzésére előír: *integer vir scelerisque purus*, méltó volt a jogtudomány művelésére, mert nemes ember volt. Ezzel megfelelt Hugo Grotius követelményeinek, de megfelelt Burke parancsainak is, aki szerint a jogtudomány művelése az emberi intelligencia dicsősége, s megvalósította Arisztotelész elvét, aki szerint a jog művelésével szerzett igazság ragyogóbb a reggeli és az esthajnali csillagnál.

A síremlékét azóta s még sokáig az igazságot szerető emberek óvják az időközviszontagságaival szemben.

Vége.

UTÓSZÓ

Szokatlan vállalkozás a Jogtörténeti Értekezések keretében Hajnal Hugó könyvének ismételt közzététele. A mű jogász tollából származik ugyan, de nem jogtörténet-tudományi munka. Amiért a választás mégis rá esett, az unikális jelentősége. Csemegi Károly életét feldolgozó munka Hajnal művén kívül nincsen. A Csemegire vonatkozó szakirodalom hatalmas; legyen az akár a kódex valamelyik évfordulója vagy a legendás büntető-kodifikátor születésének, elhunytának emléknapja: a büntetőtudomány legkiválóbbjai emlékeztek és emlékeznek meg büntetőjog-történetünk jellegzetes alakjáról, őt idézik a jogalkotók, jogalkalmazók egyetemi oktatók, tudós szakemberek egyaránt. De az emberközeli arckép legtöbbszörre hiányzik e munkából: azok feladata a szakmai méltatás. Hajnal könyve immáron hatvanadik esztendeje pótolja a hiányt. Egyre nehezebben hozzáférhető módon. A szerző kiadásában megjelent munka néhány könyvtár polcain áll még, megszerezni lehetetlen, kölcsönözni úgyszintén. Talán nem fölösleges a munkát ismét hozzáférhetővé tenni, s nem csupán Csemegi, de a szerző, Hajnal korát is illusztrálni egy tudományos ismeretterjesztő kötetel.

A kötet gondozója, Mihályi György, a szerző unokája, maga is jogászember, eredetileg a mű átdolgozott változatát tervezte közzétenni, mely a stílus, a ma már szokatlan idézési technikák, a gondolatvezetés archaikusságán változtatott volna. Azután mégis amellettt döntött, hogy a munka változatlan formában kerüljön az olvasók kezébe. Így tehát a Jogtörténeti Értekezések jelen kötetének olvasója ugyanazt a munkát kapja kézhez, amit 1843-ban Hajnal Hugó ügyvéd a Pesti Lloyd Társaság nyomdájának segítségével az olvasóközönség rendelkezésére bocsátott.

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara
Magyar Állam- és Jогtörténeti Tanszékének
sorozata

Alapította: Kovács Kálmán

Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

1. Révész Tamás: *A központi állami ellenőrzés szervezetének kialakulása Magyarországon 1867 után*. Budapest, 1971.
2. Buzás József: *Székesfehérvár és Fejér vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom idején*. Budapest, 1971.
3. Máthé Gábor – Révész Tamás: *Az esti és levelező tagozatú oktatás fejlődése az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán (1945–1970)*. Budapest, 1972.
4. Rác Lajos: *A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon*. Budapest, 1972.
5. Buzás József: *Veszprém vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom első két hónapjában*. Budapest, 1973.
6. *Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht*. Studienband (szerk. és előszó Kovács Kálmán). Budapest, 1974.
7. Nagyné Szegvári Katalin: *A jogtörténettudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után (helyzetelemzés)*. Budapest, 1975.
8. Degré Alajos: *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig*. Budapest, 1977.
9. Révész T. Mihály: *A sajtópolitika egyes kérdései Magyarországon a kiegyezés után*. Budapest, 1977.
10. A tanács hatalom jogpolitikája 1919-ben. Tanulmánykötet (szerk. és előszó Kovács Kálmán). Budapest, 1979.
11. Mezey Barna: *A Rákóczi szabadságharc országgyűlései*. Budapest, 1981.
12. A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből, XVIII–XIX. század. Tanulmánykötet (szerk. és előszó Kovács Kálmán). Budapest, 1982.
13. *Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon*. Tanulmánykötet (szerk. és előszó Kovács Kálmán). Budapest, 1983.
14. A jogász képzés a magyar felsőoktatás rendszerében. Tanulmánykötet (szerk. és előszó Kovács Kálmán). Budapest, 1984.

15. A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon 19–20. század. Tanulmánykötet (szerk. és előszó Kovács Kálmán). Budapest, 1986.
16. *Zu den gegenwärtigen rechtsgeschichtlichen Forschungen*. Studienband (szerk. és előszó Kovács Kálmán – Révész T. Mihály). Budapest, 1987.
17. Mezey Barna: *A magyar polgári büntetőjog kezdetei*. Budapest, 1995.
18. Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest, 1995.
19. *Hatalommegosztás és jogállamiság*. Tanulmánykötet (szerk. Mezey Barna). Budapest, 1998.
20. *A magyar büntetőjog kutatásának alapjai*. Tanulmánykötet (szerk. Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna). Budapest, 1997 (2. kiadás Budapest, 2000).
21. *Strafrechtskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert*. Studienband (szerk. Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna). Budapest, 1997.
22. *Tanulmányok a magyar büntetőjog történetéből*. Tanulmánykötet (szerk. Bódiné Beliznai Kinga). Budapest, 1998.
23. Gönczi Katalin: *Magyarok az amerikai Legfelsőbb Bíróság előtt*. Budapest, 2000.
24. Pomogyi László: *Szegényügy és közösségi illetőség a polgári Magyarországon*. Budapest, 2001.
25. Föglein Gizella: *Államforma és államszövetségi jogkör Magyarországon 1944–1949*. Budapest, 2001.
26. *A praxistól a kodifikációig*. Csemegi Károly emlékére (1826–1899). (Szerk. Mezey Barna.) Budapest, 2001.
27. *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes*. Studienband (Red. Barna Mezey). Budapest, 2003.
28. Eckhart Ferenc-émlékkönyv. (Szerk. Mezey Barna.) Budapest, 2003.

Előkészületben

- Stipta István: *A magyar jogtörténettudomány 1975 és 2000 között*.
Horváth Attila: *A magyar magánjog alapintézményének története (1848–1944)*.
Képes György: *Tökéletesebb Unió. Az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya*.

RECHTSGESCHICHTLICHE VORTRÄGE

Publikation des Lehrstuhls für Ungarische
Rechtsgeschichte

Eötvös Loránd Universität Budapest

Redakteur
BARNA MEZEY

1. Kurt Seelmann: *Hegels Versuche einer Legitimation der Strafe in seiner Rechtsphilosophie von 1820*. Budapest, 1994.
2. Wolfgang Sellert: *Der Beweis und die Strafzumessung im Inquisitionsprozess*. Budapest, 1994.
3. Wilhelm Brauner: *Grundrechtsentwicklung in Österreich*. Budapest 1994.
4. Barna Mezey: *Kerker und Arrest (Anfänge der Freiheitsstrafe in Ungarn)*. Budapest, 1995.
5. Reiner Schulze: *Die Europäische Rechts- und Verfassungsgeschichte – zu den gemeinsamen Grundlagen europäischer Rechtskultur*. Budapest, 1995.
6. Kurt Seelmann: *Feuerbachs Lehre vom „psychologischen Zwang“ und ihre Entwicklung aus Vertragsmetaphern des 18. Jahrhunderts*. Budapest, 1996.
7. Kinga Beliznai: *Gefängniswesen in Ungarn und Siebenbürgen im 16–18. Jahrhundert (Angaben und Quellen zur Geschichte des ungarischen Gefängniswesens)*. Budapest, 1997.
8. Michael Köhler: *Entwicklungslinien der deutschen Strafrechtsgeschichte*. Budapest, 1998.
9. Attila Horváth: *Die privatrechtliche und strafrechtliche Verantwortung in dem mittelalterlichen Ungarn*. Budapest 1998
10. Allan F. Tatham: *Parliamentary Reform 1832–1911 in England*. Budapest, 1999.
11. Arnd Koch: *Schwurgerichte oder Schöffengerichte? C. J. A. Mittermaier und die Laienbeteiligung im Strafverfahren*. Budapest, 2002.
12. *Strafrechtliche Sanktionen und Strafvollzug in der deutschen Rechtsgeschichte. Die Entwicklung des Strafsystems und der Straftheorie in Europa*. Deutsch–ungarisches strafrechtsgeschichtliches Seminar I.

13. *Strafrechtliche Sanktionen und Strafvollzug in der ungarischen Rechtsgeschichte. Die Entwicklung des Strafsystems und der Straftheorie in Europa*. Deutsch–ungarisches strafrechtsgeschichtliches Seminar II.
14. Markus Hirte: *Poenae et poenitentiae – Sanktionen im Recht der Kirche des Mittelalters*. Budapest, 2003.
15. Werner Ogris: *W. A. Mozarts Hausstandsgründung*. Budapest, 2003.
16. Hoo Nam Seelmann: *Recht und Kultur*. Budapest, 2003.
17. Arnd Koch: *Die Abschaffung der Todesstrafe in der DDR*.

IN VORBEREITUNG

- Kurt Seelmann: *Gaetano Filangieri*.
Barna Mezey: *Einführung in die ungarischen Aufklärung*.
Michael Anderheiden: „Selbstverschuldete Unmündigkeit“. *Philosophische Erläuterungen zur Aufklärung*.
Angela Augustin: *Strafbarkeit des Betrugs in England des 18. Jahrhunderts*.
Harald Maihold: *Strafen am Leichnam*.
Attila Barna: *Verwaltungsreformkonzeption des Josephinismus in Ungarn*. „Strafrecht der Aufklärung“. Schweizisch–ungarisches strafrechtsgeschichtliches Seminar 2003.